

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**İSLAM'IN İLK ÜÇ ASRINDA
BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK KÜTTÂBLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Fatma ATASEVER

Danışman
Prof. Dr. Metin YILMAZ

Samsun, 2019

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**İSLAM'IN İLK ÜÇ ASRINDA
BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK KÜTTÂBLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Fatma ATASEVER

Danışman

Prof. Dr. Metin YILMAZ

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin/Doktora Tezinin/Sanatta Yeterlik çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

01/08/2019 (İmza)

Fatma ATASEVER

TEZ KABUL VE ONAYI

Fatma Atasever tarafından hazırlanan *İslam'ın İlk Üç Asrında Bir Eğitim Kurumu Olarak Küttâblar* başlıklı bu çalışma, (Savunma Sınavı Tarihi) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi/Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Çalışması olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

Enstitü Müdürü (*İmza ve Mühür*)

ÖZET
İSLAM'IN İLK ÜÇ ASRINDA
BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK KÜTTÂBLAR
Fatma ATASEVER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos /2019

Danışman: Prof. Dr. Metin YILMAZ

Kültür ve medeniyetin mihenk taşlarından biri olan eğitim önemine binaen her daim araştırmaya değer bir konu olmuştur. İslam eğitim yöntemlerinin tanınması, eğitim sistemimize katacağı değerlerin irdelenmesi fikrinden hareketle İslam'ın ilk üç asrında küttâbların ortaya çıkışını ve yaygın bir eğitim kurumu haline dönüşme sürecini inceledik.

Tezimiz metot ve kaynaklar, kavramsal analiz ve Arap Yarımadası'nda yazıya bakış açısını değerlendirdiğimiz giriş bölümü ve bunun haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde küttâb ve mektep kavramları incelenmiş tarihi süreçteki kullanımlarına dikkat çekilmiştir.

Birinci bölümde küttâbların kurumsallaşma süreci aktarılmadan önce eski medeniyetlerdeki çocuk eğitimi kurumları ve yöntemleri değerlendirilmiş daha sonra İslam öncesi Mekke'de yazı öğretimi aktarılmıştır. Küttâbların ilk örneklerini gördüğümüz Hz. Peygamber Dönemi, Hulefaî Raşidîn Dönemi, Emevîler Dönemi, Endülüs Emevîleri Dönemi ve Abbasîler Dönemi olmak üzere tarihi sürece göre küttâbların kurumsal süreci, bu süreç içerisinde küttâbların yapısındaki değişikliklere yer verilmiştir.

İkinci bölümde küttâbların eğitim yöntemleri, ders programları örneklerle birlikte sunulmuş, zaman içerisinde küttâbların kurumsal boyutuna dikkat çekilmiştir. Emevîler ve Abbasîler dönemine gelindiğinde ise yönetim merkezi olan saraylarda küttâbların oluştuğunu görmekteyiz. Halifelerin ve üst düzey yöneticilerin çocuklarına hitap eden saray küttâblarının halkın çocuklarına hitap eden umumî küttâblardan farkları tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölümde küttâb öğretmenlerinin ve öğrencilerin nitelikleri incelenmiş, eğitim tarihi boyunca öğrenci ve öğretmenden beklenen husular belirtilmiştir. Öğretmene yüklenen sorumluluklar açısından toplumda oluşan küttâb öğretmeni algısı incelenmiş, toplum nazarında küttâb öğretmenin durumu ifade edilmiştir. Öğretmenin eğitim öğretim faaliyetleri karşılığında ücret alması konusu İslam eğitimcilerinin görüşlerine başvurularak konu bağlamında tartışılmıştır. Son olarak bir eğitim kurumu olarak küttâbların İslam eğitim tarihine katkısı değerlendirilmiş ve tezimiz son bulmuştur.

Anahtar Sözcükler: 1. Mekteb, 2. Öğretim, 3. Öğrenci

ABSTRACT

KÜTTAB AS A EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE FIRST THREE CENTURES OF ISLAM

Fatma ATASEVER

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Islam History and Islamic Arts, M.A., August/2019

Supervisor: Professor, Metin YILMAZ

It has always been worth researching due to the importance of education, which is one of the cornerstones of culture and civilization. With the idea of recognizing the methods of Islamic education and examining the values it will add to our education system, we examined the emergence of masses in the first three centuries of Islam and its process of becoming a widespread educational institution.

Our thesis consists of an introduction which we consider as conceptual analysis, method and resources and three chapters. In the introduction part, the concept of mass, which has an institutional identity, and the concept of the school used in the same sense are mentioned and supported with the point of view of writing in the pre-Islamic Arabian peninsula.

In the first chapter, the process of institutionalization of the masses. The period of the Prophet, Hulefaî Raşidîn Period, Umayyad Period, Andalusian Umayyad Period and Abbasid Period were transferred according to the historical process.

In the second chapter, educational methods and curriculums of the masses are presented with examples and the institutional dimension of the masses is emphasized over time. As for the Umayyad and Abbasid periods, we see that masses were formed in the palaces, which were the administrative center. The differences between the palace masses appealing to the children of the caliphs and the senior rulers from the public masses addressing the children of the people were analyzed.

In the third chapter, the qualifications of the mass instructors and students are examined and the issues expected from the students and teachers throughout the history of education are stated. The perception of the mass teacher in the society in terms of the responsibilities imposed on the teacher was examined and the status of the mass teacher in the society was expressed. The issue of the teacher's remuneration for educational activities was discussed in the context of the subject by referring to the views of Islamic educators. Finally, as an educational institution, the contribution of the masses to the history of Islamic education was evaluated and our thesis ended.

Key Words: 1. School, 2.Education, 3. Student

ÖN SÖZ

İslam dininin zuhuruyla birlikte Hz. Muhammet tebliğ ettiği dinin ilk öğretmeni olmuştur. O tebliğ faaliyetlerini gerçekleştirirken muhatabının yaşını, algısını ve bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurmuştur. Hz. Peygamber'in uygulamış olduğu eğitim yöntemleri din eğitiminin temel felsefesini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Medine'ye hicretin hemen arkasından eğitim faaliyetleri başlamış ve zamanla büyük bir ivme kazanmıştır.

Resûlullah Medine'de konjonktürel şartların uygun hale gelmesiyle çocuk eğitimini önceleyen mahallerin oluşturulmasını uygun görmüştür. Bu durum Resûlullah'ın çağının ötesinde bir eğitim perspektifine sahip olduğunu göstermektedir. Çocuk eğitiminin kurumsal boyutunu oluşturan küttâblar Hz. Peygamber Dönemi'nden Abbasîler Dönemi'ne kadar önemli merhaleler kat etmiştir. Çalışmamızın amacı öncelikle bu süreci değerlendirip, küttâbların müfredatını, fiziki yapılarını, eğitim kadrosunun ve küttâb öğrencilerinin özelliklerini incelemeye dayalı bir İslam eğitim tarihi çalışmasıdır.

Küttâbların tarihi süreçte dinî ve kültürel değerlerin çocuklara aktarılmasında son derece önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Çocuk eğitimine dair pek çok güzel uygulamayı barındıran küttâblar günümüzde de örnek alınması gereken bir kurumdur.

Çalışmamızın başlangıcından, son aşamasına gelinceye kadar tecrübeleriyle bana yol gösteren, yoğun iş temposundan zaman ayırarak beni destekleyen değerli hocam Prof. Dr. Metin YILMAZ'a, değerli eşim Necmettin ATASEVER'e, desteklerini her zaman hissettiğim kıymetli aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Fatma ATASEVER

Samsun-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1.Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	2
3.Küttâbın Kelime Anlamı	3
4. Küttâbın İstilahî Anlamı	5
5.İslam Öncesi Araplarda Yazı.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜTTÂBLARIN TARİHİ SÜRECİ

1.1. Eski Medeniyetlerde Çocuk Eğitimi Örnekleri	10
1.1.1. Sümer ve Eski Babil’de Çocuk Eğitimi	10
1.1.2. Eski Mısır’da Çocuk Eğitimi	13
1.1.3. Antik Dönem Yunan’da Çocuk Eğitimi	14
1.1.4. Antik Dönem Roma’da Çocuk Eğitimi	15
1.2. Hz. Peygamber Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetleri ve Küttâblar	18
1.2.1. Mekke Dönemi Küttâblar	18
1.2.2. Medine Dönemi Küttâblar	22
1.2.2.1. İlk Eğitim Kurumu Suffe	22
1.2.2.2. İlk Küttâbların Ortaya Çıkışı.....	28
1.3. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Küttâblar	31
1.4. Emevîler Dönemi Küttâblar	35
1.4.1. Umumî Küttâblar	37
1.4.2. Saray Küttâbları	38
1.5. Endülüs Emevîleri Dönemi Küttâblar	40
1.6. Abbasîler Dönemi Küttâblar.....	42
1.6.1. Umumî Küttâblar	44
1.6.2. Saray Küttâbları	45

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTTÂBLARIN EĞİTİM FAALİYETLERİ

2.1.Hz. Muhammed Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı.....	48
2.2.Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı	48
2.3.Emevîler Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı	51
2.3.1.Umumî Küttâblar	51
2.3.2.Saray Küttâbları	52
2.4. Endülüs Emevîleri Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı.....	53
2.5.Abbasîler Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı	56
2.5.1.Umumî Küttâblar	56
2.5.2.Saray Küttâbları	59
2.6. Küttâbların Fiziki Yapıları	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜTTÂB ÖĞRETMENLERİ VE ÖĞRENCİLERİ

3.1.Küttâbların Eğitim Kadrosu	62
3.1.1.Muallim.....	62
3.1.2. Müeddib	63
3.1.3.Müktûb.....	63
3.1.4.Kurrâ	64
3.1.5. Halife- Kalfa	64
3.2.Küttâb Öğretmenlerinden Beklenen Nitelikler.....	64
3.2.1. Allah’a İtaat ve Maneviyat	65
3.2.2. Liyakat ve Derse Hakimiyet	67
3.2.3. Giyim Kuşam.....	70
3.2.4. Merhamet	71
3.3.Toplumun Küttâb Öğretmenlerine Bakışı	74
3.4.Küttâb Öğretmenlerinin Ücretleri.....	76
3.4.1.Asr-ı Saadette Küttâb Öğretmenlerinin Ücret Tayini	77
3.4.2.Emevîler Dönemi’nde Küttâb Öğretmenlerinin Ücret Tayini	78
3.4.3.Abbasîler Dönemi’nde Küttâb Öğretmenlerinin Ücret Tayini	80
3.5.Küttâb Öğrencilerinden Beklenen Nitelikler.....	81
3.5.1.Erdemli Davranmak.....	81
3.5.2.Öğretmene Saygı Duymak.....	82
3.5.3.Ders Çalışmak.....	83
3.5.4. Arkadaş Seçiminde Dikkatli Olmak	84

3.6.Öğrencilerin Küttâba Başlama Yaşı	85
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	87
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ.....	100

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
b.t	: Binti
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
h.zl.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm tarihi
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
t.y.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.b	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
y.y	: Yayın yok

GİRİŞ

Eğitim öğretim, insan var oldukça devam etmiş, her zaman eğitim faaliyetlerine ihtiyaç duyulmuştur. İlk insan Hz. Âdem öğretici misyonu ile peygamber olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla eğitim tarihi insanın var oluşuyla başlamıştır diyebiliriz. Hz. Âdem'in ilk öğrenen ve ilk öğreten olması insanın varlığının eğitimle anlam kazandığına işaret etmektedir.

Oku emri ile Hz. Muhammed'e tebliğ edilen İslam dininin eğitim öğretime ciddi anlamda değer verdiğini görmekteyiz. İslam eğitim tarihi oku emrinin salt bir Kur'an okuyuşu olmadığını göstermektedir. Zira henüz ilk emri nazil olan ve yaklaşık 23 yılda tamamlanan Kur'ân-ı Kerîm oku emri geldiğinde henüz bir bütün oluşturamamaktaydı. Öyleyse ayette bahsedilen okuma fiili, yazılı bir metni yüzünden okumaktan ziyade eyleme geçiren, kişide prensip oluşturan bir faaliyet olmalıdır ki Hz. Peygamber de hayatı boyunca okuduklarını eyleme geçirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber tüm yaşamını vahiy ile şekillendirmiştir. "İlim ancak öğretim iledir."¹ sözü ile ilmin bir faaliyet olduğunu vurgulamıştır. İslam, hayatın bir parçası olan eğitim öğretimi, öğrenci aracılığı ile öğretmene, çocuk sahibi olmakla anne-babaya yüklenmiş kutsal bir sorumluluk olarak görmektedir. Araştırmamız bu sorumluluğun temel eğitim boyutunu yansıtan küttâbları incelemeye dayalıdır.

1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın amacı İslam eğitim tarihinin kurumsal anlamda temelini oluşturan küttâbların detaylı bir şekilde incelenmesine dayanmaktadır. Bu nedenle, ilk öğretim kurumunu temsil eden küttâbları incelerken yüksek öğretime götüren süreci de tahlil etmeyi hedefledik. Araştırmamız zaman olarak İslam'ın ilk üç asrını kapsamaktadır. Müstakil bir başlık altında işlemek istediğimiz küttâblar İslam'ın ilk üç asrında eğitimin nasıl yapıldığı sorusuna bir cevap niteliğindedir.

İslam eğitimi, tarih boyunca ciddi mesafeler kat etmiş, Hz. Peygamber'le başlayan bu süreç tarihin her döneminde önemini kaybetmeden günümüze kadar devam etmiştir. Çalışmamızın hedeflerinden biri de İslam eğitim kültürünün

¹ Buhârî, "İlim", 10; Ebû Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberanî, *Mucemu'l- Kebîr*, C.XIX, Hamdi Abdumecid es-Siflî (tahk.), Daru'l- İhyai Turasi'l- Arabî, Beyrut, s.395.

temelini yansıtan küttâb eğitiminin günümüz eğitim sistemine olan etklilerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle pek çok İslam tarihçisi ve eğitimcisinin görüşüne başvurulmuştur.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmamız, İslam eğitim tarihi konusu olması sebebiyle genel olarak hem İslam tarihi kaynaklardan hem de İslam eğitim tarihçilerinin eserlerinden faydalandık. İslam eğitim tarihini kronolojik bir sıra ile takip etmemizi sağlayan klasik kaynaklarımız olmuştur. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, İbn-i Hişam, *Siret*, İbn Kuteybe, *Mearif*, Belazûrî, *Fütuhu'l-Büldân*, İbn Haldûn, *Mukaddime*, İbn Esîr *el-Kamil fi't-Tarih*, Taberânî *Mu'cemu'l-Kebîr*, *İsfahânî El-Eğânî*, İbnü'l-Kesîr *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, *Ahmet Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, Cevâd Ali El-Mufasssal, *Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz Peygamber* gibi klasik eserler araştırmamızın temel meselelerini aydınlatmada sıkça başvurduğumuz eserler olmuştur.

Çalışmamız süresince İslam'ın ilk üç asrında eğitim sisteminin temellerini, öğretmen ve öğrencilerin niteliklerini, ders programlarını, öğretmenlerin ücret meselelerini irdelerken İslam eğitim tarihinin klasik kaynaklarından yararlandık. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: İbn Sahnûn *Adâb'ul Muallimin*, Kabîsî *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, Yâkût el-Hamevî *Mu'cem'ul Udebâ*, Gazzâlî *İhyâ'u Ulûmid-Dîn*, Burhâneddîn Zernûci *Ta'limü'l-Müte'allim*, *Bedruddin İbn Cemâa el-Kinânî, İslamî Gelenekte Eğitim Ahlakı*, İbn el-Hâcc el-Abderî, *Kitab el-Medhal*.

Bunun yanında XX. Yüzyılın önde gelen İslam âlimlerinden Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi*, başta olmak üzere eğitim müesseseleriyle ilgili diğer eserleri, Fazlur Rahman'ın *İslam* adlı eseri, yapmış olduğu seyahâtlerle İslam dünyasına dair pek çok makalesi bulunan müsteşrik *İgnaz Goldziher'in İslam'da Eğitim* adlı makalesi, yapmış olduğu kapsamlı çalışmalarıyla Arap kültürünü ABD'de tanınmasını sağlayan oryantalist yazar Philip Hitti'nin *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, adlı kapsamlı çalışması Will Durant, *Doğu İslam'da Fikir ve San'at*, George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da*

Beşeri Bilimler, Corcî Zeydân *İslam Medeniyeti Tarihi*, Chikh Bouamrane, *İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları* makalesi, eski medeniyetlerde eğitim konusu için başvurduğumuz Samuel Noah Kremer *Sümerler*, Jan Jenkins *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi* adlı kitaplar, A. R. George *In search of the edubbaa*, adlı makalesi, tezimizin şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Tezimizin oluşmasına katkıda bulunan son dönem İslam eğitim tarihi yazar ve eserleri şöyledir: Kahire Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Ahmet Çelebi'nin hazırlamış olduğu *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Mehmet Dağ ve Hıfzurrahman R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İrfan Aycan (ve diğerleri) *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ramazan Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam*, İbrahim Sarıçam, *Hz Muhammet ve Evrensel Mesajı*, Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Şakir Gözütok, *İslamın Altın Çağında İlim*, İzzet Derveze *Kur'an'a göre Hz Muhammed'in Hayatı*, Bayramali Nazıroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, Mehmet Faruk Bayraktar, *İbn Cemâa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*.

3. Küttâbın Kelime Anlamı

Küttâb, sözlükte *k-t-b* kökünden türetilmiş, yazı öğrenen ve yazı yazan anlamına gelen '*kâtib*' kelimesinin çoğuludur.² Küttâb, *et-tektîb* kökünden türemiştir.³ Lisânü'l-Arab'ta küttâb, yazı eğitimi yapılan yer olarak tanımlanmıştır.⁴ Müktîb veya mükettîb ise çocuğa yazı yazmayı öğreten kişi anlamında kullanılmıştır.⁵

Kâtip kavramını Resûllullah'ın yazı yazmayı tavsiye ettiği rivayetlerde görmekteyiz. Örneğin Benî Temîm'den Hanzala b. er-Reb'i b. Rebâh el-Üseydî, Resûlullah'ın huzurunda bir defa yazı yazdığı için kendisi *Hanzala el-Kâtib* ismiyle anılmıştır.⁶

İslam dünyasında zamanla kullanımı yaygınlaşan küttâb kavramı daha çok

² Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2012, ss.17-19.

³ Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, Ali Yıldırım (çev.), Damla Yayınevi, İstanbul 2013, s. 25.

⁴ Ebû Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr Muhit, *Lisânü'l-Arab*, Yusuf Hayyat ve Nedim Maraşlı (hızl.), Dâru Lisani'l-Arab, (t.y.), C.II, s.193.

⁵ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş (çev.), C.VI, Kayıhan Yayınları İstanbul 1984, s.96.

⁶ Ahmed Yahya Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Mustafa Fayda (çev.), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s.542.

Kur'an öğrenilen yer olarak olarak tanımlanmıştır.⁷ Okul manasıyla yaygınlaşan *küttâb* kullanımı *ism-i fail* kalıbında olup öğrenim gören çocuk anlamına gelir. Bu nedenle dil âlimi Müberred, *küttâb* isminin okuma yazma eğitiminin yapıldığı mekan için kullanılmasını hata olarak kabul eder.⁸ *İsm-i fail* kalıbında gelen *küttâb* kavramının *ism-i mekan* olarak kullanılması dikkat çekmektedir. İslam öncesi dönemden Medine Dönemi'ne kadar çocuk eğitime münhasır bir mekanın olmayışı⁹, zamanla öğrenci anlamına gelen *küttâb* kavramının okul manasında kullanılmış olabileceğini veya İslam öncesi döneme ait olan mektep kavramı tercih edilmeyip, İslam eğitimini vurgulamak adına *küttâb* kavramının kullanıldığını düşündürmektedir.

Eğitim tarihi sürecinde *küttâb* ile eş anlamlı olarak kullanılan bir diğer kavram “*mektebtir*”. Câhız *küttâb* terimini mektep yerine kullanmıştır.¹⁰ *Mekteb* çoğulu *mekâtîb*, sözlükte ‘yazmak’ anlamındaki *k-t-b* kökünden türemiş *ism-i mekândır* ve okul anlamına gelmektedir. Kelime yuvarlak te (ö) eklenmesiyle *mektebe* şeklinde kütüphane anlamında da kullanılır.

Eğitim öğretime dayalı manalarının yanında *mektep* kavramının branş (*mektebi felsefe*), ekol (*mektebi meşşaiyyûn*, *mektebi revakiyyûn*), tâlim (*mektebi İslam*), büro (*mektebi'l-berîd*), ajans (*mektebi'l-enbâ*) ve ticarethâne manalarına geldiği bilinmektedir.¹¹

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren *mektep* kavramı yerine *küttâb* kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler, Endülüs Emevîleri ve Abbasîler döneminde de devam etmiştir. Çünkü bu süreçte yazı eğitimi için Kur'an-ı Kerim'den istifade edilmiştir. Karahanlılar ve Selçuklular Döneminde ise *küttâblar* için “*sıbyan mektebi*” kullanımı yaygınlaşmıştır. Türk kültüründe daha çok taş mektep, mahalle mektebi ve sıbyan mektebi olarak adlandırılan ¹² *küttâblar* günümüzde ise *sıbyan mektebi* adıyla çocuklara Kur'an'ı Kerim öğreten mahaller

⁷ Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğrenci-Öğretmen Münasebetleri*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2009, s.89.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s.5, Nebi Bozkurt, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XXIX, İstanbul 2003, s. 5.

⁹ Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 18.

¹⁰ Mehmet Dağ ve Hıfzurrahman R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974, s. 66.

¹¹ Bozkurt, “Mektep”, XXIX, s. 5.

¹² Abbas Çelik, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001, s.39, İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994, s. 45, Şakir Gözütok, *İslamın Altın Çağında İlim*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012 ss. 66-67, İsmet Miroğlu vd., *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, C. VII, İhlas Matbacılık, İstanbul 1990, s. 7.

olarak kısmen varlığını sürdürmektedir.

4. Küttâbın İstilahî Anlamı

İslam dininin Kur'an-ı Kerim eğitimine verdiği ihtimam nedeniyle bazı araştırmacılar küttâbı Kur'an eğitiminin yapıldığı yer olarak tanımlamışlardır.¹³ Küttâb eğitimine zamanla okuma-yazma eğitiminin yanında basit matematik hesapları bir ders olarak eklenmiştir.¹⁴ Küttâbların öğretim programı Kur'an-ı Kerim metni üzerinde toplandığını söyleyen Philip K. Hitti, okuma eğitiminden sonra yazı eğitimi verildiğini belirtmiştir.¹⁵ Pek çok araştırmacı, küttâb programının Kur'an-ı Kerim'in temel ilkeleriyle şekillendiği, okuma-yazma eğitiminde ayetlerden faydalandığı konusunda hemfikiridir.¹⁶ Zamanla küttâb programlarına; Arap dili grameri, peygamber kıssaları, hadis ve bazı şiirler eklenmiş ve küttâbların ders programı zenginleşmiştir.¹⁷

Ahmet Çelebi İslam öncesi mekteblerin Arap toplumunda yaygın olmadığını ve bazı araştırmacılar tarafından küttâb yerine mekteb kavramının kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁸ Nihai hedefi okuma yazmayı öğretmek olan bu kurumun Kur'an-ı Kerim'in yazı eğitimine dahil edildiği Medine Dönemi sonrasında *küttâb* kavramına dönüştüğünü görmekteyiz. Mehmet Dağ ve Hıfzurrahman R. Öymen, mekteblerin İslamiyetin gelmesiyle son bulmadığını, okuma yazma eğitiminde Müslümanlar aktif rol alana kadar varlıklarını devam ettirdiğini belirtmişlerdir.¹⁹ Mekke Dönemi'nde Müslümanların bir süre okuma yazma eğitiminden uzak kalmalarının en önemli nedeni, müşrikler tarafından baskı ve zorbalığa maruz kalmalarıdır. Ayrıca bu süreçte henüz yeni oluşan Müslüman toplumun önceliği dinî tebliğin anlaşılıp hayata geçirilmesidir.

Müsteşrik Goldziher, küttâbları, gençliğin eğitim sürecinde, basit eğitim unsurlarını içine alan, temel eğitime ilk adım olarak değerlendirmiştir.²⁰ Bu yapı içerisinde sadece Müslüman çocukların yer aldığı, gayri müslim çocukların bu

¹³ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğrenci-Öğretmen Münasebetleri*, s. 89.

¹⁴ Şakir Gözütok, *İslamın Altın Çağında İlim*, ss. 66-67.

¹⁵ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Salih Tuğ (çev.), C. II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, ss. 627-628.

¹⁶ Hüseyin G. Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, C.I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, ss.64-65, Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.65, Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, ss. 27-34.

¹⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ss. 627-628.

¹⁸ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 23.

¹⁹ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, ss. 65-66.

²⁰ İgnaz Goldziher, "İslam'da Eğitim", Mehmet Said Hatipoğlu (çev.), *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 1988, s. 81.

eğitime dahil edilmedikleri anlaşılmaktadır.

George Makdisi, küttâbı ilköğretim düzeyinde okuma yazma ve Kuran'ı Kerim eğitimi verilen yer olarak ikiye ayırmıştır.²¹ Fakat bu iki eğitim yeri için küttâb kavramını kullanmıştır. Ahmet Emin ise aynı içerikte yaptığı tanımlamada küttâb ve mekteb eğitiminden bahsederken *mekteb* kavramını kullanmıştır.²²

Araştırmacıların bir çoğu eserlerinde *mekteb-küttâb* ayırımına dikkat etmeksizin, çocukların eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdüğu yer için bazen *küttâb* bazen de *mekteb* kavramını kullandıklarını görmekteyiz.

5. İslam Öncesi Araplarda Yazı

Kur'an-ı Kerim okumayı emrettiği gibi dolaylı yoldan yazının hayata geçirilmesini emrediyordu. Çünkü yazı, dinî emirlerin hayata geçirilmesinde önemli bir araçtır. Tarih sahnesinde yer almış medeniyetleri geleceğe taşıyan unsur yazı sanatı olmuştur. Yazı bir ilim olduğu gibi aynı zamanda tarihin de hafızası olmuştur. İbn Haldûn yazının önemini şöyle belirtmiştir: “Yazı harflerin şekillerinden ibaret olup insanlar düşündükleri mefhumları ve işittikleri sözleri yazı vasıtasıyla tespit ederler. Çünkü yazı insanı hayvandan ayıran beşerî özelliklerden biridir.”²³ Aynı zamanda yazı, kültür mirasını aktarmada büyük öneme sahiptir. Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde Arapların yazıya dair geçmişini şöyle rivayet etmiştir: “Tay kabilesinden üç kişi Bakka'da toplandılar. Onlar; Mürâmir b. Müre, Eslem b. Sidre ve Âmir b. Cedere'dir. Onlar hattı (Arap yazısı) icat edip Arap hecesini Süryani hecelerine kıyas ettiler. Ânbar halkından bazı kimseler onlardan yazıyı öğrendiler. Sonra Hîre halkı, Ânbar halkından yazıyı öğrendiler. “Bışr b. Abdülmelik de Hîre'ye geldiği zaman yazıyı öğrenmiştir. Bışr bazı işleri için Mekke'ye geldiğinde Sufyân b. Ümeyye b. Abdişşems ve Ebû Kays b. Abdi Menâf b. Zühre b. Kilâb onun yazı yazdığını gördüler. Bunun üzerine kendilerine yazı öğretmelerini ondan istediler. Bışr de o ikisine önce heceyi öğretti sonra da yazıyı gösterdi. Onlar da yazdılar. Bışr onlardan ayrıldı ve Mudâr ülkesine gitti. Amr b. Zürâre b. Udes ondan yazıyı öğrendi. Bu nedenle Amr'a ‘*el-Kâtib*’ adı verildi. Bışr daha sonra Şam'a geldi; Oradaki bazı kimseler ondan yazı öğrendiler.”²⁴

²¹ George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s. 58.

²² Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 25.

²³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Arslan Tekin (hızl.), C.II, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 861.

²⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.539.

Araplar önceleri, Güney Arabistan'da gelişen *müsned* adlı yazıyı kullanmıştır. Daha sonra bunun yerini kuzeyde gelişen ve bugüne kadar gelen Arap yazısı almıştır. Bu yazı kuzeydeki Nabât yazısının çeşitli safhalardan geçerek tekâmül etmesi sonucu ortaya çıkmıştır.²⁵ Yazının Hîre üzerinden Arap Yarımadasına yayıldığını kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz.

İslamiyet öncesinde Mekke'de sözlü edebiyatının gelişmesine rağmen yazının gelişmediği birçok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir.²⁶ Hz. Muhammed onun döneminde yaşayanları 'Ne okuyup yazmayı, ne de hesap yapmayı bilen cahil kimseler'²⁷ olarak nitelendirmiştir. Araplar Cahiliye Dönemi'nde yazı yazmanın önemini biliyor fakat yazıyı bir gereksinim olarak görmüyorlardı. Çünkü Araplar günlük hayatta yazıya ihtiyaç duymuyorlardı.²⁸ Ayrıca hesap ilmini, ehli zimme ve mevaliden müteşekkil haraç memurlarının kullandıkları adi bir iş olarak addediyorlardı.²⁹ Yazıya olan bakış açıları ticaret gibi zorunlu olan durumlarda kullanılan bir araç olmasıydı. Bu nedenle Arapların yazı yazma konusunda geri kaldıklarını fakat Araplar'ın hesap ilmine karşı geliştirdikleri olumsuz bakış açısını, yazı için genellemediklerini söyleyebiliriz çünkü Arap kültüründe yazı yazma toplum tarafından kıymetli addedilen bir işti. İbn Sa'd, Tabakât adlı eserinde Araplar'ın Cahiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde Arapça yazan, yüzmeyi ve ok atmayı iyi bilenlere *el-kamil* dediklerini aktarmaktadır.³⁰

Yazı, Araplar için üstün bir meziyetti. Nitekim Araplar şiiri önemser, şaire hürmet ve tazimde bulunurlardı. Şiirin toplum nazarında değeri büyüktü. Eski şiirlerden yedi kaside inhitab ederek bunları *kutâbi* (Mısır kumaşı) üzerine altın mürekkebe ile yazıp Kâbe'ye asarlardı.³¹ O günün şartlarında insanlar asaletlerine göre tasnif edilir ve herkesin soy kütüğünü öğrenmesi gerekirdi. Bu durum neseb adı verilen soy ağacında yer alan isimleri ezberlemeye dayanırdı.³² Kültür aktarımı gelişmiş olan Arapların bunu güçlü hafızalarına borçlu oldukları bilinmektedir.

²⁵ Eyüp Baş, vd., *İslam Tarihi*, 3.Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.67; Nihad M. Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, III, İstanbul 1991, s. 321-324.

²⁶ Corcî Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Zeki Megamiz (çev.), C.III, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976, s.18.

²⁷ Buhârî, "Savm", 13.

²⁸ A'zamî, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, s.153.

²⁹ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, ss. 398-399.

³⁰ Muhammed İbn Sâd, *Kitabü't Tabakati'l Kebir*, Ahmet Aslan ve Mustafa Ekinci (çev.), C.III, Siyer Yayınları, İstanbul 2015, s. 542.

³¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, C.I, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976, s.47. Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, s. 52, Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.I, s.140.

³² Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara 2002, s. 72.

Cahiliye Dönemi'nde kabile şairlerinin toplumda önemli bir yeri bulunmaktaydı. Kabileler olarak müzakerelere katılan heyetlerde şairin yeri ve kıymeti vardı.³³ Şayet bir kabilede şair yetişirse diğer kabileler o kabileyi tebrik eder ve düğünlerde yapıldığı gibi yemekler pişirerek, kadınlar toplanıp ud çalarak sevinç gösterilerinde bulunurlardı. Çünkü Araplar böyle bir şaire sahip olmakla neseblerini koruyacaklarına, kabileye ait hatıralarını ebedileştireceklerine ve namlarını yücelteceklerine inanırlardı.³⁴ Şairler mensubu olduğu kabilenin kahini, rehberi, hatibi ve sözcüsünden daha üstün bir yere sahipti. Şairler dönemin tarihçisi ve o kabilenin bilgini konumundaydılar. Çünkü bedevîler akıl ve muhakemeyi şiirle ölçüyorlardı.³⁵

H. Peygamber'in edebe aykırı olmayan makûl şiirleri desteklediğini Kâ'b b. Mâlik şöyle nakletmiştir: “Ya Resûlullah, şiir konusundaki görüşünüz nedir?” diye sorduğumda, Resûlullah: “Muhakkak ki mü'min, kılıcı ve diliyle cihâd eder, nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, sanki siz onlara ok atıyorsunuz.”³⁶ buyurmuştur.

Cebîr b. Semûre H. Peygamber'in şiir konusundaki duruşunu şöyle aktarmıştır: “Allah Resulü'nün yanında defalarca bulundum. Ashab onun huzurunda şiir okur, birbirlerine Cahiliye Dönemi'ndeki işlerini anlatırlardı. Resûlullah bazen susar bazen de onlarla birlikte gülümserdi.”³⁷

Arap kültüründe şiire verilen önemin, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan küttâb eğitimini etkilediğini söyleyebiliriz. Nitekim küttâbların eğitim programlarında çocuklara şiir öğretilmesinin gerekli olduğunu görmekteyiz.³⁸

Arap yarımadasında İslamiyet'ten önce ortaya çıkan ilim ve kültür burada yaşayan ahalinin tabiatları itibarıyla ortaya çıkmıştır. Mekke'de oturanlar eski Arapların ilmini ve kitap ehlinin haberlerini alıyorlardı. Araplar ticaret için farklı şehirlere gidiyor ve yakın coğrafyadaki insanlardan bilgi ediniyorlardı. Hîre'de oturanlar komşuları olan Acemlerden, Şam'da oturanlar iç içe yaşadıkları İsrailiyat kültürü ve eski Yunanla ilgili bilgilere sahipti. Bununla birlikte gerek şehirlerin

³³ Casim Avcı, *Muhammed'ül Emin Hz Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, Hayy Kitap Yayınları, İstanbul 2008, s. 52.

³⁴ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, s. 51.

³⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.I, s.142.

³⁶ Taberânî, *el-Mucemul Kebir*, C. XIX, s.76.

³⁷ Tirmizî, “Edep”, 70.

³⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ss. 627-628.

gidişatı gerekse sosyal hayatla ilgili gelişmeleri takip ediyorlardı.³⁹ Dolayısıyla Araplar bu ilimleri ne mekteplerde öğrenmiş ne yazılı olarak okumuşlar ne de bu fikre dair bir kitap yazmışlardır. Çünkü Araplar ümmî (okuma-yazma bilmeyen) idiler.⁴⁰ Araplar ezbere önem veren, sözlü rivayet geleneğine sahiptiler. İlim öğrenme yöntemleri deney ve gözlem değildi. İhtiyaçları doğrultusunda, güneşin doğuş ve batış vakitleri, yıldız kaymaları ve yağmurlar hakkında bilgi edinirlerdi.⁴¹ Araplar ilim dallarının bir çoğunu komşu medeniyetlerden ödünç almışlar bazılarını ise atalarından miras kalan geleneklerle sürdürmüşlerdir. Örneğin Araplar'ın *ilm-i ensâb*, *ilm-i şiiir*, şayet bir ilim dalı sayılacaksa *hitâbet* gibi kendi neslinden aktarılan ilimler olduğu gibi *ilm-i nucûm*, *İlm-i tıb*, *ilm-i envâ* (hava durumu), *ilm-i hâyl* (at ve kısraktan anlamak), mitoloji, *kehânet*, *ilm-i mehâbir-rıh* (hava değişimleri) gibi diğer milletlerden aldıkları ilimler de mevcuttur.⁴² Sosyal yaşamın gerekleri ölçüsünde ve ihtiyaçları doğrultusunda gelişen bir ilim dünyaları olduğunu söyleyebiliriz.

Araplar kitabı olan bir dinin mirasçıları olmadıkları için ellerinde mevcut dini kitapları ve buna bağlı literatürleri yoktu. Bu nedenle dini bilgilerini sadece putlar ve buna bağlı geliştirdikleri pratiklerle sürdürmekteydiler. İlmî ve felsefî eserleri ve bu eserlerin okutulup öğrenildiği sistemli okulları yoktu. Yalnızca şiirde çok ileri gitmiş ve bu sahada dil ve edebî yönden önemli merhaleler katetmişlerdi.⁴³ Yaşam koşulları gereği ilmî ve felsefî atmosfer oluşturacak yerleşik bir eğitim sistemine sahip değillerdi buna mukabil toplumsal statülerini ekonomik düzeyleri ve edebi yönleri ile tayin etmekteydiler. Şiir bir üstünlük aracı olarak görülmüş, elde ettikleri rivayete dayalı birikimlerini, okul gibi kurumsal bir yapıya gidilmeden hafıza güçleri ile yaşatmaya çalışmışlardır. Medine'ye hicretten sonra oluşan İslam medeniyeti ile birlikte pek çok devlet sistemine imza atan Araplar ancak bu sebeple yazıyı öğrendiler ve bu sanata değer verdiler.

³⁹ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, C.I, s.273.

⁴⁰ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, s.18, Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, C.I, s.273.

⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, Rüştü Balcı (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 35.

⁴² Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, s. 18-19.

⁴³ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, C.I, s. 47; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983, s. 16.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜTTÂBLARIN TARİHİ SÜRECİ

1.1. Eski Medeniyetlerde Çocuk Eğitimi Örnekleri

1.1.1. Sümer ve Eski Babil’de Çocuk Eğitimi

Sümerler’in Mezopotamya’ya M.Ö 3500 de geldiği⁴⁴ M.Ö 3000’li yıllarda yazıyı icat ettikleri tahmin edilmektedir.⁴⁵ Sümerler tarafından icat edilen çivi yazısı Doğu’da İran, Batı’da Anadolu ve Akdenize kadar yayılmış ve M.Ö 1000’li yıllara kadar muhtelif kavimler tarafından kullanılmıştır.⁴⁶

Yazının icadına zemin hazırlayan temel faktör devletin muhasebe kayıtlarının hesaplanması ve muhakkak bu hesaplamaların birbirini tutması yatıyordu.⁴⁷ Dolayısıyla yazının ortaya çıkışında edebiyat veya sanat kaygısı değil ekonomik faaliyetlerin rol aldığını görmekteyiz. Tapınaklar için ekonomik faaliyetler son derece önem arz ediyordu.

Sümerlerin ‘Ziggurat’ adı verdikleri tapınaklar birer küçük devlet yapısı gibi işlemekteydi.Yapılan araştırmalar ürün depolama alanlarının, zanaatkâr imâl atölyelerinin ve okulların tapınak civarında oluştuğunu göstermektedir.⁴⁸ Sümer’de rahiplerin bir kısmı mabet ve saraylardan çıkan ürün ve malların listelerini yazıp hesap tutarken bir kısmının da öğretmenlikle meşgul olduğu bilinmektedir.⁴⁹ Kentin siyasi, sosyal, ekonomik ve eğitim kurumlarının tapınak tarafından yönetildiğini dolayısıyla rahiplerin pek çok konuda söz sahibi olduklarını söyleyebiliriz.

Tapınakların uygarlık tarihine yapmış oldukları en önemli katkı, yazı sanatını insanlara ulaştıracak olan okulları bünyesinde barındırmasıydı.⁵⁰ M.Ö. 3000 yılının ortalarından itibaren Sümerler’in tamamında yazı öğrenmeyi temel alan okulların adı eddubâdır. Bu okullarda devletin muhasebe kayıtlarının tutulduğu, çivi yazısı öğretildiği, çarpım tablosu ve faiz tutanaklarının bulunduğu dair çeşitli belgelere

⁴⁴ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Ankara 2007, s.24.

⁴⁵ Füzun Kinal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”,*Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/12-13,1969, s. 10.

⁴⁶ Kinal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, s. 10.

⁴⁷ Yusuf Kılıç ve Elvan Eser, “Mezopotamya’nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri”,*Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/8, 2017, s. 424.

⁴⁸ Kılıç ve Eser, “Eser Mezopotamya’da İlk Kent Binaları”, s.435.

⁴⁹ Kinal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, s.8.

⁵⁰ Yusuf Kılıç, “Eski Ön Asya Topluluklarında Yazı ve Dil Etkileri”,*Pamukkale Üniversitesi Dergisi*, 1/4, 2009, s.125.

rastlanılmıştır.⁵¹

Sümer okulunun öğretmeni, ‘okul babası’ da denilen ummia (uzman, profesör) öğretmen yardımcısı ağabey, öğrencilere okul oğlu, mezunlar ise eski günlerin okul oğlu olarak adlandırılmıştır. Müfredat programı iki bölümden oluşuyordu: Birinci bölüm yarı bilimsel ve eğitici, ikincisiyse yazınsal ve yaratıcı olarak tanımlanmıştır.⁵² Sabah okula gelen öğrenci, bir önceki gün hazırladığı tablet üzerinde çalışırdı. Sonra ‘ağabey’ yeni bir tablet hazırlar, öğrenci de bunu kopyalayıp çalışmaya başlardı. Ezber yöntemi öğrencinin çalışmasında kuşkusuz önemli bir rol oynuyordu. Öğretmenler, başarılı olmaları için öğrencilerini övgü ve takdirle teşvik ediliyordu. Öğrencilerin hata ve kusurlarını düzeltmek için öğretmenler bazen sopayı çözüm olarak görüyordu.⁵³

Eddubâların ilk amacı sadece mesleki eğitim vermektir, fakat zamanla müfredat programları giderek genişledi. Sümer okulundan mezun olan öğrenciler tapınakta, sarayda ve ülkenin güçlü ve zengin kişilerinin hizmetinde çalışabilecek seviyeye gelirdi.⁵⁴ Sümerli bir öğretmenin eddubâ eğitimini betimlediği bilmece şöyledir:⁵⁵

Bu nedir?
Gök gibi sabanı olan bir ev,
Bakır bir ibrik gibi bezle örtülü,
Bir kaz gibi yere basar,
Gözü açılmamış olan ona gider.
Gözü (alabildiğine) açılan ondan çıkar?

Öğretmen eddubânın mekan özelliklerinden bahsettikten sonra, burada eğitimin çok küçük yaşlarda başladığını belirtmiştir. Öğretmen eddubâdan mezun olan öğrenciyi eğitimini tamamladığı için mecazen gözü açılmış bir birey olarak ifade etmiştir.

Okul tabletlerinden elde edilen bilgiye göre eddubâların müfredatı; ağaçlar, hayvanlar, ülkeler, kentler ve köyler, her türden taş ve maden adlarından oluşan doğayı tanımaya yönelik esasları, dil bilim alanında isim tamlamalarından ve fiil çekimlerinden oluşan uzun listeleri, matematiksel sembolleri, çözümleriyle birlikte pek çok matematik problemini içeriyordu.⁵⁶ Fara (Şuruppak) bölgesinden çıkarılan tabletler incelendiğinde tabletlerin üzerinde balık, inek, boğa, dana, kuş gibi

⁵¹ Kılıç ve Eser, “Eser Mezopotamya İlk Kent Binaları”, s.435.

⁵² Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, Özcan Buze (çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.303.

⁵³ Kramer, *Sümerler*, s. 306.

⁵⁴ Kramer, *Sümerler*, ss.303-305.

⁵⁵ Kramer, *Sümerler*, ss.311-312.

⁵⁶ Kramer, *Sümerler*, s.303.

hayvanların isimleri, başka tabletlerde bitki isimleri veya tanrı isimlerinin yazılmış olduğu listeler görülmüştür.⁵⁷ Ayrıca öğrencilerin günlük okul ödevi olarak hazırladıkları yüzlerce çalışma tableti çıkarılmıştır.⁵⁸ Bu tabletlerden birinde Sümerli öğrencinin bir gününü anlatan yazı bulunmuştur.

Amerikan Sümerolog S.N. Kramer ve A. Falkenstein tarafından tercüme edilen tabletin içeriği şöyledir:⁵⁹

- Tablet evinin oğlu, günlerden beri nereye gidiyorsun?
- Tablet evine gidiyorum.
- Tablet evinde ne yapıyorsun?
- Tabletimi okuyor, kahvaltımı yiyorum.
- Tabletimi yaptım, o yazılmıştır, sonuna kadar yazılmıştır.
- Tablet evi kapanınca eve giderim.
- Sabah erkenden uyanırım.
- Geç kalmak istemem yoksa tablet evinin babası beni döver.
- Tablet evinde, tablet evinin ağabeyi bana “niçin geç kaldım!” der.
- Korkuyorum. Kalbim çarpıyor.
- Tablet evinin babasının yanına gidiyorum. Bana yerimi gösteriyor.
- Tablet evinin babası tabletimi okuyor.

Tabletler incelendiğinde öğrencilerin dinî bir eğitimden ziyade beşeri bilimler üzerinde öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Edubbâ eğitim sistemini küttâb eğitimiyle kıyasladığımızda, edubbâlar her ne kadar tapınağın bir uzantısı olarak başlamış olsa da zamanla seküler bir eğitim tarzına dönüştüğünü,⁶⁰ küttâbların ise İslam öncesinde dini bir eğitim ihtiva etmezken, İslam dininin zuhurundan bir müddet sonra okuma yazma ve din eğitiminin birlikte verildiği kurumlara dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Edubbâların model olarak o günün şartlarında çok güçlü bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu sistemde öğrenci temel eğitimden başlar günümüz eğitim sisteminde üniversite sonuna kadar eğitim hayatını sürdürür. Edubbâlar bu yönüyle adeta bir kampüs izlenimi vermektedir. İlkokuldan başlayan öğrenci kendi tercihlerine göre uzmanlık alanını belirler ve eğitimini tamamlar. Edubbâlar eğitim sisteminin tamamını oluştururken, küttâbların eğitim sisteminin ilk kademesini ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Kazılardan çıkarılan başka bir tablette edubbâdan mezun olan bir öğrenciye

⁵⁷ Kınal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, ss. 6-7.

⁵⁸ Kramer, *Sümerler*, ss.303-305.

⁵⁹ Kınal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, ss. 8-9.

⁶⁰ Kramer, *Sümerler*, s.303-305.

orada neler yaptığını şöyle anlatır:⁶¹ “Tabletimi ezbere okudum, öğle yemeğimi yedim, (yeni) tabletimi yazdım, bitirdim. Sonra örnek tabletimi getirdiler. Okul bitince eve gittim, babamı içeride oturur buldum. Alıştırma tabletimi babama anlattım, tabletimi ona ezbere okudum, (öyle) hoşuna gitti ki, ona sevinçle baktım.” Eddubâ eğitim sisteminde ödev tabletlerini hazırlamaları öğrencilerin sorumluluğu olarak görülmektedir. Ayrıca çocuklarının ödevleriyle ilgilenen bir baba profili de dikkat çekmektedir.

İslam’ın ilk dönemlerinde küttâb eğitiminde çocukların Kur’an ayetlerini yazmak için kullandıkları levhaların Edubbâda kullanılan tabletlerle aynı özellikte eğitim materyali olduğunu görmekteyiz. Farklı zaman dilimlerinde eğitim için aynı malzemelerin kullanılıyor olması dikkat çekmektedir.

Eski Babil uygarlığında ilköğretim sistemini incelediğimizde birçok kâtibin basit bir içerikle eğitildiğini görmekteyiz. Bu dönemde eğitim devlet tarafından değil özel kişiler tarafından yapılıyordu. Bu yönüyle Sümer eğitim sisteminden farklı bir yöntem izlenildiği görülmektedir. Nitekim Sümerler’de eğitim devletin sorumluluğunda yapılıyordu. Eski Babil döneminde öğretmenler kendi evlerinde geleneksel edebiyat ve çivi yazısı öğretmek kâtip yetiştirmişlerdir. Öğrenci mevcudunun 2-3 kişi olduğu bu sistemde öğretmenler öncelikle kendi çocuklarına akrabalarına bazen meslektaşlarının çocuklarına okuma yazama öğretmişlerdir.⁶² Daha sonraki süreçte Babiller saraylarda açılan⁶³ Sümerler eğitim sistemiyle aynı isimlendirme ve eğitim içeriğine sahip olan edubbâ eğitim sistemini kullanmışlardır.⁶⁴ Eğitim konusunda Eski Babil uygarlığı Sümerler’i örnek aldığı görülmektedir.

1.1.2. Eski Mısır’da Çocuk Eğitimi

Mısır uygarlığı, Kuzey Afrika’da Nil Nehri etrafında kendine has yapısıyla pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve tarihi süreçte hiyeroglif adı verilen resim yazısını keşfetmiştir. Bu yazının Mezopotamya ve bazı tezlere göre Nil Vadisi’nden geçerek Arapça’nın oluşumuna kaynaklık ettiği düşünülmektedir.⁶⁵

⁶¹ Kramer, *Sümerler*, s. 313.

⁶² A. R. George, “In search of the edubba: the ancient Mesopotamian school in literature and reality”, Paris 2005, ss.127-137.

⁶³ Kinal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, s. 8.

⁶⁴ George, “In search of the edubbaa”, ss.127-137, Makdisî, *İslam’ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı’da Beşeri Bilimler*, s. 127- 137.

⁶⁵ Ali Aktan, “Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2/6,1988, s.62.

MÖ 1550-1070' de Mısır'da devlet kurumlarında çalışmanın ön koşulu okur yazar olmaktı.⁶⁶ Meslek sahibi olmak isteyen kişi saray, hazine ve ordu gibi devlet kurumlarında ya da tapınaklara bağlı okullarda öğrenim görüyordu. Öğrenci yaklaşık on yaşlarına geldiğinde eğitim almaya başlıyordu. Öğrencilere önce basit çizgisel resimlerle betimlenen bir el yazısı öğretiliyordu. Öğrencilerden ödev olarak verilen metinleri yazmaları isteniyordu. Okuma yazmayı öğrenen öğrencilere tarih, coğrafya, matematik, edebiyat, ticaret ve din dersleri veriliyor. Sıkı bir disiplin uygulanan bu okullarda bazen öğrencilere ceza da veriliyordu.⁶⁷

Mısır'da yapılan eğitim faaliyetlerinin aşamalı bir sisteme bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin eğitimlerinin basit çizgilerle başladığını ve ilerleyen zamanlarda son derece zarif bir yazı sistemine evrildiğini görmekteyiz.

Mısır Hz. Ömer Dönemi'nde İslam topraklarına katılmış ve siyasi, içtimai, ekonomi ve eğitime dair pek çok İslamî değer bu coğrafyayla buluşmuştur.⁶⁸ Mısır'da İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte eğitime dair unsurların da Mısır'da yayıldığını zira Hz. Peygamber dönemiyle ortaya çıkan küttâb yapılanmalarını bu coğrafyada da görmekteyiz.⁶⁹ Yazıyı tüm sanatların toplamı olarak gören İbn Haldûn yazı sanatındaki gelişmelerin Mısır'da diğer sanatlara yansıdığını belirtmiştir. Bazı çağdaş müellifler Mısır'da mesleklerin ve özellikle kâhinliğin gelişmesinde küttâbların önemli bir yere sahip olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁰ Nitekim temel eğitimde önemsenen unsurların kişinin meslek seçimine etkisi olacağını söyleyebiliriz.

1.1.3. Antik Dönem Yunan'da Çocuk Eğitimi

Antik Dönem (M.Ö 700-M.S 500)Yunan eğitim sisteminin ilk aşaması ilköğretim (paideia)'dır.⁷¹ Sanat ve okuma yazma eğitiminin önemsendiği Yunan eğitim sisteminde toplumun önde gelen aileleri, erkek çocuklarının iyi bir vatandaş olabilmeleri için müzik ve spor eğitimini yeterli görürlerdi. İlerleyen zamanlarda bu durum değişmiş, Antik Yunan'da, okuma ve yazma eğitim sisteminin temel faktörü olarak görülmüştür. Eğitimin sadece erkek çocukları için uygun görülmesi incelediğimiz diğer medeniyetde göremediğimiz bir bakış açısidir. Dolayısıyla

⁶⁶ Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Buke Yayınları, İstanbul 2002, s. 72-73.

⁶⁷ Hasan Ergin, *Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, ss.12-13.

⁶⁸ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2*, 8. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s.157

⁶⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s. 862.

⁷⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s. 862.

⁷¹ Fatma Bağdatlı Çam, "Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2, 2016, s. 630.

eğitimde kız çocuklarının geri plana itildiğini ve kız çocuklarının eğitime dahil olamadıklarını söyleyebiliriz.

Antik Yunan'da eğitimin ilk aşaması evde özel olarak tutulan öğreticilerle başlar. Öğretmen çocuğa Grek alfabesindeki 24 harfin tümünü şekilleriyle birlikte ezberletir ve okuma yazmayı öğrenmesiyle görevini tamamlanmış olur.⁷² Bu temel eğitimden sonra çocuk 'grammatistes' olarak adlandırılan ücretli ders veren öğretmenlerin yanına gönderilir. Çocuklar okula geldiğinde öğretmenin karşısında iskemlelerde oturur ve yazı levhalarını dizlerinin üzerine koyarak yazı yazar.⁷³ Levhalar ahşap üzerine balmumu kaplanmış üzerine sivri aletlerle yazı yazılan eğitim materyalidir. Evde aldığı eğitimle temel alfabeyi okuyabilecek düzeye gelmiş olan çocuklar, okulda ise şairlerin dizelerini okuyup ezberlerdi.⁷⁴ Bahsedilen bu eğitimin muhatabı erkek çocuklardı. Çoğu Atinalı kız bayanların katıldığı festivallere gitme dışında evden pek çıkmazdı. Evde iyi bir ev hanımı için gerekli olan yemek pişirme, örgü gibi konularda ustalaşırdı. Yeterince büyüdüğünde ise babası onu iyi halli bir komşusunun oğlu ile evlendirmeyi planlardı. Evlenecek kızların evin hesaplarını tutup listeler hazırlayabilecek kadar okuma yazma bilmeleri büyük bir avantaj olarak görülürdü.⁷⁵

Kadının eğitimi; ev işlerini yönetme ve düzeni sağlama, büyüdüğünde şartları iyi bir eş ile hayatını birleştirme üzerine kurulu iken, erkek çocukları eğitimi, entelektüel ve sosyal bireyler olarak yetiştirilmektedir.

Milattan önceki dönemde, medeniyetlerin eğitim konusunda benzer sistemler oluşturduğu görülmektedir. İncelediğimiz medeniyetlerde sınıf ortamının oluşturulması, disiplinle ilgili uygulamalar, eğitim öğretimin temel materyali levhalar/ tabletlerin kullanımı, öğrencilerin eğitimlerini tamamlayıp mezun olmaları, aldıkları eğitim neticesinde meslek sahibi olmaları v.b uygulamalar medeniyetlerin çağları aşan ve günümüz eğitim sistemine yansıyan örnekler oluşturduğunu görmekteyiz.

1.1.4. Antik Dönem Roma'da Çocuk Eğitimi

Roma İmparatorluğu kurulduğu coğrafya itibariyle çevresindeki toplumlardan

⁷² Jan Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, Hasan Malay (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, s.15.

⁷³ Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, s.16.

⁷⁴ Çam, "Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri", s. 636.

⁷⁵ Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, s.24.

siyasi, ekonomik, eğitim ve sosyal hayata dair pek çok konuda etkilenmiştir. Dolayısıyla Roma’da kültürel bir zenginliğin oluştuğu söylenebilir. Roma’da kültürel zenginliği sağlayan nedenlerden biri İmparatorluğ’un fethettiği topraklardan getirdiği eğitilmiş köleler, entelektüeller ve özel öğretmenlerdir. Roma’da okuryazar sayısının yüksek olması da bu durumla bağlantılı olduğu düşünülebilir.⁷⁶

Erken dönem Roma’da okul olmadığı için erkek çocukları okuma yazmayı ya ebeveynlerinden ya da genellikle Yunan kökenli olan *paedagogi* adı verilen eğitilmiş kölelerden öğreniyorlardı. Bu dönemde eğitimin başlıca amacı gençleri tarım, savaş, Roma gelenekleri ve kamu işleri konusunda eğitmektir. Genç erkekler şehir hayatını babalarına dinî ve siyasi görevlerinde eşlik ederek öğrenirlerdi.⁷⁷ Roma aile düzenine göre erkek çocuk gelecekte evlenip kendi ailesi kuracak ve babanın sahip olduğu yetkileri üstlenecektir. Bu nedenle erkek çocuklar özenle yetiştiriliyordu. Baba öldüğünde, aile, erkek çocuk sayısının yeni ailelere bölünüyor. Böylece erkek çocuklar aile babası konumuna yükseliyordu.⁷⁸

Roma’da kız çocuklarına bakış açısı, erkek çocuklarına göre farklılık arz etmekteydi. Sosyal alanda erkekler önemli görevlere hazırlanırken, kızlar toplumun anne için öngördüğü değerler çerçevesinde yetiştiriliyor; annelerinin gözetimi ve denetimi altında yaşamlarını sürdürüyorlardı. Annelerden ev işlerini öğreniyor, ev yönetimi konusunda deneyim kazanıyorlardı. Böylece kız çocuklarını yaşama hazırlayan anne, onlara için örnek olmalıydı.⁷⁹ Kız çocuklarının okuma yazmaya dair eğitim aldığına çok rastlanmasa da zengin ailelerde evlerde kız çocukları için özel hocalar tutulup okuma yazma öğrenebiliyorlardı.⁸⁰ Roma’da kız ve erkek çocuklarının erken yaşlarda Roma tarihine dair bilgileri öğrenmesi beklenirdi böylelikle yaşadığı toplumun geleneklerini (*mos maiorum*) öğrenerek bu geleneklere bağlı kalması sağlanırdı.⁸¹

Roma eğitim kültürünün cinsiyete yönelik farklı eğitim içeriği Yunan eğitim sistemiyle pek çok yönüyle benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Roma ve Yunan eğitim sistemine göre erkek çocukları kişiliklerini pek çok yönde geliştirecek bir

⁷⁶ Tolga Uzun, “S. F. Bonner, Education In Ancient Rome: From The Elder Cato To The Younger Pliny”, *Kitap Tanıtımı, Eleştiri ve Çeviri Dergisi*, IV, 2018, s. 320.

⁷⁷ Uzun, “S. F. Bonner, Education in Ancient Rome”, s. 321.

⁷⁸ Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2007, s.100.

⁷⁹ Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, s.103.

⁸⁰ Athanasios Markopoulos, *Education The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Elizabeth Jeffreys, John Haldon and Robin Cormack (ed.), Oxford University Press, 2008, s. 788.

⁸¹ Uzun, “S. F. Bonner, Education in Ancient Rome”, s. 321.

eğitime tabi iken kız çocuklarının okuryazar olması bile büyük bir şans olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle kız çocukları erkek çocuklarına göre sosyal eğitim ortamından mahrum bırakıldıklarını söyleyebiliriz. Romalıların, Yunanlılardan karakter olarak farklı olduğu kabul edilse de⁸² Yunan eğitim sisteminden etkilendikleri açık bir şekilde görülmektedir.

Erken dönem Roma’da devletin eğitime bakış açısı iyi bir yönetici kadrosu yetiştirmeye sınırlıydı. Bu nedenle Roma’da yöneticiler özellikle idari personel yetiştiren yüksek eğitimle ilgilenmiş, ilk ve ortaokul kapsamında değerlendirilebilecek eğitim kurumları ise genellikle kişisel çabaya dayalı olarak devam etmiş ve devletin ilgisinden uzak kalmıştır.⁸³ İmparatorluğun doğrudan müdahale etmediği ilköğretim sistemi özel okullar ya da özel öğretmenler çerçevesinde şekillendiğini söyleyebiliriz.

Roma’da eğitim öğretimin faaliyetlerinin üç aşamada sistemleştiğini görmekteyiz. İlk aşama *trivial okullar* olarak adlandırılan ilkokullardır. Altı veya sekiz yaşlarında başlanan eğitim yaklaşık 4 yıl sürmektedir. Eğitimin ilk aşamasında çocuklar okuma, yazma, matematiksel işlemler ve hukuka dair bilgiler öğrenmekteydi. Bu okullarda hürlerin çocukları eğitim alabiliyordu. Bilişsel beceriler haricinde itaat, cesaret, tevazu ve güçlü bir iradeye sahip olma gibi kişiliği geliştirecek erdemler hakkında da eğitim görüyorlardı.⁸⁴ Eğitimin ikinci aşaması gramer okullarıdır (*grammatistes*). Bu aşama 12-16 yaşları arasındaki gençlerin devam ettikleri birer ortaöğretim kurumlarıdır. Bu okullarda önce Yunanca daha sonra Latince öğretilirdi. Öğretimin esasını mitoloji, tarih, coğrafya ve hukuk ilmi ile ilgili metinlere yer verilir, aritmetik, geometri ve felsefeye dair temel bilgiler öğretilirdi. Öğrencilerin bu entelektüel yönleri haricinde, bedeni, ahlaki ve estetik açısından eğitimleri de önemsenirdi. Yabancı bir dili eğitim aşamasında sistematik bir şekilde okutmak ilk defa Roma okullarında görülmüştür. Roma’da yabancı bir dili iyi derecede konuşabilmek oldukça önemli bir meziyet olarak görülürdü.⁸⁵ Eğitimin üçüncü ve son aşaması Retorik⁸⁶ olarak isimlendirilen okullardır. Bu

⁸² Funda Esin ve Emel Demirgen, “Eski Yunan Da Müzik Eğitimi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51, 2017 s. 391.

⁸³ Esin ve Demirgen, “Eski Yunan Da Müzik Eğitimi” , s. 391.

⁸⁴ Esin ve Demirgen, “Eski Yunan Da Müzik Eğitimi” , s. 391.

⁸⁵ Markopoulos, A., *Education The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Yayınları, 2008, s. 788.

⁸⁶ Retorik okullar hakkında geniş bilgi için bakınız: S. F. Bonner, *Education in Ancient Rome: From The Elder Cato to The Younger Pliny*.

okulların en önemli vazifesi, gençleri Yunan ve Latin lisanlarında güzel söz söyleyebilecek tarzda yetiştirmektir çünkü hitabet, manevi terbiyenin son gayesini teşkil ederdi. Böylelikle Romalılardan iyi hatipler çıkmaya başladı.⁸⁷

Bu üç aşamadan oluşan eğitim öğretim faaliyetleri dışında manastırda keşiş ya da din adamı olmak isteyen çocuklar için farklı bir eğitim sistemi mevcuttu. Keşiş veya din adamı olmak isteyen çocuklar temel okuma yazma eğitimi ile başlar ve manastır eğitimiyle devam ederdi. İmparatorluk sarayına bağlı olan yüksek eğitim kurumu manastır dışına kapalıdır. Bir bakıma üniversite benzeri bir okul olan saray okulu, günümüz üniversitelerine benzer özellikler taşır.⁸⁸

İçerik olarak aynı sistemi yansıtıyor olmasalar da yapısal olarak manastır eğitimi manastır dışından olan kişilere kapalı olması sebebiyle Emevî ve Abbasîler döneminde ortaya çıkan halife ve üst düzey devlet adamlarının çocuklarının eğitimi için oluşturulan saray kütâblarına benzemektedir.

1.2. Hz. Peygamber Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetleri ve Küttâblar

1.2.1. Mekke Dönemi Küttâblar

Mekke Dönemi'nde ilk vahyin nüzûlüyle birlikte Hz. Peygamber'in öncülüğünde din eğitimi faaliyetleri başlamış oldu, ancak Mekkeli müşriklerin çok yoğun tazyiği ve Mekkeli Müslümanlara işkenleri nedeniyle bu eğitim faaliyetlerinin gizli bir şekilde sürdürüldüğünü görmekteyiz.⁸⁹ Bu süreçte sayıları çok az olan sahabenin tespit edilen bazı evlerde din eğitimine dayalı faaliyetlerini sürdürdüğünü ve vahiyleri burada öğrendiklerini görüyoruz. Bu evlerin en meşhurlarından, İslam tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Erkam b. Ebi'l Erkam'ın evi olan Dârülerkam'dır.⁹⁰ Bu ev bir çok Müslümanın İslamiyete girdiği bir mahal olmakla beraber Hz. Peygamber'in bu evde hem erkeklere hem kadınlara yoğun bir eğitim mücadelesinde bulunduğunu görmekteyiz. Dârülerkam'da yürütülen eğitim faaliyetlerine baktığımızda burada dini eğitim hakim olmakla beraber adâbı muaşeret

⁸⁷ Esin ve Demirgen, "Eski Yunanda Müzik Eğitimi", s.s 391-392.

⁸⁸ Markopoulos, *Education The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, s. 787.

⁸⁹ Muhammed İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, Hasan Ege (çev.), C.I, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, ss.429-434, Ali İbn Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, Beşir Eryarsoy (çev.), C.II, Bahar Yayınları, İstanbul 1985, s.68.

⁹⁰ Seyyid Ebu'l Âla Mevdûdi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi Ve Hz Peygamber*, Ahmet Asrar (çev.), C.II, Pınar Yayınları, İstanbul 1983, s.132.

kurallarının da öğretildiğini görmekteyiz.⁹¹

Dârülerkam tam anlamıyla ileride ortaya çıkacak olan küttâblara karşılık bir yapı olmamakla birlikte buna zemin hazırlayan bir eğitim kurumudur. Burada vahiyler yazdırılırken ayrıca okuma yazma bilenlerin diğerlerine yardımcı olduğunu rivayetlerden anlıyoruz.⁹² Mekke Dönemi'nin ilk yıllarında okuma yazmanın son derece düşük olduğu, baskı ve şiddet altında böyle bir yapının var olması İslam dininin eğitime verdiği değeri ortaya koymaktadır.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde ilmî toplantılar ve eğitim için belli ve daha önceden tayin edilen bir yer yoktu. Resûlullah'ın evi dâhil sahabesi ile beraber bulunduğu her yer onun tarafından idare edilen birer eğitim ve öğretim meclisine dönüşüyordu.⁹³ Müslümanlara yapılan baskı ve tahrik, kuramsal manada eğitime geçişin önünde büyük bir engel teşkil ediyordu. Müslümanlar bir araya gelebilecekleri sosyal bir mekanın eksikliğini derinden hissediyorlardı. Bu yönde yapılan girişimler müşrikler tarafından engelleniyordu. Bununla beraber önce Ammâr b. Yâsir daha sonra Hz. Ebû Bekir gibi evin avlusunu mescid olarak kullananlar vardı.⁹⁴ Bu süreçte ibadet ve eğitim-öğretim faaliyetleri açısından ciddi sıkıntıların yaşandığı kaynaklarımızda rivayet edilmektedir.

Klasik İslam tarihçileri İslam öncesi dönemde o zamanın en gelişmiş şehirlerinden olan Mekke'de on beş yirmi kişiden başka kimsenin yazı yazmayı bilmediğini belirtmiştir.⁹⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde İslam dini geldiğinde okuma yazma bilen 17 kişi olduğunu nakletmektedir: ⁹⁶ Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, Osman b. Affân, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Talha b. Ubeydullah, Yezîd b. Ebû Sufyân, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa, Kureyş'den Süheyl b. Amr'ın kardeşi Hatib b. Amr, Ebû Seleme b. Abdilesed el-Mahzûmî, Eban b. Saîd bin el-Asi b. Ümeyye, kardeşi Halîd b. Saîd, Abdullah b. Sâd b. Ebû Şerh el-Âmiri, Ebû Sufyân b. Harb b. Ümeyye, Muâviye b. Ebû Sufyân, Cüheyim b. es-Salt b. Mahreme b. Muttalib b. Abdimenâf ve Alâ b. Hadramî." Belâzürî aynı eserinde İslam dini geldiğinde Evs ve Hazreç kabilelerinden yazı bilen kişileri nakletmiştir. Onlar: "Sa'd

⁹¹ Mevdûdi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi Ve Hz Peygamber*, s.132.

⁹² Yıldız, "Hz. Peygamberin Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları", s. 314.

⁹³ Mehmet Abdullah Aksoy, *SuffaAshâbı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, s. 29-30.

⁹⁴ Muhammed Hamîdullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, İhsan Süreyya Sırma (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 59.

⁹⁵ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s.627.

⁹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, ss.539-540.

b. Ubade b. Düleyim, el- Münzir b. Amr, Übey b. Kâb, Arapça ve İbranice yazan Zeyd b. Sabit, Râfi b. Mâlik, Üseyd b. Hudayr, Ensar'ın Ma'n b. Adlî el Belvi, Bişr b. Sa'd, Sa'd b. er-Reb'i, Evs b. Havelî ve Abdullah b. Übeyy.⁹⁷

Corcî Zeydân, İslam'dan önce Hicâz'da yazı bilenleri on beş yirmi kişiden ibaret olduğunu belirtmiş ve Belazûrî'den farklı olarak aktardığı kişiler şöyledir: Osman b. Said b. Halid b. Huzeyfe, Eban b. Said b. Halid b. Huzeyfe, Hattâb b. Ömer b. Abd-i Şems, Ebu Selma b. Abdü'l-Eşhel, Hüveytîb b. Abdü'l-Uzza, Cehim b. es- Salt b. Mührime.⁹⁸

Yazı bilen şahıslar Mekke şehrinde statü sahibi olan kişilerden müteşekkildi. Örneğin Ömer b. Hattâb, Ebû Sufyân ve oğlu Muaviye, Ali b. Ebû Talib, Osman b. Affan, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Talhâ b. Ubeydullah, Zeyd b. Sabit, Sa'd b. Ubade gibi kabilelerinin öncüsü olan kişilerdi.

Mekke'de yazı yazmayı bilen kadınlar da mevcuttu. Fakat okuma yazma bilen kadınların rivayet edilen isimler arasında yer almadıklarını görüyoruz. Hz. Ömer'in aile mensupları özellikle bu konuda daha fazla farkındalığa sahipti. Yakın akrabalarından biri olan Şifa, Ömer'in kızı Hafsa'ya yazmayı öğretmişti.⁹⁹ Ömer'in kız kardeşinin de okuma yazma bildiğini görmekteyiz, zira kendisi hicretten önce henüz Mekke'de otururken, yanında Kur'an'ın bazı sûrelerinin yazılı olduğu yaprakları taşırdı.¹⁰⁰ Okuma yazma bilen sayısının genel çerçevesiyle ele alındığında rivayetlerden daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Okuma yazma bilenler bu halkayı genişletmek ve İslam dininin eğitime verdiği önem adına çevrelerine de okuma-yazma öğrettiği kanatindeyiz.

Yahudilerin kitap ehli olmaları nedeniyle putperest toplumlara nazaran daha fazla okuma yazma bildiklerini ve buna karşılık Arap toplumuna psikolojik bir üstünlük sağladıklarını görüyoruz.¹⁰¹ Örneğin Beytû'l-Mirdâs Yahudilerin önemli bir eğitim kurumuydu.¹⁰² Beytû'l-Mirdâs Yahudiler için bir kültür ortamı oluştururken ayrıca adalet işlerinin tevzi edildiği bir yer olarak da kullanırdı.¹⁰³

Kur'an-ı Kerim'in Mekke halkında köklü değişiklikler yaptığını görmekteyiz. İnen ilk ayetler Arap toplumunda okuma yazmaya bakış açısını değiştirecek

⁹⁷ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 542

⁹⁸ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, s. 105.

⁹⁹ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.540.,

¹⁰⁰ İbn Hişam, *Siret*, ss. 459-460. Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 628.

¹⁰¹ İzzet Derveze, *Kur'an'a göre Hz Muhammed'in Hayatı*, C.I, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, ss. 276-277, Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, s. 68.

¹⁰² Ahmed b. Muhammed b.Hanbel, *Müsned*, C.VII, Daru'l Hadis, Kahire 2012, s.509.

¹⁰³ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s.187.

özellikteydi nitekim Alâk suresinde: “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alâktan yarattı. Oku! Rabbin sonsuz ikram sahibidir. O ki, kalemle yazmayı öğretti.”¹⁰⁴ buyrulmaktadır. Ayetin muhtevası gereği okuma yazma Mekkeli Müslümanlar için yeme içme kadar elzem bir hale geldi. Başka bir ayette: “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın.”¹⁰⁵ buyrulmaktadır. Bu ayette Kur’an-ı Kerim’in günlük hayatta yazıyı kullanmaya dair öğüt verdiğini görmekteyiz. Vahiy ezberlendiği gibi aynı zamanda onun yazıya da aktarılması gerekiyordu. Ayetler yazının aktif bir şekilde kullanılması için önemli teşvik kaynağıydı. Nitekim Kur’an-ı Kerim, vahiy kâtiplerinden övgüyle bahsetmektedir: “Hayır! Şüphesiz bunlar (âyetler), değerli ve güvenilir kâtiplerin elleriyle yazılıp tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sahifelerde yazılı bir öğüttür; dileyen ondan öğüt alır.”¹⁰⁶

Hiz. Peygamber’in okuryazar olup olmadığı konusunda bizi aydınlatacak ayet ve rivayetler mevcuttur. “Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, batıla uyanlar kuşku duyarlardı.”¹⁰⁷ ayetiyle Hiz. Peygamber’in okuma-yazma bilmediği Allah tarafından kesin olarak bildirilmiştir. Hiz. Peygambere Hira’da Cebrail tarafından peygamber olarak görevlendirildiği vahyedildiğinde “Ben okuma yazma bilmem.”¹⁰⁸ diye cevap vermişti. İbn Haldun, Hiz. Peygamber’in okuma yazma bilmediğini şöyle ifade etmiştir: “Peygamber (a.s) ümmî idi. Bu durum, şerefinden dolayı onun hakkında ve makamına göre kemâl ve fazilet idi. Bu durumun sebebi yine aynı ayette bildirildiği gibi tebliğ vazifesinde oluşacak kuşkuları engellemektir.”¹⁰⁹

Hiz. Peygamberin ilk vahyi aldığı süreçte okuma yazma bilmediği daha sonra uzunca bir süre okuma yazma öğrenmediği malûmdur. Çünkü Resûlullah ayetleri her zaman vahiy kâtiplerine yazdırmıştır.¹¹⁰ Fakat Hiz. Peygamberin her daim eğitim öğretim faaliyetlerinin içerisinde oluşu ve Hudeybiye Barış Antlaşması’nda olduğu gibi ismini yazacak kadar okuma yazma öğrendiğini düşündüren rivayetler de

¹⁰⁴ Alak, 96/1-4.

¹⁰⁵ Bakara, 2/282.

¹⁰⁶ Abese, 80/ 11-16.

¹⁰⁷ Ankebut, 29/ 48.

¹⁰⁸ İbn Hişam, *Siret*, ss.426-428. Komisyon, *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.I, s.201; M. Suat Mertoğlu, “Ümmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XLII, İstanbul 2012, ss. 309-310.

¹⁰⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s.867.

¹¹⁰ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, ss.262-264.

mevcuttur.¹¹¹

Mekke Dönemi eğitim faaliyetlerini genel çerçevesiyle değerlendirdiğimizde; Kur'an merkezli bu mücadelenin ilk hedefinin tevhîd esaslı bir toplum oluşturmak olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle ırk, cinsiyet ve yaş ayrımı gözetmeksizin İslam dini hakkında bilgi edinmeye istekli her kesime açık bir eğitim yapıldığını söyleyebiliriz. Mevcut koşullar göz önünde bulundurulduğunda yetişkin ve çocuk ayrımına dair konumuzu içeren bir kurumun olması söz konusu olmadığı gibi henüz yetişkin eğitimiyle ilgili de bir uzmanlaşmaya rastmamıyoruz. Fakat okuma yazma faaliyetlerinin yapıldığı mektebler herhangi bir sistem ve plana dahil olmaksızın bireysel çabaya dayalı bir şekilde varlığını bir müddet sürdürmüştür. Nitekim Hz. Ali'nin bu mekteplerde ders aldığını kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz.¹¹²

1.2.2. Medine Dönemi Küttâblar

Cahiliye Dönemi'nde Medine'de okuma yazma bilenlerin sayısının az olduğunu görmekteyiz. Belâzûrî Medine'de okuma yazma bilen on üç kişinin bulunduğunu rivayet eder.¹¹³ Medine'de okur yazar sayının az oluşu dikkat çekmektir. Nitekim, İbn Sa'd "Mekkeliler okuma yazma biliyor, Medineliler ise bilmiyordu."¹¹⁴ İbn Sa'd'ın rivayetinden, Mekke'ye göre Medine'de okuma yazma oranının daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedeni olarak Mekke'nin Medine'ye göre sosyo-kültürel açıdan daha aktif bir yapıya sahip olması gösterilebilir.

Medineliler, Mekkeliler gibi okuma-yazma, yüzme ve ok atmayı bilenler için *el-kâmil* sıfatını kullanırlardı. Useyd b. Hudayr, Hudayr el-Kâtib¹¹⁵, Râfi' b. Mâlik¹¹⁶, bu sıfatla anılan kişiler arasındadır. Medinelilerin okuma yazma konusunda Mekke ile aynı bakış açısına sahip olduklarını, her iki şehir için okur yazar olmanın toplum nezdinde önem arz ettiğini söyleyebiliriz .

1.2.2.1. İlk Eğitim Kurumu Suffe

Medine dönemi İslam toplumunun oluşmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Bu dönemde Müslümanlar birbirlerine destek olmuşlar ve İslam devletinin

¹¹¹ Derveze, *Kur'an'a göre Hz Muhammed'in Hayatı*, s.48.

¹¹² Cevâd Ali, *El-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabi Kable'l-İslâm*, C.VII, Şerif Radi Yayınları, Bağdat, s.292.

¹¹³ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.663.

¹¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, M. Ali Alioğlu (hzl.), C.II, Siyer Yayınları İstanbul 2015, s.22.

¹¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.III, s.604.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.III, s.622.

temellerini atmışlardır. Hz. Peygamber Medine’de yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tüm insanları birlik ve beraberliğin oluşmasını sağlamak için ortak kurallar etrafında toplamış ve dünyanın en eski yazılı anayasasını oluşturmuştur. Anayasanın metnini bizzat Hz. Peygamber yazdırmıştır.¹¹⁷ Hz Peygamber yazıyı ilmi faaliyetler için zorunlu bir araç olarak görmüştür. Hz. Peygamber bir gün sahabelerine “İlmi kaydediniz.” buyurduğunda Abdullah b. Amr “Nasıl kaydedelim?” diye sorar, Resulûllah bunun üzerine “Yazı ile” cevabını verir.¹¹⁸ Resulûllah yazıyı sadece ilmi faaliyetlere sınırlı tutmayıp siyasi meselelerde de aktif bir şekilde kullanmıştır.

Hz. Peygamber’in kurmuş olduğu devlet kadrosunda muhtelif yazı işlerine bakan çok sayıda *kâtip* bulunmaktaydı.¹¹⁹ İlk vahyin gelmesine müteakib Resûlullah, kendisine inen ayetleri o esnada çevresindeki erkek ve kadınlardan oluşan topluluğa okur ve sonunda *vahiy kâtiplerine* yazdırırdı.¹²⁰ Zamanla *kâtiplerin* sayıları arttığı gibi çalıştığı alanlarda zenginleşmiştir. Kâtiplerin çalıştığı alanlar şöyledir: *Profesyonel kâtipler, vahiy kâtipleri, şahitlik ve sicil kâtipleri, ganimet ve zekat malları kâtipleri, mektup ve iktâ kâtipleri, ahitnâme, sulh kâtipleri ve mirasları paylaştıran kâtipler.*¹²¹

Hz Peygamber Medine’ye hicret ederken dört gün kaldığı Kubâ’da bir mescit yaptırmıştır. ¹²² Hz Peygamber’in Kubâ’da yerleşme gibi bir niyeti olmadığından, İslamî hayatın kurumsal örneklerinin şekilleneceği şehir olan Medine’ye gelmiştir. Resulûllah’ın mescit inşasına ivedilikle başlaması, temel olarak eğitim ve ibadet yeri ihtiyacının ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

İbn Sâd’ın naklettiği rivayette göre, mescit için belirlenen arsanın ücretini Hz.Ebû Bekir’in ödemesiyle arsa satın alınmıştır. Mescid-i Nebevî’nin inşası için belirlenen arazide hurma ağaçları vardı. Aynı zamanda toplanan hurmalar burada kurutuluyordu. Toprağın bir bölümü işlenirken bir bölümü de kullanılmaz

¹¹⁷ Hz. Peygamber’in siyasi faaliyetlerde yazıyı kullanımı için bakınız: İbn Esîr, *el-Kamil fi’l-Tarih*, C.II, s.195, Hamîdullah, *İslam Tarihine Giriş*, İhsan Süreyya Sırma (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 77.

¹¹⁸ Ebû Abdullah el-Hakim en-Nisaburî, *Müstedrek ale’s-Sahihayn*, Mektebetü’l Matbuati’l-İslamiyye, C. I, Beyrut, s.188.

¹¹⁹ Mustafa el-A’zami, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, Vecdi Akyüz (ed.), C.I, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2007, s. 162-210.

¹²⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Mehmet Yazgan (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 1996 s.595.

¹²¹ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*, Cihan Yayınları, Erzurum 1984, ss.69-70.

¹²² Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, C.I, s. 97, Komisyon, *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.I, s. 281.

durumdaydı. Ayrıca bazı müşriklerin kabirleri de mevcuttu. Arsa satın alındıktan sonra etrafı iyice temizlendi ve kabirler uygun yerlere nakledildi. Hurma ağaçları kesilip inşa edilecek caminin sütunları olarak kullanıldı. Hurma ağaçlarının yapraklarıyla çatı çatıldı. Tuğla ve alçıyla duvarlar yapıldı ve mescidin inşası tamamlanmış oldu.¹²³ Mescid-i Nebî’de üç bölüm bulunmaktaydı¹²⁴:

1. Namazların kılındığı geniş bir bölüm
2. Okul olarak kullanılan ve Suffe veya zülle (üstü kapalı yer, gölgelik) bölümü
3. Hz. Peygamber ve ailesinin kalacağı birbirinden ayrı küçük odalar

Mescid-i Nebî’nin eğitim için ayrılan bölümü mescidin kuzey duvarına bakan üstü örtülü, zeminden biraz yüksek¹²⁵ ve geniş bir alanını kapsamaktadır.¹²⁶ Mescid-i Nebî toplumsal ihtiyacı karşılayacak unsurlar içeriyordu. Örneğin heyetlerin kabulü ve barınmasını sağlayan bir misafirhane, toplumu ilgilendiren önemli kararların alındığı bir istişare merkezi, suffice öğrencileri için bir yurt ve bunun dışında pek çok amaca hizmet eden bir mahaldi.¹²⁷ Mescid-i Nebvî İslam çatısı altında toplanan Müslümanlar için adeta bir yaşam merkezi oluşturmaktaydı. Bu anlamda önemli bir ihtiyacı karşılamaktaydı.

Kurumsal anlamda İslamî eğitimin Mescid-i Nebî’de başladığını söyleyebiliriz. Mescidin en önemli özelliklerinden biri burada vahiy kâtiplerinin yetişmesidir.¹²⁸ Suffe eğitiminin öncelik verdiği konular şunlardı: Kur’an okuma, ibadetler yerine getirilirken okunacak bazı surelerin ezberlenilmesi, surelerin ahenkli bir sesle okunup tilavet edilmesi, okuma yazma eğitimi ve bununla beraber adâb-ı muaşeret kurallarının öğretilmesidir.¹²⁹ Resûlullah Müslümanlara okuma yazma öğretip ahlaki konularda yol göstermesi için kendisi de yazı mütehassısı olan Abdullah b. Saîd b. el-Âs’ı öğretmen olarak tayin etmiştir.¹³⁰ Ubâde b. Sâmit de

¹²³ Mevdûdi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz Peygamber*, s. 637., Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, C.I, s.101, İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, C.II, s.107

¹²⁴ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s.634.

¹²⁵ Selahaddin Parladır, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.III, s.192.

¹²⁶ Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâu'l Vefâ bi Ahbari Semhudî Dari'l Mustafa*, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (tah.), C. I, Daru İhyai't- Turasi'l-Arabi Yayınevi, Beyrut 1984, s.334, Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, s. 60.

¹²⁷ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, s. C.I, s.101, Hamîdullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, ss. 59-69.

¹²⁸ Vahiy kâtipleri hakkında geniş bilgi için bakınız, İbn-i Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, C.II, s.288, Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârihi Hülefa*, s. C.I, s. 262-264.

¹²⁹ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, C.I, s.169-170, Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 635.

¹³⁰ Cevad Ali, *Mufasssal*, C.VII, s. 292.

burada halka yazı öğretmenliği yapmıştır.¹³¹ Abdullah b. Mes'ud da mescitte ders veren muallimlerden di. O mescitte her perşembe halka ders verirdi. Ders halkasında bulunanlardan biri, "Ey Ebû Abdurrahman, bize her gün ders vermez misin?" dedi. İbn Mes'ud: "Beni bundan men eden şey size usanç vermiş olmaktadır. Hz. Peygamber'in bize usanç vermemek için yaptığı gibi, ben de dersi aralıklı olarak belli bir zamanlarda yapıyorum" dedi.¹³² Rivayeti incelediğimizde mescitte yapılan derslerin belli bir programa dayalı olduğunu, ashabın bu konuda Resûlullah'ın eğitim sistemini örnek aldığını görmekteyiz. Suffe'nin 70-100 arasında tahmin edilen bir mevcudu vardı. Suffe'de kalan, burada eğitim gören sahabelere zamanla *ashâbı suffe* veya *kâri* olarak hitap edildiğini kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz.¹³³

Mescitte yaygın eğitim olarak nitelendirebileceğimiz eğitim sistemi mevcuttu. Mescid-i Nebevî'de eğitim faaliyetleri, gönüllü olanların bir muallimin etrafında toplanmasıyla gerçekleşiyordu. Hz. Peygamber Mescid-i Nebî'de oturduğu zaman sahabeler onun etrafında bir halka oluşturlardı. Hz. Peygamber oluşan bu halkada sahabelere vaaz eder, günlük hayatla ilgili tavsiye ve nasihatlerde bulunur ve onlarla sohbet ederdi.¹³⁴ Bu sohbet meclisinde oluşan halkaya, halaka-i tadrîs denilirdi.¹³⁵ Halaka-i tadrîs kadın, erkek ve çocuk fark etmeksizin herkesin katılabileceği bir sistemdi.¹³⁶ Sahabe burada özellikle İslami uygulamaya dayalı bir öğretim görmekteydi. Resûlullah eğitim esnasında erkek ve kadınların aynı derecede istifade etmelerini sağlamak için erkekler ve kadınların safları arasında durarak ders vermekteydi.¹³⁷

İlim halkalarında dersler belli bir saatle sınırlı olmadığı gibi konular da belli bir müfredat dahilinde değil daha çok ihtiyaca göre belirlenirdi.¹³⁸ Halkada muallim olarak bulunan kişi başka bir halkaya öğrenci olarak katılabilirdi. Böylece kendi bilgilerini geliştirirken diğer taraftan da bildiklerini halkada bulunanlara anlatırdı.¹³⁹

¹³¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.197, M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.XLII, İstanbul 2003, s.14, Ebu Davûd, "Buyu", 37.

¹³² Buhari, "İlim", 12.

¹³³ Ekrem Buğra Ekinci, "İslam Medreseleri Tarihine Bir Bakış", *Rihle Dergisi*, 4/13, 2011, s.43.

¹³⁴ Eyüp Baş, vd., *İslam Tarihi*, s. 121.

¹³⁵ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, s.406-407. Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarihi Hülefa*, s. C.I, s.169.

¹³⁶ Mahmut Dündar, *İlk Dönem İslami Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, İşrak Yayınları, İstanbul 2011, s. 34.

¹³⁷ Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *Mu'cemu'l Kebir*, Hamdi Abdulmecid es-Sifî (tah.), C.XXIV, Daru İlahiya't- Turasil Arabî, Beyrut 1985, s.16.

¹³⁸ Dündar, *İlk Dönem İslami Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, s.31.

¹³⁹ İrfan Aycan vd., *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 87.

Hız. Ali ve Hız. Abbâs halkalara katılan genç sahabeler arasındaydı.¹⁴⁰

Eğitim öğretime devam eden kadınlar azımsanmayacak sayıdaydı. Kadınlardan bir grup Hız. Peygamber'e gelerek "Ya Resûlullah senin sözlerini hep erkekler alıp gidiyorlar. Bize de bir gün ayır ki, o gün sana gelelim; sen de Allah'ın sana öğrettiği şeylerden bize öğretirsin."¹⁴¹ Bu talep üzerine Resûlullah, onlara da öğretim için ayrı bir gün ayırmıştır. Hız. Peygamber sürdürdüğü eğitim faaliyetlerinde, kadın erkek arasında bir ayırım olmadığını her fırsatta vurgulamıştır çünkü Hız. Peygamber'in tebliği evrensel özellikler taşımaktadır.

Muallimler Hız.Peygamber'le birlikte oluşan bu halaka-i tedris yöntemini kullanarak ders yapmışlardır. Hız. Peygamber'in öğretimini sadece mescitle sınırlandırmak gerek zira O her anını eğitime vakfetmişti. Bazen serinlediği bir kuyu başı, bir hurma ağacının gölgesi, bazen yemek sofrası, herhangi bir yolculuğu, çarşı, pazar vb. mekânlar her daim onun eğitim amacına hizmet etmiştir.¹⁴²

Hicretin ikinci yılında mescitte yapılan eğitimin adına halaka-i tadrîs yerine ilim meclislerinin kullanıldığını görmekteyiz.¹⁴³ Resûlullah ilim meclislerini Müslümanlar'ın eğitimi noktasında çok önemli görürdü. Bir rivayette Resûlullah: "Rıyadu'l-Cennet'e (Cennet Bahçelerine) uğradığınızda istifade ediniz." Buyurmuş orada bulunanlar Resûlullah'a ithafen: "Ya Resulullah Rıyadu'l-Cennet nedir?" diye sorulduğunda "İlim meclisleridir." diye cevap vermiştir.¹⁴⁴ Sahabeler Resûlullah'ın eğitim konusundaki hassasiyetine binaen onun tavsiyelerini sanki başına konmuş bir kuşu, ürkütüp uçurmak istemeyen bir kişinin dikkati içerisinde dinlemişlerdir.¹⁴⁵

Hız. Peygamber suffede eğitim alıp belli bir donanımına sahip olan veya suffice için tayin ettiği muallimler arasından kabilelere veya farklı bölgelerde İslami eğitim verecek öğretmenleri belirlerdi.¹⁴⁶ Örneğin Arabistan'ın beş ayrı bölgesine Muâz b. Cebel, Halîd b. Sâid, Muhacir b. Ebû Umeyye, Ziyâd b. Lebîd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Amr b. Hazm el-Hazreci de Necran'a göndermişti.¹⁴⁷ Hız. Peygamber, Yemen'e muallim olarak, Ebu Musa el-Eş'ari ve Muâz b. Cebel'i gönderdiğinde onlara şöyle

¹⁴⁰ Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, s.65.

¹⁴¹ Müslim, "Bîr", 47.

¹⁴² Algül, *İslam Tarihi*, C.II, s.196.

¹⁴³ Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, s. 60.

¹⁴⁴ Taberânî, *Mucemul Kebir*, C.XI, s.78.

¹⁴⁵ Buhârî, "Cihâd", 37.

¹⁴⁶ Mevlana Şibli Numani, *İslam Tarihi: Asr-ı Saadet*, Ömer Rıza (çev.), C.I, Amedi Yayınevi, İstanbul 1921, ss.188-190, İkinci, "İslam Medreseleri Tarihine Bir Bakış", s.43.

¹⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.76.

buyurmuştu: ‘‘Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız! Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz! Birbirinizle anlaşın, iyi geçinin, ihtilâfa düşmeyin’’¹⁴⁸

Resûlullah Medine’ye gelen Abdu’l Kays’ın elçilerini suffice ehline teslim eder. Resûlullah daha sonra elçilerle görüştüğünde kendilerine nasıl davranıldığını sorunca elçiler: ‘‘Rabbimiz’in kitabını ve Resûlû’nün sünnetini öğrettiler.’’ diye cevap verirler. Resûlullah bu durumdan çok memnun olur ve onlardan teker teker öğrendiklerini dinlerdi. Sahabelerden bazıları Fâtîha Sûresini, Tahiyat Duasını, diğer dua ve surelerden bölümleri veya bazı sünnetleri öğrenmiş olarak dönerlerdi.¹⁴⁹

Arap kabilelerine tebliğ faaliyetleri için görevlendirilen muallim sahabeler bazen korkunç bir ihanetle karşılaşmışlardır. Örneğin, Bi’ru Maûne¹⁵⁰ ve Recî’ Vakası’nda¹⁵¹ can güvenliği teminatı verilmesine rağmen, kabileler tarafından muallim sahabeler acımasızca şehid edilmiştir. Böyle acı bir olayın yaşanması Hz. Peygamber’i ve tüm Müslümanları derinden üzmüştür. Yaşanan elim hadiseler sahabenin gözünü asla korkutmamış muallim sahabeler tebliğ faaliyetlerini büyük bir mücadele içerisinde sürdürmüşlerdir. Sahabenin ilmî faaliyetler karşısındaki bu hassasiyeti, tebliğ faaliyetlerinin hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Suffe ehlinin bir eğitim kurumu ciddiyetiyle yetiştigini söyleyebiliriz. Bu nedenle suffice İslam’ın ilk üniversitesi olarak değerlendirilebilir.¹⁵² Nitekim bu üniversitenin başöğretmeni Hz. Peygamber’dir. Muhakkak ki İslamî eğitim faaliyetlerinde, Resûlullah’ın eğitim felsefesini iyi bir şekilde idrak eden sahabelerin önemli bir yeri vardır. Bir eğitim kurumu olarak suffenin çok ilgi gördüğünü söyleyebiliriz. Öyle ki suffede yetişen insanlar için özel biyografiler meydana getirilmiştir. Örnek olarak, İslam hukukçusu İbn Mes’ud ve Hz. Ömer’in oğlu Abdullah, Resûlullah’ın müezzini Bilâl-i Habeşî, keşiş Ebû Amir’in oğlu Hanzala, tasavvuf ehli Ebû Zer, Suheyb b. Sinân, Selman-ı Farisî, muhaddis Ebû Hureyre, Irak fatihi Sâd b. Ebi Vakkas ve daha pek çok sahabe adını görebiliriz.¹⁵³

Medine’de Mescid-i Nebvi’den başka mescidler de inşa edilmiştir. Belazûrî bizzat Resûlullah’ın sağlığında dokuz ayrı küçük mescidin varlığından söz etmektedir.¹⁵⁴ İbn Hişâm, Resûlullah’ın yaptırmış olduğu mescitlerden bahsederken

¹⁴⁸ Buhârî, ‘‘İlim’’, 72.

¹⁴⁹ *Müsned*, V, 235.

¹⁵⁰ İbn Hişâm, *Siret*, C.III, s.261-262, Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya*, C.I, ss.149-150.

¹⁵¹ İbn Hişâm, *Siret*, C.III, s.240-245.

¹⁵² Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 634.

¹⁵³ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 636.

¹⁵⁴ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 637.

bunların on sekize ulaştığını ifade etmiştir.¹⁵⁵ Bulundukları yerler Mescid-i Nebî'ye uzak olanlar vakit namazlarında ibadet için kendi mahallelerinde; Mescid-i Fadîh, Mescid-i Beni Kureyza, Mescid-i Ümmi İbrahim, Mescid-i İcabe, Mescidü'l Feth, Mescidü'l Kibleteyn, Mescid-i Zühabe, Mescid-i Cebel-i Ayniyye, Mescidü'l Baki olarak adlandırdıkları mescitler inşa ettiler.¹⁵⁶ Müslümanlar tarafından Medine'nin çeşitli mahallelerine inşa edilen mescitler eğitim öğretim amacıyla da kullanılmıştır.¹⁵⁷

1.2.2.2. İlk Küttâbların Ortaya Çıkışı

Mescitlerin, toplumun eğitim ihtiyacını karşılayan tek mahal olması bazı problemlerin oluşmasına neden olmuştur. İlk problem mescitte oluşan büyük kalabalıklardı. İlim halkaları çoğaldı, birbirine karışan sesler aynı zamanda ibadet etmek isteyenler için sorun teşkil etmeye başladı. Bir diğer problem ise suffice eğitiminde yaş sınırının gözetilmemesi nedeniyle katılanlar arasında oluşan seviye farkıdır. İmam Mâlik konuyu farklı bir açıdan değerlendirmiş ve çocukların pislikten arınamayacağı gerekçesi ile mescitlerde çocuk eğitimini uygun bulmamıştır.¹⁵⁸ Bunu ifade ederken o dönemde mescitlerde çocukların tuvalet ihtiyacını giderecek mahallerin bulunmadığını göz ardı etmemek gerekir.

Mescitlerde ortaya çıkan problemlere bağlı olarak çözüm niteliğinde yeni eğitim öğretim faaliyetleri ortaya çıkmıştır. İlk defa Medine'de Mahrame b. Nevfel'in evinde Dâru'l Kurrâ adıyla anılan Kur'an öğretimine yönelik yeni bir kurum tesis edilmiştir.¹⁵⁹ Bazı muallimler mescitteki yoğunluk nedeniyle kendi evlerini ilim mahali olarak kullanmışlardır.¹⁶⁰ Hamidullah'a göre çocukların mescitte eğitim ahengini bozmaları nedeniyle Resûlullah yeni bir adım atmıştır. Böylelikle Medine'nin farklı semtlerinde Ensar ve Muhacir çocuklarının eğitimine yönelik ilk defa ilkokul ya da hazırlık okulu niteliğinde küttâblar açılmıştır.¹⁶¹ Böylelikle Hz Peygamber Dönemi eğitim-öğretim faaliyetlerini dört başlık altında özetleyebiliriz:

1. Mescit eğitimi (Halaka-i Tedris-İlim meclisleri)

¹⁵⁵ İbn Hişam, Siret, C.II, s.129, Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.I, s.282.

¹⁵⁶ Numani, *İslam Tarihi*, s.190.

¹⁵⁷ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 637.

¹⁵⁸ Ebu Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî el-Kabîsî, *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, Süleyman Ateş ve Hıfzurrahman R.Öymen (çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s.57-59.

¹⁵⁹ İbn Sâd, Tabakât, C.III , s. 150.

¹⁶⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 636.

¹⁶¹ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 636.

2. Muallim Evleri

3. Daru'l Kurra

4. Küttâb Eğitimi

Medine Dönemi içerisinde sınırlı sayıda küttâb isimli mahalden bahsedilmektedir. Bunlardan biri kaynaklarda Ebû Hüreyre'nin evi tarif edilirken bahsedilen Urve'nin küttâbıdır. Bu bilgiye göre Ebû Hüreyre'nin evi, Abdurrahman b. Haris'in evinin hemen yanındaydı ve Urve'nin küttâbına açılan küçük bir penceresi vardı.¹⁶² Ebu Hüreyre zaman zaman önem verdiği bazı konuları anlatmak için küttâba uğrardı.¹⁶³ Ebu Hüreyre bir gün küttâba geldiğinde muallimden çocukları toplamasını istemiştir. Muallim bu esnada gürültü yapan çocukları sessiz olmaları konusunda uyarmıştır.¹⁶⁴ Semhudî Urve'nin küttâbına yakın bir mahalde İshak el-Arec'e ait bir küttâbının olduğu rivayet edilmektedir.¹⁶⁵ Diğer bir küttâb örneğini şu rivayetten öğrenmekteyiz: Ubeydullah b. Ebû Râfi' 'Resûlullah'ın oğlu İbrahim vefat ettiğinde onu nereye defnedeceğimizi sorduğunda Resûlullah: 'Osman b. Mahzûn'un yanına gömün buyurdu.' Osman b. Mahzûn, Benû Amr b. Osman'ın küttâbının hemen yanına gömülmüştü.¹⁶⁶ Rivayette aktarılan bilgiye göre Benû Amr b. Osman' a ait bir küttâb olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen küttâbların bu isimlerle anılmaları, bu küttâbların bânileri ya da küttâbları vakfeden kişilerin olduğunu düşündürmektedir.

Medine küttâblarında öğrencilerle ilgili bazı rivayetler mevcuttur. Enes b. Malik'in annesi Ümmü Süleym'in veya Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme'nin küttâb muallimlerinden birine kendisine yün ditme işinde yardım etmesi için köle bir çocuk göndermesini istemiştir.¹⁶⁷ Başka bir rivayet Ebû Amr b. Süleym tarafından anlatılmaktadır: 'Medine'ye esir olarak götürüldüğüm zaman, Medine küttâbına kabul olunmuştum, muallim benden bir mim yazmamı istedi. Ben de yazamadım. O, mim'in gözünü öküzün gözü gibi yuvarlak yap dedi.'¹⁶⁸ Ebû Amr b. Süleym'in esir olarak küttâba kabul edilmesi, bir eğitim kurumu olarak küttâblarda köle hür ayrımı yapılmaksızın burada yapılan eğitimin toplumun her kesime hitap

¹⁶² Semhudî, *Vefâu'l Vefâ*, C. III, s.793.

¹⁶³ Bozkurt, "Mektep", s. 5.

¹⁶⁴ Bozkurt, "Mektep", s. 5.

¹⁶⁵ Semhudî, *Vefâu'l Vefâ*, C. II, s.742-743.

¹⁶⁶ Semhudî, *Vefâu'l Vefâ*, C. III, ss.892-894.

¹⁶⁷ Buhârî, "Diyat", 27

¹⁶⁸ Numani, *İslam Tarihi*, s. 356.

ettiğini görmekteyiz.

Medine Dönemi'nde Arap Yarımadası'nın en eğitimli kesimini oluşturan Hîre Bölgesinden gelen Hristiyanların bir kısmının, Müslüman çocuklara dersler verdiği bilinmektedir.¹⁶⁹ Vâkıdî'nin bildirdiğine göre Evs ve Hazrec kabilelerinde kâtiplerin az olması sebebiyle Medine'de çocuklar Yahudilerden yazı yazmayı öğrenmişlerdir.¹⁷⁰ Okuma yazma konusunda gayrimüslimlerden faydalandığını gösteren en dikkat çeken uygulama Bedir Savaşı esirlerinin özgürlüğüne bedel olarak, okuma yazma bilen esirlerin okuma yazma bilmeyen on Müslümana okuma yazma öğretmesidir.¹⁷¹ Bazı araştırmacılar böyle bir esaret bedelini gerek İslam tarihinde gerekse dünya tarihinde o güne kadar eşine rastlanılmayan bir durum olarak değerlendirmiştir.¹⁷²

Bedir Savaşı esirlerinin küttâblarda öğretmen olarak görev aldığını gösteren bir örnek de şöyledir: Küttâb öğrencilerinden biri ağlayarak babasının yanına koştu ve 'öğretmenim beni dövdü.' dedi. Bunun üzerine babası: 'O kötü adam Bedir'in intikamını almak istiyor. Vallahi artık oraya (küttâba) gidemezsin.' dedi.¹⁷³ Rivayete göre müşrik öğretmen çocuğa şiddet uygulamış ve olayı babasına aktarmıştır. Veliye göre şiddetin nedeni öğretmenin Bedir Savaşı'nın yenilgisini unutmaması ve öfkesini çocuktan çıkarmasıdır. İyas b. Muâviye, küttâbla ilgili anısını şöyle anlatıyor: 'Ben küçükken küttâba giderdim, Hristiyan çocuklar, bize güler ve şöyle derlerdi: 'Bunlar cennettekilerin artığı olmaz diye iddia ediyorlar.' Ben de Hristiyan olan hocamıza, 'Cennette yiyeceklerin vücudumuzda gıdaya dönüştüğünü onlara söylemedin mi ?' dedim. Hoca, 'evet' diye cevap verdi. Ben de 'Peki bu çocuklar, Allah'ın cennet ehlinin bütün yediklerini gıdaya çevirmelerini neden inkar ediyorlar? diye sordum. bunun üzerine İyas'a öğretmeni Sen ancak bir şeytansın.' demiştir.¹⁷⁴

Rivayetler incelendiğinde gayrimüslim öğretmenlerin Müslümanlara küttâblarda ders verdiğini öğrenmekteyiz. Fakat rivayetleri öğrenci öğretmen ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde inanç farklılıklarının zaman zaman okuma yazma eğitiminde sorun teşkil ettiğini görmekteyiz. Öğretmen ve öğrenci arasındaki olumsuz diyaloglar Hristiyan ve müşrik muallimlerin Müslüman öğrencileriyle

¹⁶⁹ Bozkurt, "Mektep", s.5, Fazlur Rahman, *İslam*, Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın (çev.), Selçuk Yayınları, İstanbul 1992, s.252, Aycan v.d., *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, s.81.

¹⁷⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.542.

¹⁷¹ Ahmet Cevdet, *Kıssası Enbiya*, C.I, s.123.

¹⁷² Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, C.I, Ensar Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2012, s.268.

¹⁷³ *Müsned*, I, 409.

¹⁷⁴ Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *el- Bidaye ve'n-Nihaye*, C.IX, Dar'ul Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s.349.

anlaşamadıklarını göstermektedir. Bu sorunların temelinde inanç farklılıkları veya gayrimüslim öğretmenlerin savaş esiri olmaları nedeniyle Müslüman toplumuna uyum sağlayamamaları olduğunu söyleyebiliriz.

Dönemin şartları itibarıyla gayrimüslim öğretmenlerin tamamıyla ilgili bir sorun oluştuğunu söyleyemeyiz çünkü gayrimüslim öğretmenlerin okuma yazmanın yaygınlaşmasındaki rolü yadsınamaz.¹⁷⁵ Dolayısıyla bu dönemde okuma yazma eğitiminde farklılıkların engel olarak görülmediğini ve tüm fırsatların değerlendirildiğini görmekteyiz. Sonuç olarak Resûlullah'ın öğretimle ilgili üstün siyaseti sayesinde okuma yazma kısa bir süre içerisinde yayıldı.¹⁷⁶ Resûlullah'ın peygamberliği boyunca sürdürdüğü eğitim faaliyetlerinin tutarlı, sistemli ve başarı odaklıdır.¹⁷⁷ Resûlullah ümitsizliğe kapılmadan sistemleştirdiği eğitim faaliyetleri hedefine ulaşmış; kadın-erkek, yetişkin-çocuk, hür-köle, zengin-fakir farkı gözetilmeksizin eğitimde fırsat eşitliğini sağlamıştır.¹⁷⁸

1.3. Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Küttâblar

İslam tarihinde Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle başlayan, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetiyle devam edip Hz. Ali ile sona eren süreç Hulefâ-i Râşidîn Dönemi olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁹ Dört halife döneminde fetihler sayesinde İslam devletinin sınırları genişlemiştir. Bu dönemin ilmî bakış açısını yansıtan en önemli unsur fetihlerle ortaya çıkan dinî meselelerin, Kur'an ve sünnet merkezinde açıklamaya gayret gösterilmesidir.¹⁸⁰

Dört halifenin tamamının Medine'ye hicret etmeden önce okur yazar olduklarına dair rivayetler mevcuttur. Nitekim dört halifenin hem Mekke'de hem Medine'de Resûlullah'ın vahiy kâtipliğini yaptığı bilinmektedir.¹⁸¹ Ayrıca bu dönemde yazıya dair ilk teşebbüs olarak Hz. Ebû Bekir'in, o zamana kadar bazı sahabelerin yanında dağınık halde bulunan yazılı Kur'an ayetlerini toplayıp mushaf haline getirttiğini kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz.¹⁸²

¹⁷⁵ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz Muhammed'in Hayatı*, C.I, ss.275-277.

¹⁷⁶ A'zami, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, C.I, s.154.

¹⁷⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz Muhammet ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2002, s. 263.

¹⁷⁸ Dündar, *İlk Dönem İslami Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, s.290.

¹⁷⁹ Mustafa Fayda, "Hulefa-i Raşidin", XVIII, s.324.

¹⁸⁰ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, C.II, s. 208, Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.67, Miroğlu vd., *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, C. IX, s. 182.

¹⁸¹ Ahmet Cevdet, *Kıyası-ı Enbiya*, s. 262, Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.II, s.282.

¹⁸² Ahmet Cevdet, *Kıyası-ı Enbiya*, C.I, s. 312, Mustafa Fayda, "Hulefa-i Raşidin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XVIII, s.334.

Hız. ÂiŖe, Hız. Peygamber döneminde ve sonrasında okuma yazma konusundaki yetkinliğini Ŗu rivayette söz konusu olduğu üzere babası Hız. Eb  Bekir'e izafe etmektedir. Urve b. Zübeyr, Hız. ÂiŖe'ye hitaben: ‘‘Ey mü‘minlerin annesi senin anlayıŖına ŖaŖırmıyorum; Eb  Bekir'in kızıdır diyorum. Senin Arap Ŗiiri ve tarihi hakkındaki bilgine de ŖaŖırmıyorum, Eb  Bekir'in kızıdır diyorum; zira o bu konuda ilim sahibidir. Fakat senin tıp hakkındaki bilgine ŖaŖırıyorum onu nereden ve nasıl aldın? diye sorar. ÂiŖe, Urve'nin omuzlarına elini vurarak: ‘‘Ey  ıplak, muhakkak ki Resûlullah ömrünün sonuna doğru hastalanmıŖtı. Onun huzuruna her taraftan Arap elçileri geliyordu. Ona bazı Ŗeyler vasfediyorlardı ve ben onları ilaç yapıp veriyordum.’’ Ŗeklinde cevaplamıŖtır.¹⁸³ Hız. Eb  Bekir'in aile efradı olarak kızı Hız. ÂiŖe'nin babasından okuma yazma  đrenmiŖ olması Hız. Eb  Bekir'in okuma yazmaya verdiği değeri göstermektedir.¹⁸⁴ Hız. ÂiŖe okuma yazma ve genel kültür bilgilerini babasından kesbetmiŖ olmasıyla birlikte onun kiŖisel gayretinin de bunda önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Dönemin Ŗartları içerisinde bilinen profesyonel anlamda yaygın bir eğitim kurumu olmadığı için Hız. ÂiŖe'nin de bir kurum üzerinden eğitim aldığına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Hız. ÂiŖe'nin tüm Müslümanlar'ın eğitim gördüğü Mescid-i Neb v 'de hem de bizzat kendi evlerinde Hız. Peygamber'in sohbetlerine iŖtirak , Hız. ÂiŖe'nin ilmi geliŖimine önemli katkılar sađlamıŖtır.

Hız. Peygamber döneminde halkın eğitimi için Mescid-i Neb v 'de baŖlayan ilim halkaları Hız. Eb  Bekir ve diğer halifeler döneminde de devam ettiğini görmekteyiz. Eğitim  ğretim faaliyetleri hem Medine'de hem Medine dıŖındaki bölgelerde dini öğretmek amacıyla gönderilen sahabeler aracılığı ile artarak devam etmiŖtir.¹⁸⁵ Corcî Zeydân ilim halkasındaki ders sistemini Ŗ yle  zetliyor: ‘‘Her ilmin müteaddit halkaları olurdu. Halkalar çok kere muallimin adı ile isimlendirilirdi. Talim ve tadrîs yalnız camilere mahsus bir Ŗey değildi.’’¹⁸⁶ İlim halkaları konusunda Corcî Zeydân ile aynı nevide bilgi veren Will Durant, bu halkalarda Kur'an, hadis, ve hukuk dersleri verildiğini belirtmiŖtir.¹⁸⁷

Hız. Eb  Bekir'in iki yıl süren halifeliği döneminde Ridde Olayları¹⁸⁸ gibi

¹⁸³ *Müsned*, III, s. 99.

¹⁸⁴ Bel z r , *Fütûhu'l-Büldân*, s.540.

¹⁸⁵ Fayda, ‘‘Hulefa-i RaŖidin’’, XVIII, s.334.

¹⁸⁶ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 407.

¹⁸⁷ Will Durant, *İslam Medeniyeti*, Orhan Bahaeddin ( ev.), Kervan Yayıncılık, Ankara 1977, s. 86.

¹⁸⁸ Eb  Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, C.III, Elif Ofset Yayınları, İstanbul 1983 s.13, Ahmet Cevdet, *Kıyası-ı Enbiya*, C.I, s. 303-309, İbn Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, C.II, s.386.

sosyal içerikli sorunların vukû bulması, eğitim öğretim konusunda radikal adımların atılmasını engellediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu dönemde Hz Peygamber'in oluşturduğu sistemde eğitim öğretim faaliyetlerinin devam ettiğini görmekteyiz.

Hiz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hiz. Ömer halife olmuştur. Bu dönemde İran, Suriye, Mısır, Mezopotamya'nın tamamı İslam topraklarına dahil edilmiştir.¹⁸⁹ Hiz. Ömer Dönemi, Hulefâ-i Râşidîn Dönemi içerisinde eğitim açısından en parlak dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiz. Ömer, nesep ilmini iyi bilir, gençliğinde babasının koyunlarını güder, ata biner ve güreş yapardı. Sonra ticaretle meşgul oldu. O Hicâz bölgesinin en önemli panayırı olan Ukaz'da defalarca güreşte birinci geldi ayrıca hitabetinin üstünlüğü ve at binmedeki mahareti ile ünlenmişti.¹⁹⁰ Hiz. Ömer, tarafından daha önce Hiz. Peygamber döneminde tesis edilen küttâbların müfredatına bahsi geçen yeteneklerle ilgili dersler eklenecektir.

Hiz. Ömer, Mescid-i Nebvî'nin yanında veya mescidin bazı bölümlerinde çocukların eğitimi için küttâblar oluşturmuştur. Çocukların eğitim öğretilimi için ilk programı Hiz. Ömer yapmıştır. Temel hedefi okuma yazma ve Kur'an eğitimi olan küttâbların programına yüzme, ata binme, darbı meseller ve şiir öğretimi dahil etmiştir.¹⁹¹ Bu durum Hiz. Ömer'in eğitime tek yönlü bakmadığını göstermektedir. Zira çocukların farklı yeteneklerini ortaya çıkarıp bu yeteneklerin gelişmesini sağlayacak bir program oluşturduğunu görmekteyiz. Eğitim programını zenginleştiren Hiz. Ömer, bu uygulamasıyla çağları aşan bir örnek oluşturmuştur. Günümüze kadar yapılan eğitim programlarında bunun yansımalarını görmekteyiz.

Hiz. Ömer her Müslüman'ın Kur'an-ı Kerim'den bazı sureleri ezberlemesini emretmiş, Kur'an-ı Kerim'in telaffuzunu ve i'rabını öğretmek için çalışmıştır.¹⁹² Hiz. Ömer'in getirdiği yenilikler arasında küttâb programlarını geliştirmesi kadar, muallimlere maaş bağlaması da dikkat çekmektedir.¹⁹³ Bu dönemde küttâb öğretmenleri devletin memuru kabul edilmiştir. Dönemin ekonomik koşullarına göre maaşlar hiç de az sayılmazdı. Örneğin Medinedeki çocukların velileri muallimlere on beş dirhem aylık verirdi.¹⁹⁴ Öğretmenlerin devletten maaş alması küttâb kurumunun sistemleşmesi için önemli bir adımdır. Bu uygulama ile küttâbların devlet tarafından

¹⁸⁹ İbn Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, C.II, s.388, Ahmet Cevdet, *Kıyası-ı Enbiya*, C.I, s. 414.

¹⁹⁰ Miroğlu vd., *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, C.IX, s. 178.

¹⁹¹ Muhammed Abdulhay b.Abdülkebir el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, Ahmet Özel (çev.), C.I, İz Yayıncılık, İstanbul 1990, ss.110-112.

¹⁹² Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.128.

¹⁹³ Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, ss.110-112, Bozkurt, "Mektep", s. 5.

¹⁹⁴ Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.128.

tanınan bir kurum haline geldiğini söyleyebiliriz.

Hulefâ-i Raşidîn dönemi küttâb eğitimiyle, öğrencilere kazandırılmak istenen temel hususları şu şekilde sıralayabiliriz; cesaret, zorluklar karşısında sabırlı olmak, komşulara karşı vazifelerini yerine getirmek ve onların haklarını korumak, mertlik, cömertlik ve misafirferverlik ve nihayet ahde vefâ gibi ideallerdir.¹⁹⁵

Hiz. Ömer, okuma yazmayı her Müslüman bireyin öğrenmesi gerektiğini düşünmüş, bu nedenle halkın eğitime önem vermiştir. Hiz. Ömer *emsâr* olarak isimlendirilen eyalet merkezlerine muallimler atamış bu muallimlerin mescitlerde ikamet edip halka okuma yazma öğretmelerini sağlamıştır. Hemen hemen her yerleşim yerinde bulunan camiler bu görevi üstlenmiştir.¹⁹⁶ Cuma günleri camilerde tertiplenen toplantılara katılması için halkı teşvik etmiş ve konuyla ilgili halka talimât vermiştir.¹⁹⁷ Medine döneminde Mescid-i Nebevî'deki yoğunluğu azaltmak amacıyla ortaya çıkan Daru'l-Kurrâlar, Hiz. Ömer Dönemi'nde de faaliyet göstermiştir. Hiz. Ömer idaresi altına aldığı ölkelere Kur'an-ı okuyup yazabilen kurrâ adındaki muallimleri göndermiştir. Selman-ı Farisî (ö.36/656) ve Huzeyfe b. Yemân'ı (ö.36/656) ilmi faaliyetlere öncü olarak fethedilen bölgelere atamıştır.¹⁹⁸

Hiz. Ömer, bedevîler için Kur'an eğitimi zorunlu tutmuştur. Bir defasında Ebû Sufyân'ı bedevî kabileleri denetlemekle görevlendirmiştir. Bu denetlemelerde Ebû Sufyân kabilenin bütün üyelerini teker teker sınamıştır. Hiz. Ömer'in, okuma yazma bilmeyen, Kur'an-ı Kerim'den ezberi olmayan kişileri küttâblara yönlendirdiğini şu rivayette görmekteyiz.¹⁹⁹ Hiz. Ömer çölde yaptığı bir gezi sırasında rastgeldiği bir bedevîye: "Kur'ân-ı iyi okuyabiliyor musun ?" diye sorar. Bedevî: "Evet" der. Hiz. Ömer: "Öyleyse Ümmü'l-Kur'ân-ı oku!" der. Bedevî: "Ben kızlarına yetişemiyorum, anası ile nasıl baş edeyim." der. Bu cevap üzerine Fatıha suresini (Ümmü'l-Kur'ân-ı), anne zanneden bedevînin hiçbir şey bilmediğini gören Hiz.Ömer onu bir küttâba teslim eder.²⁰⁰ Bu rivayet, Hiz. Ömer'in okuma yazma konusundaki şahsi gayretlerini göstermektedir. Okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin küttâblarda eğitim alması, bu kurumlarda henüz bir yaş kriterinin olmadığını göstermektedir.

¹⁹⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.I, s. 396.

¹⁹⁶ Aycan, *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, s. 86.

¹⁹⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s. 397.

¹⁹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.415

¹⁹⁹ Numani, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Talib Yaşar Alp (çev.), Mahya Yayınları, İstanbul 2016, s.261.

²⁰⁰ Hıfzırrahman Raşit Öymen, "İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri", *A.Ü. Dergisi*, XI, Ankara 1963, s.67

Hiz. Ömer, hilafeti süresince itikadî hükümleri doğru anlamaya yönelik yoğun bir çaba göstermiştir. Bu dönemde Hiz. Peygamber'den geldiğı kesin olarak bilinen kıraatler temel alınarak Kur'an nüshası çoğaltılmıştır. Müteşabih ayetlerle ilgilenen birine bunu yasaklamış, hadis rivayeti mevzûnda sahabeyi dikkatli davranmaya yöneltmiş, kaza ve kader konusunu yanlış yorumlayan Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı uyarmıştır.²⁰¹ Sahabelerden başka kimsenin hadis rivayet etmesine müsaade etmemiştir.²⁰² Rivayetler Hiz. Ömer'in eğitim-öğretim konusunda yoğun bir mücadele verdiğini göstermektedir.

Hulefâ-i Raşidîn döneminde, fetihlerle birlikte İslam âleminde küttâbların sayısı artmıştır. Fethedilen tüm ülkelerde Kur'an, edebi şiirler ve atasözleri öğretilmiştir.²⁰³ Zamanla her köyün bir küttâbı olduğı gibi, bazen birden fazla küttâbın varlığı da söz konusudur.²⁰⁴ Kendileri de okuma yazma bilen halifelerin eğitim konusunda çaba gösterdiklerini görmekteyiz. Bu süreçte pek çok kişi okuma yazma öğrenmiş; divan kâtipleri, muhaberât kâtipleri ve Kur'an kâtipleri yetişmiştir.²⁰⁵

Devletin genelinde ortaya çıkan kurumsallaşma hareketinin bir parçası olarak küttâbların, tam olarak Hiz. Ömer dönemiyle birlikte müesseseleşmeye başladığını görmekteyiz. Burada görev yapan muallimlere maaş bağlanması küttâb eğitiminin devlete bağlı resmi bir hüviyette devam ettiğini göstermektedir. Kaynaklarımızda Hiz. Osman ve Hiz. Ali dönemlerine ait eğitim öğretim faaliyetleriyle ilgili bir revizyona rastlamadık. Hiz. Ömer döneminde başlatılan eğitimin kurumsallaşması ve geliştirilmesi faaliyetlerinin bu süreçte de devam ettiğini düşünmekteyiz. Bunun nedeni olarak *fîtnetü'l kübrâ* olaylarının bu dönemde devleti siyasî, sosyal, itikadî pek çok sorunla mücadeleye sevkettiğini, dolayısıyla bu olayların eğitim öğretim faaliyetlerinin gelişmesine engel teşkil ettiğini söyleyebiliriz.²⁰⁶

1.4. Emevîler Dönemi Küttâblar

Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra 41-132/661-750 tarihleri arasında Suriye'de kurulan İslâm tarihinin ilk hânedan devleti, adını kurucusu Muâviye b. Ebû

²⁰¹ Müslim, "Selam", 98, Mustafa Fayda, "Hulefa-i Raşidin", XVIII, s.338, Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.137.

²⁰² Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.126.

²⁰³ Numani, *Bütün Yönleriyle Hiz Ömer ve Devlet İdaresi*, s.255.

²⁰⁴ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 7. Baskı , İFAV Yayınları, İstanbul 2009, s.328.

²⁰⁵ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, C.III, s. 105.

²⁰⁶ Ahmet Cevdet, *Kıssat-ı Enbiya*, C.I, ss.551-555, Taberî, *Tarih-i Taberî*, C.III s.177

Süfyân'ın mensup olduğu Benî Ümeyye kabilesinden almıştır.²⁰⁷ Emevî devleti siyasi, sosyal, eğitim, kültür ve sanat konularındaki gelişmeler nedeniyle oldukça dikkat çeken bir dönem olmuştur. Resûlullah'ın başlattığı eğitim öğretim faaliyetleri; Hulefa-i Râşidîn döneminde devam etmiş, Emevîler döneminde ise yaygınlaşmış ve kurumsallaşmıştır.

Hiz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebvî'de ortaya çıkan camideki eğitim geleneğinin Emevîler döneminde faaliyetlerini artırarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu camilerde verilen eğitim, zamanla Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm gibi alanlarda branşlaşarak gelişimini devam ettirmiştir.²⁰⁸ Bu dersleri veren hocalar, alanlarındaki uzmanlıklarına göre ders vermişlerdir. Mescitte dersler işlenirken bir köşede tefsir dersi başka bir köşede Hadis dersi mütâla edilebilirdi.²⁰⁹ Emevîler Dönemi'nde camiler, ders halkalarında bir araya gelen talebelerle dolup taşar hale gelmişti.²¹⁰ Ayrıca kaynaklardan mescitlerde okuma yazma eğitimi verildiğini öğrenmekteyiz.²¹¹

Emevîlerin politik anlamda Arap ağırlıklı bir yaklaşıma sahip olmaları eğitim faaliyetlerini etkilediğini söyleyebiliriz. Özellikle bu dönemde Arapça'nın kullanımı mevâliler²¹² karşısında daha da ön plana çıkmıştır. Zira Arapça, Emevî saltanında milli hassasiyetlerin ön plana çıkmasında bir aracı konumundadır. Hatta bu konuda divanların Arapçalaştırılması önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu gelişme Emevîler Dönemi'nde yazıya ve dile verilen önemi göstermektedir. Bu durum dil gelişimini önemseyen aileleri, çöl eğitime yöneltmiştir. Çöl eğitimi fasih Arapçayı öğrenmek, şiirde gelişmek, ata binip ok ve yay kullanmayı öğrenmek için son derece önemli bir eğitim yöntemi idi.²¹³ Bu nedenle ilk Emevî veliahtları, örneğin Muâviye, zikredilen hasletleri kazanması için oğlu Yezîd'i çöle göndermiş ve onun burada eğitim almasını sağlamıştır.²¹⁴ Ayrıca halk arasında Arapça'yı dil kurallarına göre konuşan, ok ve yay kullanmasını öğrenen, yüzme bilen kimseler tahsilli ve kâmil kimseler olarak telakkî edilmesi Arapça öğrenme noktasında önemli bir teşvik kaynağı olmuştur. Çölde yaşayan bedevîlerin Arapça'yı dil kurallarına uygun bir şekilde kullandıklarını şu rivayette görmekteyiz. Bir bedevî malını satmak için

²⁰⁷ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C.III, ss.224-228, İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.XI, s.104.

²⁰⁸ Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, s. 46.

²⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, ss.250-252.

²¹⁰ Yiğit, "Emevîler", C.XI, s.104.

²¹¹ Yiğit, "Emevîler", C.XI, s.104.

²¹² Mevâlî: Arap olmayan müslüman halklar için kullanılan bir terimdir.

²¹³ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Eğani*, Abdullah Ali Muhanna (thk.), C. XV, Beyrut 1995, s.214.

²¹⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.I, s. 396.

pazara gittiğinde, diğer satıcıların alışveriş esnasında bir çok gramer hatası yaptığını görür ve çok şaşırır. “Hayret! Bu kadar dil hatası yaptıkları halde hâla para kazanabiliyorlar.” der.²¹⁵ Bu dönemde çöl eğitimi almak masraflı bir eğitim yöntemi olduğu için genellikle halifeler, devlet görevlileri ve zengin ailelerin çocukları bu eğitimi alabildiğini söyleyebiliriz. Emevîler Dönemi’nde temel eğitimden beklenen temel husus daha önce Hulefâ-i Raşîdîn döneminde zikredilen ahlaki değerlerle aynı içeriğe sahiptir. Buna göre çocuk temel eğitimde cesaret, sabır, cömertlik, misafirperverlik ve ahde vefa gibi hasletleri kazanmalıdır.²¹⁶ Çöl eğitimi alamayan çocukların bu eksikliği küttâblar aracılığı ile tamamlaması beklenirdi ki Emevîler Dönemi küttâb eğitim müfredatında yazı eğitiminin yanında ahlâkî ilkelerin önemsinmesi bu durumu destekler niteliktedir.

1.4.1. Umumî Küttâblar

İslam tarihinde temel eğitim sistemi olan küttâbların Emevîler Dönemi’nin ilk halifesi olan Muâviye ile birlikte okul hüviyeti kazandığını söyleyebiliriz.²¹⁷ İlk Emevî halifesi Muâviye eğitimci kişiliği ve yazı konusundaki tecrübesiyle tanınmış bir şahsiyetti.²¹⁸ Muâviye hilafeti sırasında bir metni yazdırmak için kâtibine ‘rakş yapmasını’ söylediğinde kâtip “Rakş nedir?” diye sormuş, bunun üzerine Muâviye şunları anlatmıştır: “Biz Peygamber’in yanında yazı yazarken bana “rakş yap” dedi. Ben de rakşın ne olduğunu ona sordum. O da “Güç olan harflerin üzerine nokta koy!” dedi. Bunun üzerine Muâviye, Hz. Peygamber’in tavsiyesiyle rakşetmiştir.²¹⁹

Küttâbların en dikkate değer örneği Kûfe’de Ebû Kasım Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî (105/723) tarafından kurulmuştur.²²⁰ Dahhâk b. Müzâhim eğitim konusunda fedakâr bir şahsiyetti nitekim açmış olduğu küttâbda pek çok öğrencinin ondan ders aldığını rivayetlerimizden öğrenmekteyiz.²²¹

Emevîler döneminde ‘emsâr’ denilen büyük yerleşim birimlerinin hemen hemen her mahallesinde ayrı ayrı küttâblar mevcuttu.²²² Köylerde hatta ülkenin en ücra köşelerinde bile bu okullara rastlamak mümkündü. Zira Araplar savaşa giderken

²¹⁵ İsfahânî, *Eğani*, s.214.

²¹⁶ Komisyon, *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.II, s. 577.

²¹⁷ Şihabüddin Ebû Abdullah Yâkût el- Hamevî, *Mu’cem’ul Udebâ ve İrşadü’l Erib ila Ma’rifeti’l Edib*, C. II, Beyrut 1991, s.134.

²¹⁸ Ahmet Cevdet, *Kıyası-ı Enbiya*, C.I, s.543.

²¹⁹ Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, s. 10.

²²⁰ Yâkût, *Mu’cem’ul Udebâ*, C. IV, s.272.

²²¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, C.VI, s. 210, *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.II, s. 578, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, Servet Ukkâşe (thk.), Kahire 1992, s.547.

²²² İsfahânî, *Eğani*, C.V, s.172.

aile ve çocuklarını da beraberlerinde götürüyorlardı. Bu sebeble yerleştikleri her yerde çocukları için okul açmışlardır.²²³ Çocuk eğitimi, yaşamın bir parçası olarak görülmüş, en ücra köşelere bile bu dönemde eğitim faaliyetlerinin gerçekleştiğini görmekteyiz.

Emevîler Dönemi'nde küttâbların gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri devlet erkânının bu noktada destekleyici bir unsur olmasıydı. Bu dönemde ulema sınıfı ile devlet arasında gizli bir antlaşma var gibiydi. Devlet siyasi hadiselerle müdahale etmedikleri sürece bu âlimlere asla karışmaz, âlimlerin bilgilerini halka aktarmalarına mani olmazdı. Hatta eğitim öğretim faaliyetlerinin yayılması için alimleri teşvik ederlerdi. Aksi uygulamalarında ise onları cezalandırılırlardı.²²⁴ Bazı devlet erkanının bu kurumları ziyaret ettiklerini, denetlediklerini ve burda öğretmenlik yaptıklarını görmekteyiz.²²⁵ Bu konuda en önemli örneklerden birisi babasıda küttâb muallimi olan Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî'dir.²²⁶ Abdülmelik döneminde Mekke, Medine ve Yemâme valiliğini yapmış lisânı fasih, ciddi bir kişiliği vardı.²²⁷ Abdülmelik b. Mervân'ın veziri durumundaki Süleyman b. Naim'in çocuklarının hocalığını yapmıştır.²²⁸ Haccâc sadece halife çocuklarına değil, saray görevlilerinin çocuklarına da müeddiblik yapmaktaydı.²²⁹ Bazı raviler Haccâc'a muallimlik görevine ithâfen küleyb²³⁰ isminin verildiğini ifade etmişlerdir. Şairlerden biri Haccâc'ın valiliği zamanındaki uygulamalarına dayanarak "Küleyb yoksulluk devrini ve Kevser suresini öğrettiği zamanları yoksa unutup mu?" diye seslenmiştir.²³¹ Bu sesleniş Haccac'ın valiliği zamanındaki bazı uygulamalarının halk tarafından kabul görmediğini ortaya koymakta ve geçmişteki küttâb hocalığı ile mukayese edilmektedir.

1.4.2.Saray Küttâbları

Emevîler döneminde eğitim hizmeti veren iki zümre olduğu bilinmektedir: Birincisi dinî ilimler ve edebiyat, tarih gibi ilim öğreten âlimler; ikincisi cami veya küttâblarda çocuklara okuma yazma, şiir ve basit matematik hesapları öğreten

²²³ Talas, "Nizamiye Medresesi Ve Tarifi", s. 2.

²²⁴ Ramazan Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s.108.

²²⁵ Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam*, s.515.

²²⁶ Ebu Cafer Muhammed İbn Habib, *Kitabu'l Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater, Haydarabad 1942, s. 475.

²²⁷ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C.III, ss.689-690.

²²⁸ Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.128.

²²⁹ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s.30.

²³⁰ Küleyb: Köpek yavrusu

²³¹ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s.30.

muallimlerdir. Fakat zamanla Emevî halifeleri ve bazı devlet erkanı, çocuklarının talim ve terbiyesi için sarayda özel hocalar görevlendirdiler.²³² Sarayda görev yapan bu muallimler müeddib olarak adlandırıldı.²³³ Böylelikle sarayda devlet erkanının çocuklarının eğitimi üstlenen yeni bir zümre ortaya çıkmış oldu. Dolayısıyla sarayda temel eğitim için oluşturulan bu küttabların, tam olarak yeni bir eğitim sistemi oluşturduğunu görmekteyiz. Sarayda eğitim Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemi boyunca rastlanılmayan bir eğitim şeklidir. Nitekim Hz. Hasan ve Hüseyin Mescid-i Nebevî'de Abdullah es-Sülemî'den ders almışlardır.²³⁴

Yönetim merkezi olan sarayın eğitim faaliyetleri için ilk olarak Muâviye tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Tarih ilmine merakı ile bilinen Muaviye sarayda her akşam ilmi toplantılar düzenlerdi. Ünlü tarihçi Ubeyd b. Şeriyye bu toplantılarda bulunurdu.²³⁵ Hişâm b. Abdülmelik aynı geleneği devam ettirmiştir. Onun döneminde yapılan bu toplantılara Ferezdak (ö.114/732), Cerîr b. Atiye (ö.110/728), Ahtal (ö.92/710) ve Halîd b. Safvân (ö.135/752) gibi büyük şair ve edebiyatçılar katılırdı.²³⁶ Emevî sarayında eğitimciler daima hazır bulunur çalışmalarında destek görürlerdi.²³⁷

Halifeler çocuklarının eğitimi konusunda çok hassas davranmışlar ve bu hususta müeddiblere pek çok uyarıda bulunmuşlardır. Emevî devletinin beşinci halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın çocuğunun müeddibine yaptığı tavsiye şöyledir: “Çocukları düşük karakterli kimselerden uzak tut; zira onlar patavatsız ve edebi kıt kimselerdir. Hizmetçilerden de uzak tut. Onlar da çocukların ahlâkını bozarlar. Saçlarını kestir, boyunları kalınlaşsın. Sık sık et yemeği yedir ki, kuvvetlensinler. Şiir de öğret incelsinler ve ruhen kuvvetlensinler. Dışlerini misvakla iyice yıkamalarını tembih et. Suyu yavaş yavaş içsinler, bir nefeste içmesinler. Eğer onları dövüp azarlama ihtiyacı duyarsan bunu hizmetçi ve arkadaşlarından kimsenin görüp hissetmediği bir yerde yap, aksi takdirde onu hafife alırlar.”²³⁸

Abdülmelik b. Mervân müeddibden özellikle sosyal hayata dair bir eğitim

²³² Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 407.

²³³ Goldziher, “İslam'da Eğitim”, s.81, İbn Kesir, *Bidaye*, C.IX, s.166.

²³⁴ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Merifetül Kurrâ el Kibar ala't tabakât ve'l İsâr*, thk. Beşşar Awad Ma'ruf, C.I, Beyrut 1984, s.53, Muhsin Demirci “Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.X, s.87.

²³⁵ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.III, s. 459.

²³⁶ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.III, s. 275.

²³⁷ Goldziher, “İslam'da Eğitim”, s. 81.

²³⁸ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Uyun'ül Ahbar*, C.II, Dari'l Kutubi'l Mısıriyye, Kahire 1925, s.167, Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.II, s. 577.

beklemektedir. Bu hassasiyetin temelinde müeddiblerin adeta bir devlet adamı gibi yetiştirilmesi bilincinin olduğunu düşünmekteyiz. Çocuğun iletişime geçtiği kişilerin karakterlerindeki seçiminden dış temizliğine, yeme içme konusundaki bilinçlendirmeye kadar çok yönlü bir öğretim hedefi koyulduğunu görmekteyiz. Ayrıca fiziki özelliklerin gelişimi kadar manevi gelişimi de önemseyen halife bunun için çocuğuna şiir öğretilmesini uygun görmüştür. Halifelerin öğretmen seçimlerinde son derece titiz davrandıklarını, alanlarında tanınmış, seçkin isimleri çocuklarının eğitimi için uygun görmüşlerdir. Bazen kendi ilgi alanlarının da müeddib seçiminde etkili olduğunu görmekteyiz.

Eyalet valileri de halifenin yaptığı gibi çocuklarını kendi saraylarında, özel hocalar tutarak eğitmişlerdir. Örneğin Ziyâd b. Ebîhi (ö. 52/672) gramerin ilk kurucusu olarak kabul edilen Ebû Esved ed-Düelî (ö. 69/688)'yi çocuklarının özel hocası olarak görevlendirmişti.²³⁹ Devlet erkanı haricinde zenginler de kendi çocuklarının talim ve terbiyesi için muallimleri kendi evlerine getirirlerdi.²⁴⁰

1.5.Endülüs Emevîleri Dönemi Küttâblar

Abbasîler 132/750 yılında Emevî hânedanlığına son verdikten sonra Emevî hanedânı mensuplarını cezalandırmak için sıkı bir takibâta başlamışlardı. Halife Hişâm b. Abdumelik'in torunlarından Abdurrahman b. Muâviye Abbasîlerin başlatmış olduğu bu takibâttan kurtulmayı başarmış ve 138/756 yılında Endülüs'te merkez edindiği Kurtuba'ya gelerek kendini bağımsız halife ilan etmiştir. Bu şekilde doğudaki Emevî devletinden bağımsız olarak Endülüste Emevî hanedânlığını yeniden kurmuştur.²⁴¹

İslam kültür ve medeniyetini Avrupa'ya taşıyan Endülüs Emevîleri Dönemi'nde bütün ilim dallarının geliştiğini, eğitim kalitesinin arttığını söyleyebiliriz. Dönemin yöneticileri bu konuda yoğun bir mücadele vermiştir. Örneğin; II. Hakem (ö. 366/976) tercüme faaliyetleriyle Endülüs bilim hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu dönemde ilmî faaliyetlerin yayılmasını sağlayan temel faktör, isteyen herkesin özgür bir şekilde eğitim faaliyetlerine katılabilesiydi.²⁴² Nitekim Endülüs halkının büyük bir çoğunluğu küttâblarda okuma yazma öğrenmiş ve Endülüs'te eğitim ve kültür seviyesi yüksek bir İslam toplumu oluşmuştur.²⁴³

²³⁹ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.III, s. 436.

²⁴⁰ Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 407.

²⁴¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul 2014, ss. 41-43.

²⁴² Makdisi, *İslâm ve Hristiyan Batı*, s. 41.

²⁴³ S.M. İmamuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Yusuf Yazar (çev.), Ankara 1990, s.226, Muhammed Ali

Endülüs'te üç aşamalı bir eğitim öğretim sistemi hakimdi. Eğitim çocuk altı yaşına geldiğinde başlar ve altı yedi yıl sürerdi. Bu süreçte çocuklara diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm, ilmiyal bilgileri, dil bilgisi ve şiir öğretilirdi. İlk aşamayı tamamlayan öğrenciler isteğe bağılı olarak müderrislerin etrafında oluşan ders halkalarına katılırlardı. Bu halkalara *şüyûh* denirdi. Belli bir program ve süreyle sınırlandırılmayan bu halkalarda dil, edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis, tıp, matematik ve kimya gibi dersler okutulurdu. Üçüncü aşamada belli alanlarda ihtisaslaşmayı ifade eden medreselerde eğitim devam ederdi.²⁴⁴

Endülüs'te küttâb eğitiminin küçük yaşlarda başlayıp altı-yedi yıl gibi uzun bir süreyi kapsadığı dikkat çekmektedir. İbn Hazm ise küttâb eğitiminin beş yaşında başlamasını önermiş ve Endülüs'te üç aşamalı devam eden sistem için sırasıyla şu müfredatı uygun görmüştür: Küttâb eğitimi için Kur'an okuma ve buna müteakip onun anlamı üzerine düşünme, toplama, çıkartma, çarpma, bölme, kesirler ve düzlem geometrisi ve aritmetik. Daha çok ikinci veya ileri aşama için uygunanabilecek müfredat ise şöyledir: mantık, botanik, zooloji, jeoloji tıp, tarih v.b ilimler ve son olarak dini kanunlar.²⁴⁵ İbn Hazm küttâb eğitimi için daha önceki küttâb programlarında uygulanmayan bir ayrıntıyı dile getirmiş ve Kur'an-ı Kerim'in anlamı üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda İbn Hazm'ın uygun gördüğü programda matematiksel işlemlerin büyük bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Endülüslü ünlü İslam düşünürü İbn Arabî'ye göre bu durum diğer İslam ülkelerinde uygulanmayıp Endülüs küttâb eğitimine has bir özellikti.²⁴⁶

Endülüs Emevîleri Dönemi küttâb eğitiminin hızla yayıldığı bir dönem olmuştur. İlmî şahsiyeti ile dikkat çeken "Bilge Halife" olarak adlandırılan Endülüs Emevi devletinin onuncu halifesi II. Hakem, ülkedeki ilim faaliyetleri artırmak için büyük gayret sarf etmiştir. Mağribli tarihçi Muhammed b. İzâri (ö. 712/1312'den sonra), II. Hakem döneminde fakir ve kimsesiz çocukların Kur'an-ı Kerim öğrenebilecekleri, sarf, nahiv, hadis dersleri görebilecekleri ücretsiz bir okul (küttâb)

Budak, "Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2016, 23/1, s.166.

²⁴⁴ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları , XI, ss.225-232, Muhammed Abdullah İnan, *Devletül İslam fi'l Endülüs*, Kahire 1969, s.507, Ramazan Biçer "Ortaçağ İslam Dünyasındaki Dinî Eğitim ve Öğretim Sistemine Eleştirel Bir Yaklaşım: İbnü'l-Arabî Örneği", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21/21, s.26.

²⁴⁵ Müfit Selim Saruhan, "Zahiriliğin Öncüsü İbn Hazm'da Felsefi Meseleler", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. VII, 25, 2006, s.163.

²⁴⁶ Biçer "İbnü'l-Arabî Örneği", s. 26-28

açıldığını rivayet etmiştir. Burada eğitim veren hocaların ücretleri II. Hakem'in özel hazinesinden karşılanmıştır. Daha sonra bu okulların sayısının hızla arttığı rivayet edilmektedir.²⁴⁷ Öyle ki bu dönemde devletin merkezi olan Kurtuba'da altı yüz cami, seksen resmi küttâb, orta tahsil için on yedi mekteb, yüksek seviyede tahsil için bir çok eğitim mahali mevcuttu.²⁴⁸ Endülüs tarihçisi el-Makarri Kurtuba'da, öğretmeni olan üç bin köy bulunduğunu ifade etmiştir.²⁴⁹

Endülüs Emevîleri döneminde fakir ve kimsesiz çocuklarının eğitimi konusunda son derece hasas davranıldığını rivayetlerden öğrenmekeyiz. Bu durum Endülüs Emevîleri'nin sosyal devlet politikasını benimseyen bir örnek oluşturduklarını göstermektedir. Endülüs eğitim sistemini genel çerçevesiyle değerlendirdiğimizde, eğitimin aşamalı hale geldiğini ve her aşamanın kendi içerisinde bir sistemi olduğunu görmekteyiz.

Endülüste eğitim hayatının ilk aşamasını oluşturan küttâblar daha çok halkın çocuklarına hitab ederdi. Üst tabaka mensuplarının çocukları ilk eğitim için küttâblara gitmez, evlerinde aile büyüklerinden yakınlarından veya özel hocalardan ders alırlardı.²⁵⁰ Endülüs Emevîleri döneminde de saray ahalisi çocuklarının özel bir şekilde eğitildiklerini görmekteyiz. Emevîler ve Abbasîler döneminde sistemli bir şekilde yürütülen saray küttâblarına benzer sistemlerin olduğunu anlaşılmaktadır.

Doğu ve batı İslam kültüründe, küttâb ve ilim halkaları gibi ortak sistemlerin bulunduğunu ve ders müfredatlarında benzer içeriklerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Endülüs Emevîleri döneminde de eğitim mahali olarak küttâbların, mescitlerin ve muallim evlerinin kullanıldığını görmekteyiz.²⁵¹ Dolayısıyla farklı coğrafyalar söz konusu olsa da, İslam eğitim tarihi ortak bir paydada gelişim göstermiştir.

1.6.Abbasîler Dönemi Küttâblar

Emevî hânedanlığına son vererek hilafete geçen Abbasîler adını Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim'den alır. 132-656 / 750-1258

²⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed el-Merraküşî İbn İzâri, *el-Beyanül Muğrib fi İhtisari'l Ahbari muluki'l Endülüs ve'l Mağrib*, Tunus 2013, C.2, s. 226.

²⁴⁸ Miroğlu, vd., *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, s.162-163.

²⁴⁹ Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhü't-tib min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratib*, C.I, Daru's Sade Yayınevi, Beyrut 1968, ss.214-215.

²⁵⁰ Özdemir, "Endülüs", XI, s. 235.

²⁵¹ Özdemir, "Endülüs", XI, ss.225-232, İnan, *Devletül İslam fi'l Endülüs*, s.507, Biçer, "İbnü'l-Arabî Örneği", s. 26.

yıllarında siyasi varlığını devam ettiren Abbasîler Dönemi'nde ²⁵² ilmî faaliyetlerin arttığı, halifelerin fethettikleri ülkelerin entelektüel bilgi birikimine ilgi duyduğu bir dönem olmuştur. Abbasîlerin hilafete gelmesiyle beraber Müslümanlar, Mezopotamya, Mısır, Asur, Yunan ve Hint medeniyetlerinin düşünsel ve bilimsel ürünlerinden istifade etmeye yönelmişlerdir. Emeviler döneminde de çevirilerin mevcut olmasına rağmen, çeviri faaliyetleri Abbasî döneminde ciddi bir devlet politikası haline geldiğini görmekteyiz.²⁵³

Abbasî devletinin ilme gösterdiği ilgi ve alâka, dönemi ilmî açıdan zirveye taşımıştır. Buna mukabil Abbasîler dönemi bazı araştırmacılar tarafından 'altın çağ' olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁴ Bu dönem, eğitimin gerçek anlamda organize edildiği, ilkokul, kolej ve üniversite düzeyinde eğitim kurumlarının oluşturulduğu bir süreç olmuştur.²⁵⁵

Abbasîler Dönemi'nde halaka-i tedrîs eğitiminin zirveye ulaştığını, ders müfredatının zenginleştiğini, camilerde dinî ilimlerin yanında beşerî ilimlerin de öğretilendiğini görmekteyiz. Bu dönemin önemli özelliklerinden biri camide eğitim öğretim görevinde bulunan hocaların büyük ün kazanmasıdır.²⁵⁶ Örneğin Basra'da Hasan Basrî (ö.728), Bağdat'ta İbn Hanbel (ö.855) ve Ebû Hanîfe (ö.767), Medine'de Mâlik b. Enes (ö. 795), Kahire'de İmam Şâfiî (ö.820) sayılabilir.²⁵⁷ Meşhur bir hoca ile karşılaşp ondan ders alabilmek için bütün İslam dünyasını dolaşan öğrenciler vardı. İlim yolunda belli bir mertebeye ulaşmak isteyen öğrencinin Mekke, Şam, Bağdat ve Kahire'deki büyük ilim adamlarını görmesi gerekirdi.²⁵⁸

İslam eğitim kültürünün önemli bir unsuru olan muallim evlerinin Abbasîler Dönemi'nde varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Cami ve küttâblarda olduğu gibi evlerde de çocuklara temel bilgiler verilmiştir. ²⁵⁹ Örneğin, Ahmed b. İbrâhim İbn Hasan el-Fârisî, Ebû İshâk'ın çocuklarına evinde eğitim vermiştir.²⁶⁰ Başka bir örnek, İmam Muhyiddîn en Nevevî, Kadı Emînuddîn Ebû Abbas Ahmed b.

²⁵² Taberî, *Tarih-i Taberî*, C.III, ss. 449-459, Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, I, s. 49.

²⁵³ Gürkan Dağbaşı, "Abbasi Dönemi Çeviri Faaliyetleri", *Eskiye Dergisi*, 27, 2013, s. 178.

²⁵⁴ Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, s.81.

²⁵⁵ Asad Talas, "Nizamiye Medresesi Ve Tarihi", Hüseyin Izgar (çev.), *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1995,1/2, s.3-4.

²⁵⁶ Rahman, *İslam*, s. 252, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, s. 60.

²⁵⁷ Chikh Bouamrane, "İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları", *Parlornma de la Pensee Islamique*, Paris,1981, s.219-226.

²⁵⁸ Fazlur Rahman, *İslam*, ss.252-253.

²⁵⁹ Gözütok, *İslamın Altın Çağında İlim*, s. 127.

²⁶⁰ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.I, s. 304.

Şemsuddîn el-Eşterî'nin öğretmenliğini çok beğenirdi. İmam Nevevî yanına gelen çocukları bu nedenle Kadı Eminuddîn Ebû Abbas'ın yanına gönderirdi. Kadı Eminuddîn Ebû Abbas kendi evinde çocuklara ders verdiği bilinmektedir.²⁶¹ Alimlerin evleri ilk dönem Müslümanları için güvenilir bir eğitim ortamı oluşturmaktayken sonraki dönemlerde bu evlerin daha özel bir eğitim şekline dönüştüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca İslam eğitim tarihi göz önünde bulundurularak muallim evlerinin, eğitim mahali olarak küttabların oluşmasına zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

Kendileri de eğitim veren bazı muallim/ulema çocuklarının eğitimlerini kendileri üstlenmiştir. Örneğin Kayravan'ın meşhur kadısı İbn Sahnûn çocuğunun eğitimini kendisi üstlenmiş ve küttaba göndermemiştir.²⁶² İslam eğitimcileri arasında önemli bir yeri olan Kâbisi (ö. 403/1012) bu görevi yerine getiremeyen babaların bu konuda muhakkak muallimlerden yardım alması gerektiğini belirtmiştir. Kabisi muallimlerin bu görevi fahri olarak yapmayacaklarını ve şayet bu görev parasız yapılırsa çocukların zayi olacağını, bunun da Müslüman çocukların cehalet içinde kalmasına sebebiyet vereceğini ifade etmiştir. Bu nedenle öğretmenliğin meslek niteliği kazanması gerektiğini savunmuştur.²⁶³

1.6.1.Umumî Küttâblar

Abbassiler Dönemi'nde halka hitap eden umumî küttâblar bulunmaktaydı. George Makdisi'nin 'mektebü'l-âmmeh' olarak isimlenlendirdiği bu küttâblar²⁶⁴ genellikle ders veren hocanın adıyla veya mahalle adıyla anılırlardı.²⁶⁵ Örneğin, dönemin dikkat çeken örneklerinden biri Şam'da Keyrûz minaresinin altında, Şeyh Cemâlüddîn el- İskenderî'nin kendi adıyla kurduğu küttâbıydı. Şeyh Cemâlüddîn el- İskenderî pek çok kişiye okuma yazma öğretmiş bir müeddibdi.²⁶⁶ Halka açık küttâblarda eğitim veren muallimlerin sayısı azımsanamayacak kadar fazlaydı. Basra'da Ebû Beydâ Es'ad b. İsmâ'îl er-Reyhânî'nin hayatı boyunca çocuklara dersler verdiği bilinmektedir.²⁶⁷ Diğer bir örnek Bağdat'ta Ebû Yusuf Yakûb b. İshâk es-

²⁶¹ İbn Kesir, *Bidaye*, C.VIII, s.318.

²⁶² Bouamrane, "İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları", s.282.

²⁶³ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s. 29.

²⁶⁴ George Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu (çev.) Klasik Yayınları, İstanbul 2018 s. 41.

²⁶⁵ Gözütok, *İslamın Altın Çağında İlim*, s. 139.

²⁶⁶ İbn Kesir, *Bidaye*, c.8, s.316

²⁶⁷ Yâkût, *Mucemu 'l-Udeba*, C.II, s. 173.

Sikkît'e ait olan küttâbtı.²⁶⁸ Bağdat'da kurulan diğer bir küttâb müeddib Ebû Ferec Mübârek b. Saîd b. Hammami'nin (ö.580-1184) küttâbıydı. Öğretmenliğindeki başarısı ona büyük bir ün kazandırmıştı. Bu yüzden Bağdat'ın her tarafından elit tabakanın çocukları ona gelmekteydi.²⁶⁹ Dolayısıyla nadiren zengin ailelerin çocuklarının umumî küttâblara devam ettiği görülmektedir.

Umumî küttâblarda ders veren muallimlerin büyük fedakarlıklarla görevlerini sürdürdüklerini görmekteyiz. Örneğin Şeyh Muhammed b. Ca'fer b. Ferguş (ö.724-1324)'un kalacak yeri olmamasına rağmen camide geceleyip bütün ömrünü camide çocuklara ve insanların eğitimine adanmış bir şahsiyetti.²⁷⁰

Rivayetler değerlendirildiğinde küttâbların ulaşımın kolay olduğu mekanlara inşaa edildiği anlaşılmaktadır. Okuma yazma gibi temel bir hedefi olan bu okullara herkesin kolaylıkla ulaşabilmesi için şehrin merkezi yerleri tercih edilmiştir. Bu durum eğitimde şartların göz önünde bulundurulduğunu ifade etmektedir. Nitekim daha önce zikredilen örneklerden anlaşıldığı gibi İslam eğitim tarihi boyunca küttâbların öğrenci sayısının dikkate değer bir şekilde fazla olması bu mekanlara olan ilgi ve ihtiyacın yüksek olduğunu göstermektedir.

Abbasîler dönemi küttâbların her yönüyle kurumsallaştığını, eğitim sisteminin devlet eliyle yürütüldüğünü görmekteyiz. Bu dönemde kimsesiz ve yetim çocukların eğitimini üstlenen küttâblar kurulmuştur. Örneğin ünlü tarihçi İbn Hallikân (ö. 681/1282), Ebû Mansur Kaymaz b. Abdullah ez-Zeynî'nin, Musul'a vali olduğunda burada yetimler için bir mekteb yaptırdığını ve fakir öğrencilerin ihtiyaçlarının karşıladığını rivayet etmektedir.²⁷¹ Bu tür küttâbların kurulması için yönetici, alim ve hayırseverlerin özel bir gayret gösterdiklerini söyleyebiliriz.²⁷²

1.6.2.Saray Küttâbları

Saraylar, ilk olarak Emevîler Dönemi'nde ilim merkezi olarak kullanılmıştır. Bu uygulamanın Abbasîler Dönemi'nde yaygınlaştığını görmekteyiz. Bu dönemde halifelerin, üst düzey yöneticilerin ve varlıklı ailelerin çocuklarına sarayda dersler verilirdi. Saray küttâbları olarak isimlendirilen bu kurum, umumî küttâblara göre daha zengin bir müfredâta sahipti. Bu kurumda din eğitiminin yanında; hitabet,

²⁶⁸ Ebû Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Hallikan, *Vefeyâtü'l A'yân ve Enbâ'ü ebnâ'i'z-Zamân*, İhsan Abbas (thk.), C.VI, Darus-Sadr Yayınevi, Beyrut 2005, s.398.

²⁶⁹ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.V, s. 37-38.

²⁷⁰ İbn Kesîr, *Bidaye*, C.XIV, s.118

²⁷¹ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l A'yân*, C.IV, s.83.

²⁷² Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, s. 139.

edebiyat ve özellikle yiğitlik, şecaat gibi hasletlere önem verilirdi. ²⁷³ Saray için seçilen muaallimler de bu hassaiyette olurlardı.

Süfyan b. Hüseyin Mevlâ beni Süleym el-Vasitî, veliaht Mehdi'ye çocukken sarayda ders verirdi. Ders esnasında halife Mansur kendisine sen “Sen alim misin?” diye sorduğunda Süfyan b. Hüseyin buna cevap vermek istemez. Bunun üzerine muallime halifenin sorusuna cevap ver denilince Süfyan b. Hüseyin “Emirü'l-mü'minin benim cevaplayamayacağım bir soru sordu. Şayet alim değilim dersem Allah'ın kitabını öğrettiğim için yalancılardan olurum, eğer evet alimim dersem bu kez cahillerden olurum.”²⁷⁴ diye cevap vermiştir.

Fazlurrahman'a göre saray küttâblarının asıl amacı geleceğin sultanlarını özel olarak yetiştirmekti.²⁷⁵ Bu amaçla saray küttâblarında halifelerin özel olarak seçtiği, müeddib olarak adlandırılan öğretmenler görevlendirildi. Çoğu kez müeddibe, öğrencisiyle daha sağlam iletişim kurması için sarayda bir oda ayrılırdı.²⁷⁶ Saray eşrafının çocukları umumî küttâblara gidebilirdi fakat bu istisnai olarak karşılaşılabilen bir durumdu. Örneğin, Halife Mu'tasım'ın umumî bir küttâba gittiği rivayet edilir.²⁷⁷ Abbasî halifelerinden Ebû Ca'fer El-Mansûr (754-775)'da önce Arap geleneğine uyularak iyi Arapça öğrenmesi ve sağlıklı bir genç olarak yetişmesi için çöle gönderildi. Yedi yaşına geldiğinde kabilenin diğer çocuklarıyla birlikte küttâba eğitimine başladı. Ardından hadis, fıkıh, ensâb, fesahat ve belâgat dersleri aldı.²⁷⁸

Abbasîler Dönemi'nde müeddiblik son derece cazip bir meslekti. Fakat bir kısım ulema bu vazifeyi ısrarlara rağmen kabul etmemişlerdir. Süleyman b. Ali, Ehvaz'da iken, Halîl b. Ahmed'e, çocuğunun müeddibliğini kabul etmesi için bir teklifte bulunmuştu. Halîl kurumuş bir ekmek parçası çıkararak, Süleyman'ın elçisine şöyle demişti: “Buyur şunu ye! Yanımdakilerin hepsi bu kadar. Bunu bulduğum müddetçe benim, Süleymana ihtiyacım yoktur.” Elçi: eee! der. “Ben ona ne cevap vereyim?” Halîl şöyle cevaplar: “Söyle Süleyman'a varlıklı biri değilim ama, onun ianesine ihtiyacım yok. Ona fakirliğin gönülde olup malda olmadığını; asıl

²⁷³ Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, s.135, Fazlur Rahman, *İslam*, s.253

²⁷⁴ Ebu Bekir Ahmet b.Ali el-Hatib Bağdadi, *Tarihu Bağdat ve Medinetü's-Selam*, C.IX, Daru'l Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, t.y, s.155.

²⁷⁵ Fazlur Rahman, *İslam*, s. 253.

²⁷⁶ Bozkurt, *İslam Tarihi*, s.508.

²⁷⁷ Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.130.

²⁷⁸ Bozkurt, “Mansûr”, XXVIII, s. 5.

zenginliğin gönölde bulunup, malda bulunmadığını haber ver.”²⁷⁹ Aynı şekilde müeddib Abdullah b. İdris ve İmam Malik bütün ısrarlara rağmen, Hârûn er-Reşîd’in oğlu Me’mun’a özel ders vermeyi kabul etmemiştir.²⁸⁰ Bazı muallim ve ulema tarafından meddiblere saraya siyasi yakınlıkları veya müeddiblerin üst seviyede olan kazançları nedeniyle müspet bakılmadığını söyleyebiliriz. Zirâ bazı muallimler umumî küttâblarda ders verirken bazı muallimler saray müeddibliğini kesin suretle reddetmişlerdir.

²⁷⁹ Çelebi, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi*, ss.37-38.

²⁸⁰ Kinanî, *İslami Geleneğe Eğitim Ahlakı*, s.93- 130.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTTÂBLARIN EĞİTİM FAALİYETLERİ

2.1.Hz. Muhammed Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı

Müstakil bir eğitim kurumu olarak küttâbların ilk örnekleri Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkmıştır.²⁸¹ Hz Peygamber, çocuklara karşı merhametli olduğu kadar onların eğitimleriyle de ilgilenmiş ve bu konuda muallimlere tavsiyeler vermiştir. Resûlullah çocukların gelişimi konusunda üç ilkenin önemini belirtmiştir.²⁸²

- 1.Düzgün konuşup anlayabilme kabiliyeti kazanma
2. Dil ile ilgili ahlaki prensiplerin kazanılması (yalan ve müstehcen sözden uzak durmak)
3. Konuşmaya yeni başlayan çocukların kalbine İslam'ın temel prensiplerinin tohumlarının atılmasıdır.

Hz. Peygamber okunaklı bir şekilde yazı yazmanın önemli olduğunu yazı yazarken harflerin en ufak çizgilerini bile ihmal etmemek gerektiğini ifade etmiştir. Yazı yazarken bazı hususlara dikkat çekmiş ve o dönemde özel kurutma kağıtları bulunmadığı için yazının henüz taze olan mürekkebinin toprak serperek kurutmak gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur.²⁸³ Nitekim bu dönem küttâb eğitimi ders içeriğine baktığımızda özellikle Arapça okuma yazmaya ve Kur'an eğitimine önem verildiğini görmekteyiz.²⁸⁴

Hz. Peygamber'in çocuk eğitimiyle ilgili tavsiyelerinden çocukların yaş ve seviyelerine uygun basit ve anlaşılır bir eğitim modelini uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönem küttâb eğitimine bakıldığında okuma yazma ve Kur'an eğitimi temelinde bir eğitimin uygulandığını söyleyebiliriz.

2.2.Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı

Hulefâ-i Râşidîn dönemi küttâblarda, Hz. Peygamber zamanında oluşturulan temel dersler olarak nitelendirebileceğimiz Arapça okuma yazma ve Kur'an eğitimi derslerine devam edilmiştir. Zamanla bu eğitime Hz.Peygamber'in hadisleri, Arap

²⁸¹ Semhudî, *Vefâu'l Vefâ*, C. II, s.742, Bozkurt, "Mektep", s. 5.

²⁸² Buhari, "Nikah", 28, İsmail Sağlam, *Okul Öncesi Eğitimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995, s.183.

²⁸³ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 642.

²⁸⁴ Ahmet Cevdet, *Kıyası Enbiya*, C.I, s.123.

dili grameri, peygamber kıssaları ve bazı dualar eklenmiştir.²⁸⁵ Yazı dersinden beklenen temel husus öğrencinin yazıyı güzel yazması, yazarken kenar boşlukları bırakmamasıydı.²⁸⁶ Bu durum, güzel yazı yazmanın önemli olduğu kadar öğrencinin yazı yazarken sayfa düzenini sağlamasını da gerekli kılıyordu. Küttâb eğitiminde çocuklara müfredattaki derslerle birlikte günlük yaşamın gerektirdiği bazı bilgilerin de öğretildiğini kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz.²⁸⁷

Okuma yazma eğitimine son derece önem veren Hz. Ömer, halifeliği döneminde valilere tüm çocukların okuma yazma öğrenmesini sağlamak için talimât vermiştir.²⁸⁸ Bu dönemde ilk defa küttâblar için ders programı hazırlandığını görmekteyiz. Daha önce zikredildiği üzere Hz. Ömer tarafından yüzme, ata binme, darbu meseller ve şiir öğretimi ders programına dahil etmiştir.²⁸⁹ Bununla birlikte küttâblarda her gün Kur'an'ın bir kısmının ezberlenmesi büyük önem arz etmekteydi. Özellikle küçük yaşlarda bu ezberi yapmak zihni berraklaştırdığı, kavramayı güçlendirdiği için eğitimin bir parçası olarak görülmüştür. Bu öğretimin amacı öğrencinin Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberleyip hafız olmasını sağlamaktır.²⁹⁰ Bilindiği üzere İslam eğitim tarihinde Kur'an-ı Kerim ezberi her dönem önemsenen bir husus olmuştur.

Öğrencilerle ilgili velileri tarafından muallimlere şikayet gelebiliyordu. Şikayetlerin nedeni olarak bazen çocuğun ödev yapmaması bazen de ibadetlerini aksatması olabiliyordu. Bu durumun aynı zamanda çocuğunun eğitimiyle ilgili bir veli profili oluşturduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Hz. Ömer döneminde kadılık yapan ve aynı zamanda iyi bir şair olan Kadı Şurayh Kadî Şüreyh, (ö.80/699?) oğlunun namaza dikkat etmediği ve köpeklerle oynayıp zaman geçirdiğini küttâb muallimine şikâyet etmiştir.²⁹¹

İlk dönem küttâb eğitiminin en önemli özelliği yazı çalışmalarında Kur'an ayetlerinin kullanılmasıdır. Bazı muallimler ayetlerin tahrifinden korktuğu veya lafza-i celâlin silinmesini hoş görmediği için bazı şiirleri ve güzel sözleri bu maksatla kullanmıştır.²⁹² Hulefâ-i Râşidîn dönemi küttâb eğitimi hakkında bizlere bilgi veren

²⁸⁵ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 25, Durant, *İslam Medeniyeti*, s. 86.

²⁸⁶ Burhâneddîn Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim*, Vehbi Yavuz (çev.), İlim ve Kültür Yayınları, Bursa, ss. 55-56.

²⁸⁷ Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim*, s. 55-56.

²⁸⁸ Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.128.

²⁸⁹ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s.32.

²⁹⁰ Durant, *İslam Medeniyeti*, s. 86., Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.I, s. 25.

²⁹¹ Aycan v.d., *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, s. 84

²⁹² Bozkurt, "Mektep", XXIX, s. 6, Goldziher, "İslamda Eğitim", s. 83.

bir rivâyet şöyledir: “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali devrinde muallimler yazı silme hususunda ne yaparlardı?” sorusuna Enes b. Mâlik şöyle cevap vermiştir: “Her muallimin, içinde bez ve kaftan yıkanan bir kapları vardı. Levhalara yazılan yazılar *İcâne*²⁹³ adı verilen kapların içerisinde yıkanır. Her çocuk sırasıyla temiz su getirir, o kaba döker ve tahtalarındaki yazıları silerdi. Sonra temiz bir yere bir çukur açar, suyu oraya dökerdi.”²⁹⁴ İlmin, İslam dinindeki değerine binaen bu suyu şifa amacıyla biriktirip ilaç olarak kullananlar da olurdu.²⁹⁵

Her öğrenci için özel kullanılan tahta olarak açıklayabileceğimiz lavh veya levhalar önemli bir eğitim materyaliydi. Öğrencinin hem kütûbta hem ev ödevinde kullandığı bu levhalar öğrenciler için bilgiyi kalıcı hale getiren araçlardı.²⁹⁶

Goldziher, levhaları kolaylıkla silinebilmesi için özellikle taş tahtaların kullanıldığını belirterek kadın sahabelerden Ümmü ed-Derdâ’nın bir çocuğa okuma yazma öğretmek üzere böyle bir tahta üzerine bir takım özdeyişler yazdığını rivayet etmiştir.²⁹⁷ İcânedeki yazıların silinmesiyle ilgili İslam eğitimcilerinin farklı yorumları mevcuttur. Mâlikî mezhebi fıkıh âlimi ve aynı zamanda eğitim bilimci olan İbn Sahnûn, levhalardaki yazıların yalayarak silinmesi hususunu babasına sorduğunda babası şu karşılığı vermiştir: “Bunda bir beis yoktur ancak ayakla silinmez, mendil vb. şeylerle silinebilir.” demiştir. “Peki kürek kemiklerine yazılan risalelere ne dersiniz?” diye sorduğumda ise şu cevabı verdi: “Öğrenci Allah’ın kelamı yazılı olan levhaları ayakla silemez, Kur’an’da olmayan yazıları silmesinde bir mahzur yoktur.”²⁹⁸ şeklinde cevap vermiştir. İbrâhim en-Nehaî: “Kişinin elbisesinde ve dudaklarında mürekkep olması mürüvvettendir.”²⁹⁹ Dolayısıyla İbn Sahnûn levhaların üzerindeki yazının yalanarak temizlenmesinde mahsur olmadığını belirtmiş, bu durumun kişiye günah olmayacağına dair bir delil olarak görmüştür.³⁰⁰ Kâbisî bu yöntemin silgi bulunamadığı taktirde kullanılabileceğini açıklamıştır.³⁰¹ Kütûb öğrencilerinin bazen yazı hatalarını yalayarak temizledikleri görülmektedir.

²⁹³ İcane: İlk dönem yazı eğitiminde kullanılan araçlardan biridir. Öğrenciler levhalara yanlış yazdıkları yazıları bez veya kaftanla silerdi. Bu bezleri ve kaftanları yıkadıkları kaplara ise icane olarak adlandırılmaktadır.

²⁹⁴ Kabisî, *Risale*, ss. 57-58, Goldziher, “İslamda Eğitim”, s. 83.

²⁹⁵ Goldziher, “İslamda Eğitim”, s. 83, Kâbisî, *Risale*, s. 57-58.

²⁹⁶ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.66.

²⁹⁷ Goldziher, Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.66.

²⁹⁸ İbn Sahnûn, *Âdâbul Muallimîn*, M. Faruk Bayraktar (çev.), İFAV Yayınları, İstanbul 2006, s. 50-51.

²⁹⁹ İbn Sahnûn, *Âdâbu'l-Muallimîn*, s. 51.

³⁰⁰ İbn Sahnûn, *Âdâbul Muallimîn*, s. 51.

³⁰¹ Kabisî, *Risale*, s. 58.

Bunun sebebi yazı silmenin meşakkatine dayandığını ve bu nedenle dersin aksamasına neden olabileceği sebebiyle bu yönetime başvurdıklarını düşünmekteyiz. Dolayısıyla çocukların silme hususunda pratik bir yöntem geliştirdiklerini söyleyebiliriz.

Rivayeti incelediğimizde küttâblarda sınıf ortamının sağlandığını, her öğrenciye farklı günlerde muallim tarafından sorumluluk verildiğini görmekteyiz. Ayrıca icânede biriken suyun bir çukur kazılıp dökülmesini veya şifa amacıyla biriktirilmesini yazıya verilen değer bir nişanesi olarak görmekteyiz. Dört halife döneminde levhaların silinmesi noktasındaki uygulamanın yaygın bir yöntem olduğunu görmekteyiz. Bu hassasiyetin oluşmasını sağlayan temel husus Kur'an-ı Kerim'in yazı eğitiminde kullanılması olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.Emevîler Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı

2.3.1.Umumî Küttâblar

Temel eğitimin Emevîler'in ilk döneminde sistemleştiğini, bu dönemde küttâbların tam bir okul hüviyetine kavuştuğunu görmekteyiz.³⁰² Bu dönem küttâblarda öğretimin temelini daha önceki dönemlerde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim otuşturmuştur. Arap dili grameri, peygamber kıssaları, bilhassa Hz Muhammed'in hadisleri, basit matematik kaideleri ve aşkla ilgili olmayan nitelikte şiirler küttâb programına dahildi.³⁰³

Dönemin en önemli öğrenme metodu ezber olması nedeniyle çocuklar hocaları tarafından levhalarına yazdırılan ayet, hadis, darb-ı mesel veya şiirleri ezberlerlerdi.³⁰⁴ Eğitim öğretimin esasını dikte (imla) teşkil ederdi. Mürekkep hokkası genellikle öğrencilerin bellerindeki bir kemere raptedilmiş bir şekilde durur ve öğrenciler gerekli olduğunda bu mürekkebi kullanırlardı.³⁰⁵

Muallim bilgilerin pekişmesi için öğrenciye o gün öğrendikleriyle ilgili yazı, ezber veya tekrar ödevi verirdi. Öğrenci eğer ezber yapacaksa öğretmen ona kolay olandan başlaması gerektiğini öğütlerdi. Buna göre öğrenci bir parçayı her gün iki defa veya ihtiyaç halinde ona kadar tekrar etmeliydi.³⁰⁶

Emevîler dönemi küttâb programını yansıtan önemli bir örnek Ebû Kasım

³⁰² Goldziher, "İslam'da Eğitim", s. 81.

³⁰³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, ss. 627-628, Makdisi, *Beşeri Bilimler*, s. 58.

³⁰⁴ Makdisi, *Beşeri Bilimler*, s. 58, Aycan v.d., *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, s. 83.

³⁰⁵ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s. 229.

³⁰⁶ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.54.

Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî (ö.105/723)'nin küttâbıdır. Çocuklar bu küttâbta Kur'an ve matematik dersleri görürdü.³⁰⁷ Ünlü müfessir ve muhaddis Dahhâk b. Müzâhim Kur'an eğitimini çok önemserdi. Kur'an öğrenen kimselerin muhakkak başkalarına da öğretmesi gerektiğini düşünürdü. Bu hassasiyetini “Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde Allah’a kul oldunuz.”³⁰⁸ ayetine dayandırır.³⁰⁹

Emevîler döneminde matematik eğitiminin önemli hale geldiğini görmekteyiz. İbn Teymî: Çocuğunuza yazıdan önce aritmetiği öğretin. Çünkü aritmetik yazıdan daha kazançlıdır; öğrenmesi daha kolay ve yararlı yönleri daha çoktur. Yazı yazma ile aritmetik arasında bir tercih yapılacak olursa şüphesiz aritmetiğe öncelik verilmelidir.³¹⁰ Aritmetik, ticaretle uğraşan bir toplum için önem arz ediyordu. Bu nedenle küttâb programlarının pek çoğunda matematik dersinin olduğunu görmekteyiz. Günlük hayatta önem arz eden matematik İbn Teymî'ye göre yazı eğitiminden önce öğretilmelidir.

2.3.2.Saray Küttâbları

Saray küttâblarının programını halife veya üst düzey yöneticiler belirlerdi. Umumî küttâblara göre saray küttâbları daha zengin bir programa sahipti. Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik oğlunu eğitmek için Süleyman el-Kelbî adında bir müeddib görevlendirmiştir. Müeddibin uygulayacağı eğitim programını Hişâm b. Abdülmelik belirlemiştir. Buna göre müeddib çocuğa Kur'an okumayı, bazı şiirleri, haramı ve helali, hitabet ve meğazi ilimlerinden bazı bölümleri öğretecek ve onu Arap kabileleri arasına götürecektir.³¹¹ Abdülmelik b. Mervân'ın çocuğunun müeddibine yaptığı tavsiye şöyledir: “Onlara Kur'an-ı Kerim'i öğrettiğin gibi yüzmeyi de öğret ve onları az uyumaya alıştır.”³¹²

Halifelerin müeddiblerden ilk beklentisi Kur'an eğitimi, Arap geleneğinde önemli bir yer tutan şiir, tarih ve dinî emirlerin öğretimi olmuştur. Çocuklarını geleceğin yöneticileri olarak gören Emevî halifeleri eğitim konusunda hassas davranmış ve çok yönlü bir kişiliğin oluşmasını hedeflemişlerdir. Bunun yanında halifeler tarafından küttâblarının ders programına yüzme, atıcılık gibi sportif

³⁰⁷ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.IV, s.272.

³⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/79.

³⁰⁹ Muhammed Eroğlu “Dahhâk b. Müzâhim”, VIII, ss. 410-411.

³¹⁰ Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitab el-Beyan ve't-Tebyin*, C.II, Kahire, H.1332, s.58

³¹¹ İsfahani, *Eğani*, C.I, s. 23

³¹² İbn Kesir, *Bidaye*, C.IX, s.166.

faaliyetler dahil edilmiştir. Kendisi de küttâb muallimliği yapmış olan ünlü vali Haccâc, oğulları için tuttuğu özel hocaya benzeri emirler vermiştir: “Onlara yazı yazmayı öğretmeden önce yüzmeyi öğret; çünkü onlar kendileri için yazı yazacak birini bulabilirler, ama yerlerine yüzecek birini bulamazlar.”³¹³ Haccâc yüzmenin kişiye özgü bir yetenek olduğunu farklı bir bakış açısıyla yansıttığını görmekteyiz. Emevî halifelerinin saray küttâblarının ders programlarında sportif aktiviteleri önemsemeleri bu konuda selefleri olan Hz. Ömer’i örnek aldıklarını göstermektedir.

Üst düzey yöneticilerin çocukları da saray küttâblarında eğitim alıyorlardı. Örneğin Muaviye b. Ebû Sufyân’ın Medine valiliğine görevlendirdiği Velîd b. Utbe (ö.684) çocuğunun muallimine şöyle tavsiyeler verir:³¹⁴ “Oğlumun terbiyesine, önce kendi nefsinin terbiye etmekle başla. Zira onun hatası senin hatalarına bağlıdır. Onlara güzel gelen şey senin güzel gördüğün, kötü gelen ise senin kötü gördüğündür. Onlara hakimlerin hayatını ve şairlerin ahlakını anlat. Onları benimle korkut ama benim bulunmadığım yerde terbiye et. Onlara karşı hastalığı teşhis edene kadar tedavide acele etmeyen doktor gibi ol. Benden gelecek kusurlara ehemmiyet verme zira benim senin liyakatine karşı güvenim sonsuzdur.”

Küttâbların Emevîler Dönemi’yle birlikte bir öğretim kurumunda olması gereken nitelikleri tamamladığını görmekteyiz. Artık öğretmen olmak için bazı şartlar aranmakta, ders programları tespit edilmekte, eğitim ve öğretim belli esaslara göre yapılmaktadır.³¹⁵ Buna mukabil küttâbların İslamiyet’in eğitim ve öğretime verdiği değer paralelinde sayılarının arttığını, ders programlarının zenginleştiğini söyleyebiliriz.

2.4. Endülüs Emevîleri Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı

İbrahim el-Arîni Endülüs’teki mekteplerde uygulanan ders programı ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“Sabah erken küttaba gelen çocuklar, kuşluk vaktine kadar Kur’an dersleri görürlerdi. Kuşluk vakti gelince çocukların kahvaltı yapmaları için küçük bir teneffüs yapılırdı. Sonra yazı ve hat dersleri başlardı. Öğretmen yazı eğitimini, harfleri tek tek yazarak değil kelimeleri veya cümlelerin tamamını yazdırmak suretiyle öğretirdi. Öğrenci kelimeleri güzel bir şekilde yazma kabiliyeti kazanana kadar hoca bunu kontrol ederdi. Öğrenci yazı konusunda istenilen seviyeye geldiğinde ‘mücid’

³¹³ Goldziher, “İslam’da Eğitim”, s. 82.

³¹⁴ İbn Kuteybe, *Uyun ’ül Ahbar*, C.I, s.166.

³¹⁵ Çelik, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, s.41.

adını alırdı.³¹⁶ Dersler öğlen vakti girmeden hemen önce sona ererdi. Öğleden önce dersin bitmesiyle birlikte çocuklar evlerine giderlerdi. Öğlen vaktinin girmesiyle başlayan gün arası tatil ikindiye kadar devam ederdi. İkinci namazından sonra Kur'an ve yazı dışındaki dersler görüldü. Bunlar genellikle lügat, edebiyat, matematik vb. derslerdi. Akşam namazından önce dersler sona ererdi. Çocuklar evlerine dönerdi.”³¹⁷

Eğitiminin 6-7 yıl kadar sürdüğü³¹⁸ Endülüs'te bu dönemde küttâbların tam bir okul profili oluşturduğunu, küttâblarda sistemli bir programın takip edildiğini ve ders içeriğinin yoğun olduğunu görmekteyiz. Sabahın erken saatlerinde başlayan eğitim akşam ezanıyla son bulması çocukların günün büyük bir bölümünü küttâb da geçirdiğini göstermektedir.

Endülüs eğitim sisteminin içeriği nedeniyle alimler tarafından ciddi bir şekilde eleştirildiğini görmekteyiz. İbn Arabî (ö.1240) burada uygulanan öğretim metodunu şöyle anlatmaktadır:

“Çocuk ergenlik çağına gelmeden önce Endülüs'te ilk olarak Kur'an öğretilirdi. Bunu başaran öğrenciye edebiyat eğitimi verilirdi. Bu merhaleyi aşanlara, yörenin fikhî mezhep öncüsü olan İmam Malik'in Muvatta adlı kitabı öğretiliyordu. Daha sonra yine o bölgeye ait alimlerin eserleri eğitime dahil ediliyordu.”

Fakat küttâblarda yapılan Kur'an eğitimi tutarlı bulmayan İbn Arabî küttâb eğitimiyle ilgili şunları ifade etmiştir:

“Muallimler çocuklara önce “Nas suresini” ezberletiyorlar. Oysaki bu, Kur'an'ın nüzûl sıralamasına aykırıdır. Fakat asıl sorun, anlamını öğretmeksizin Kur'an ezberletilmesidir. Arapça bilmeyen öğrenciler, ezberledikleri sure ve ayetleri anlamamaktadır. Bu, İbraniceyi bilmeyen bir öğrenciye, Tevrat'ın ezberletilmesi gibi anlamsızdır.”³¹⁹

İbn Arabî yaşadığı dönemde ülkesindeki eğitimin iki aşamasını da eleştirmiştir. İbn Arabî'nin küttâblarla ilgili özellikle üzerinde durduğu konu, anlamını öğretmeksizin yapılan Kur'an eğitimi olmuştur. İbn Arabî'ye göre eğitiminin temelinde Kur'an-ı Kerim'i anlamaya değil, Kur'an'ın okunuşuna yönelik yüzeysel bir eğitim hakimdir. Dolayısıyla yapılan eğitiminin öğrenciye fayda sağlamadığını dile getirmiştir. Bu haklı eleştirinin yansımalarını günümüzde de görmekteyiz. Ayetlerin anlamı üzerine durulmaksızın Kur'an eğitimi devam etmektedir. Küçük

³¹⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s. 862.

³¹⁷ Özdemir, Endülüs, C. XI, s. 225-232.

³¹⁸ Özdemir, Endülüs, C. XI, s.225-232, İnan, *Devletül İslam fi'l Endülüs*, s.507, Biçer “İbnü'l-Arabî Örneği”, s. 26.

³¹⁹ Biçer, “İbnü'l-Arabî Örneği”, s. 27, İnan, *Devletül İslam fi'l Endülüs*, s. 507.

yaşlardan itibaren öğrencilerin seviyeleri gözetilerek Kur'an ayetleri manasıyla birlikte öğretilmeli, çocukların kalbinde ve zihninde Kur'an ayetleri mana ve metin olarak bütün arz etmelidir. İbn Arabî'ye göre Endülüs'te eğitimin ikinci aşaması da problemlidir. Çünkü Endülüslü muallimler sadece kendi ülkesinin alimleri ve eserleriyle yetinmekte ve aynı bakış açısına sahip kaynakları kullanmaktadırlar.

İbn Haldûn (ö. 638/1240), yaşadığı dönemdeki öğretmenleri eğitim usullerini bilmedikleri için eleştirmiş ve muallimlerin yeni öğrenime başlamış olan öğrenciye, anlaşılması zor olan meseleleri anlatmaya çalıştıklarını dile getirmiştir. İbn Haldûn, genel olarak kendi döneminde takip edilen ders programının öğrencinin zihin gücünün yüksek seviyede olduğunu ve öğrencinin bu konuları anlayacak yeterliliğe ulaşamadığını düşünmektedir.³²⁰

İbn Haldûn Mukaddimesi'nde çocuk eğitimi konusunda Müslümanlar'ın farklı yöntemler izlediklerini belirtmiş, Doğu ve Batı İslam dünyasındaki küttâb eğitimiyle ilgili konuları ülkelere göre bir tasnife tutmuştur. İbn Haldûn eğitimle ilgili farklı uygulamaları şöyle belirtmiştir:³²¹

“Mağribliler³²² çocuklara önce yalnız Kur'an okuturlar ve okuturken yazılışı hafızların ve kıraat bilginlerinin bu husustaki anlaşmazlıkları anlatılır. Hadis, Fıkıh, şiir ve Arap dili gibi bilgileri bu eğitime karıştırmazlar. Öğrenci bu konuda yeterli bilgiye ulaşana kadar eğitim bu şekildedir. Öğrencinin okuldan ayrılışı çoğunlukla bilgi edinmekten büsbütün vazgeçmekten ibaret olur. Mağrib halkı ve onları örnek alan Berberî köylüleri olgunluk çağını geçirene kadar çocuklarını bu şekilde terbiye ettikleri gibi ömrünün belli bir dönemi geçtikten sonra Kur'an öğrenmeye başlamış olanları da bu şekilde terbiye ederler. Bundan dolayı bu kişiler Kur'an hattı ve hıfzı hususunda diğerlerinden ileri ve kuvvetlidirler.

Endülüs ahalisine gelince onlar Kur'an-ı diğer kitapları ancak okumak ve öğretmek maksadıyla okuturlar. Kur'an-ı Kerim'i öğretimin esası olarak kabul etmişlerdir. Ku'an-ı Kerim'le beraber çocuğa yazı da öğretilir. Şiirler okutup ezberletirler. Arapça gramer kurallarını öğretirler. Güzel yazı yazmaya alıştıırırlar. Güzel yazı yazma Endülüs eğitiminde çok önemsenir. Çocuk olgunluk çağına gelene kadar bu şekilde eğitilir. Bu eğitimin bir sonucu olarak gençler, Arap dilinde, şiirde güzel yazı yazma ve kitabette ilerlemiş ve bilginin eteğine yapışmış olur. Kendi beldesinde bilgiler üstatlar tarafından öğretildiği ve bu bilgileri anlayacak hale

³²⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, ss.1193-1195.

³²¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s. 1200.

³²² Kuzey Afrika bölgesinde bulunan ülkeler

gelmiş olduğu halde okuldan ayrılır. Fakat beldelerinde çeşitli bilgi öğretiminin arkası kesilmiş olduğundan onlar başka bilgiler öğrenmek imkanından mahrumdurlar. Bundan dolayı onlar ne öğrenmişlerse onunla yetinmek zorundadırlar. Allah'ın kendilerine doğru yolu göstermiş olduğu kimseler için bu da yeterlidir.

Kuzey Afrika halkı Kur'an ile Hadis'i birbirine karıştırarak öğretiyorlar. Bilgilerin kural ve kanunlarını öğretiyorlar. Bununla birlikte, Kur'an öğretmeye, çeşitli rivayetleri bildirmeye ve kıraate daha çok önem verirler. Yazı bunlara eklenerek öğretilir. Bu eğitim sistemi Endülüs eğitim sistemine yakındır. Çünkü Endülüs'ün doğu bölgelerini Hristiyanlar zorla ele geçirdiğinde Endülüslü üstatlar, Kuzey Afrika taraflarına geçerek Tunus'a yerleşmişlerdir. Kuzey Afrikalılar da bu eğitim tarzını bu üstatlardan almışlardır. Sonradan çocukları da bu usulü ata ve babalarından öğrenmişlerdir.

Doğu halkı, Kur'an ile birlikte yukarıda anlattığımız bilgileri çocuklarına anlatırlar. Çocuklara Kur'an- Kerim ile beraber başka kitapları da öğretirler. İlk mekteplerde ancak levhalara özensiz bir şekilde yazmayı öğrenirlerdi. yazı konusunda kendisini geliştirmek isteyen yazı hocalarına giderdi. Çünkü Doğu'da yazı bir sanat gibi öğretiliyordu.”

İbn Haldûn'un yapmış olduğu bu tasnife ile farklı coğrafyalarda temel eğitim dair uygulamaları görmekteyiz. Mağribliler çocuk eğitiminde ilk olarak belli seviyeye kadar sadece Kur'an eğitimini yeterli görürken Endülüs'te ve Doğu İslam ülkelerinde çocuklar Kur'an eğitimiyle birlikte yazı eğitimi de almışlardır. Dolayısıyla Kur'an kıraati hususunda Mağriblilerin daha iyi olduklarını gramer ve dil eğitimi konusunda Endülüs ve Doğu İslam ülkelerinin daha iyi olduklarını söyleyebiliriz. Burada ortak olan husus farklı coğrafyalar söz konusu olsa bile çocuk eğitiminin temeli Kur'an eğitime merkezinde olmasıdır.

2.5.Abbasîler Dönemi Küttâblarda Eğitim Programı

2.5.1.Umumî Küttâblar

Abbasîler Dönemi küttâbların ders programını yansıtan rivayetler mevcuttur. İbn Arabî, bu dönemde yapılan öğretimden şöyle bahsetmektedir:

“Doğuluların öğretimde özel yöntemleri vardır: Onlar, çocuklarını kendilerini bilecek yaşa gelince küttâba gönderirler. Burada Arapça, yazı ve aritmetik dersi öğrenirler. Çocuk bu bilgilerin hepsinde beceri kazanınca Kur'an okuyucusuna (mukri) gönderilir. Hergün Kur'an'ın her bölümünden dörtte biri veya yarısı ya da tamamı ezberletilir. Kur'an'ın ezberletilmesi bitince ya başka bir öğretime başlanır ya da

öğretim sona ererdi.”³²³

İbn Arabî doğudaki eğitim kültüründe yazı ve Kur'an öğretmenin farklı olduğunu, öğrencilerin yazı ve aritmatikte belli bir aşamaya gelince Kur'an dersine başladığını belirtmiştir.

Başka bir rivayette Abbasîler'in ikinci halifesi Ebû Cafer el-Mansur (ö. M.775) döneminde vefat eden Alkame b. Ebi Alkame'nin Medinedeki mektebinin ders programı şöyle aktarılmıştır: Arapça, nahiv ve aruz dersi.³²⁴ Dönemin fakihi İbn Hacc el-Abderi'ye (ö. 737/1336) göre eğitim için muhakkak bir ders programı saptanmalıdır . Bu programın içeriğinin okuma ve yazma, aritmetik ve Kur'an ezberi olması gerektiğini ifade etmiştir.³²⁵

İbn Sahnûn'a (ö. 256/870) göre küttâb eğitiminde öğretmenin öğrencilere Kur'an'ın irabını (cümlelerin gramer yönünden tahlillerini), hareke, hece, güzel yazı, duraklar (vakf ve ibtida), tertîl ile tilaveti ve güzel okumayı öğretmesi gerekir. Bunun dışında öğretmenin çocuklara matematik, şiir, yazı, nahiv ve Arapça öğretmesi gerekir. Fakat bu dersler isteğe bağlı kalmalıdır. İbn Sahnûn'a göre yazı ve Kur'an-ı Kerim derslerinin temel dersler olduğunu anlıyoruz. Veli anlaşmasına veya isteğe bağlı olarak belirttiği dersler ise günümüzdeki özel ders veya seçmeli dersler olarak değerlendirebiliriz.³²⁶ İbn Sahnûn öğretmenin öğrencilerine dinî vecibeleri de öğretmesini zorunlu bir ders olarak görmüştür. Bu nedenle öğretmen ders programına abdest ve namazın şartlarını da eklemeli, eğitimi boyunca Allah'ın yüceliğini öğrencilerine öğretmelidir. Çünkü çocuklar küçük yaşlardan itibaren bu duygularla büyümelidir.³²⁷

Ezber kültürünün eğitimdeki öneminin Abbasîler döneminde de devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim İmam Şafîî, küttâba gittiği zamanlarda öğretmenin çocuklara Kur'an öğrettiğinde, onun öğrettiği ayetleri ve yazdıklarının hepsini ezberlediğini söylemiştir.³²⁸

Gazzâlî, mektepte Kur'an-ı Kerim, önemli şahsiyetlerin sözleri, salih kişilerin hikayeleri, dinî hükümlerin bir kısmı ayrıca aşkın zikredildiği şiirlerden çocuğu uzak

³²³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s. 1200.

³²⁴ İbn Kuteybe, *Mearif*, s.549.

³²⁵ Kabisî, *Risale*, s.55.

³²⁶ İbn Sahnûn, *Âdâbu'l-Muallimîn*, ss. 66-67, İbn Kuteybe, *Mearif*, s.549.

³²⁷ Kabisî, *Risale*, s.57-59.

³²⁸ İbn Sahnûn, *Âdâbu'l-Muallimîn*, ss. 74-75.

³²⁸ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.V, s.191.

tutmak şartıyla şiir eğitimi verilmesi gerektiğini söylemiştir.³²⁹

Eğitim yöntemiyle ilgili bilgi veren İbn el-Hacc el Abderî'ye göre okuma yazmayı öğrencilere birlikte okutarak değil onlarla tek tek ilgilenilerek öğretilmesi gerekir.³³⁰ Ünlü seyyah İbn Cübeyr (ö.614/1217) Maşrık³³¹ ülkelerinin hepsinde, çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretme usulünün telkin yoluyla olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde öğrenci yazıyı, şiir ve diğer metinlerin üzerinde öğrenirdi. Öğrenciler Kur'an üzerinde tahrifât yapma ihtimallerine binaen, Kur'an'a hürmeten onun üzerinde çalışmazlardı.³³²

Öğrenciler cuma günü (Mağrib'de perşembe) hariç haftanın altı gününde sabah erkenden eğitime başlayıp öğle vaktine kadar aralıksız devam ederdi. Bir buçuk saatlik yemek, istirahat ve namaz arasından sonra eğitim-öğretim o günün sonuna kadar devam ederdi. Ancak devam zorunlu değildi. Ayrıca Ramazan ayında ve bayramlarda okul tatil edilirdi.³³³

İbnü'l Hâc el-Abderî öğrenci için oyun ve istirahat saatlerinin önemini şöyle dile getirmiştir: “Eğer öğrenci oyundan uzak tutulur ve aralıksız ders çalışmaya zorlanırsa şevki kırılır. Düşünme gücü ve kafa dinçliği yok olur ve çalışmadan nefret eder hale gelir.”³³⁴ Dolayısıyla seviyeleri göz ardı edilmeden öğrencilerin oyun oynamalarına ve dinlenmelerine müsaade edilmelidir.

Abbasîler döneminde küttâb öğrencilerini okuma yazma öğrenmeleri konusunda motive eden temel unsur hatim merasimleriydi. Öğrenciler, okumayı öğrenir ve Kur'an-ı Kerim'i baştan sona okursa hatim merasimi yapılırdı.³³⁵ Hatim merasiminde başarılı olan öğrenciler develere bindirilip, resmi geçit halinde caddelerde gezdirilirdi. Halk tarafından üzerlerine badem yemişleri atılan öğrencilerin bu etkinlikten taltif olunduklarını öğrenmekteyiz. Hatim merasimi soucunda muallime emeğinden ötürü, ailenin zenginlik durumuna göre hatim bahşişi verilir veya muallim yarı/tam bir tatile hak kazanmış olurdu.³³⁶ Öğrencilerin bu törenden son derece gurur duydukları anlaşılmaktadır. Günümüzde de pek çok ilkokulda çocuklar okuma yazmaya geçince okuma bayramlarının yapılması, sıbyan

³²⁹ Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'u Ulûmid-Dîn*, Ahmet Serdaroğlu (çev.), C.III, Bedir Yayınevi, s.57

³³⁰ Kabisî, *Risale*, s.56.

³³¹ Maşrık: Doğu Ülkeleri

³³² İbn Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr*, Daru Sadır Yayınevi, Beyrut 1964 s.272.

³³³ Landau, “Küttâb”, XXVII, s. 3.

³³⁴ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s. 235.

³³⁵ Kâbisî, *Risale*, ss. 67-71.

³³⁶ Goldziher, “İslam'da Eğitim”, s.81, Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s.628.

mektebinde veya cami eğitimlerinde Kur'an-ı Kerim okumaya geçen öğrencilere hatim merasimini hatırlatan programların yapıldığını görmekteyiz.

2.5.2.Saray Küttâbları

Abbasî halifeleri çocuklarının eğitimlerini son derece önemser ve eğitimleri için program oluşturdular. Ünlü Abbasî halifesi Hârûn Reşîd oğullarının eğitimi konusunda çok hassas davranan bir halifeydi. Oğullarından Câfer güzel yazı, hat sanatı ve hitabette iyi yetişmişti. Onun bu başarısının altında muhakkak ki babası Hârûn Reşîd'in eğitim konusundaki hassasiyeti olduğu bilinmektedir.³³⁷ Halife Hârûn Reşîd'in oğlu Emin'in müeddibi olan Ahmer'e yaptığı şu tavsiyede bu hassasiyeti görmekteyiz:

“Ey Ahmer; Mü'minlerin emiri ciyer-pâresi ve gönlümün meyvesi olan oğlumu sana teslim etmem, sana onun üzerinde tam tasarruf hakkını; ona da sana karşı itaati vâcip kılmıştır. Sen ona mü'minlerin emirinin tespit ettiği şekilde muamele et. Kur'an-ı Kerim'i okut, tarihi tanı, şiirleri bellet, sünnetleri öğret, sözün başlama ve bitim yerini göster, yersiz gülmesine engel ol. Hâşimoğulları'nın yaşlıları ve saygıdeğer kişiler yanına geldiğinde onlara hürmet etmeyi telkin et. Kumandanlar onun meclisine huzur verdikleri zaman onları, yüksek bir yere oturtması gerektiğini öğret. Vaktini boşa geçirtmekten sakın her dakikayı ona faydalı bilgileri vermek için fırsat bil. Fakat bunları ona öğretirken onu fazla usandırma yoksa zihnini öldürürsün. Aşırı müsamaha da gösterme sonra avarelik tatlı gelir ve ona karşı ünsiyet peyda eder. İmkan nispetinde ona yakınlık gösterip yumuşak davranmak suretiyle otoriteni kur. Eğer bunu hazmedemezse şiddet ve sertlik göster.”³³⁸

Hârûn Reşîd'in müeddibe yaptığı tavsiyeden, oğlu Emin'in halife olarak yetişmesini sağlayacak muhtevada bir eğitimi uygun gördüğünü söyleyebiliriz. Halifenin bizzat belirlediği bu programda adab-ı muaşeret kuralları dikkat çekmektedir. Örneğin, veliahtın huzuruna gelen komutanları, yaşlı ve saygıdeğer kişileri ağırlama adabını öğrenmesi, hitabet ve insan ilişkileri konusunda donanımlı olması, zaman tayini konusunda beceri kazanması halife tarafından elzem görülen konulardır. Nitekim bu eğitim, veliahtın gelecekteki makam sahibi kişiliğinin temel vasıfları olarak görülüyordu. Halifenin çocukları için belirlediği eğitim programında umumî küttâbların ders içeriği olan Kur'an eğitimi, Hz Peygamber'in sünnetleri ve şiir gibi konuların önemsendiği görülmektedir. Müeddibin eğitim öncesi dikkat

³³⁷ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C.III, ss. 449-482.

³³⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s.1204.

etmesi gerekenler konusunda halife tarafından hassasiyetle uyarıldığı anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber Dönemi’den Abbasiler Dönemi’ne kadar küttâb eğitim programlarında müfredat ve eğitim yöntemleri şu şekildedir:

1. Eğitim küçük yaşta başlar belirlenen müfredat öğretilirdi.
2. Öğrencilere yazdırılacak metin genellikle Kur’an-ı Kerim’den seçilirdi. Muallimin uygun gördüğü ayetler öğrenciye her gün yazdırılırdı.
3. Yazı eğitimi süresince harfler tek tek yazdırılmaz, kelimeler veya cümleler bir bütün olarak yazdırılırdı. Yazmak öğrenciye öğrendiklerinin kalıcı olmasında ve ezberlemede kolaylık sağlardı.
4. Öğrenciler işledikleri derslerle ilgili öğretmenleri tarafından ödevlendirilir ve gün içerisinde yazdıkları bölümleri muhakkak tekrar etmeleri öğütlenirdi.
5. Eğitimin temelini ezber metodu oluşturmaktadır. Öğrenciler Kur’an-ı Kerimden bazı bölümleri veya tamamını ezberlerdi.
6. Küttâblarda yazı aracı olarak levhalar kullanılırdı.

Küttâblarda temel bilgileri alan çocuklar tahsillerine devam etmek istediklerinde ileri seviyede gramer, şiir, mantık, cebir, biyoloji, tarih, hukuk ve teoloji gibi derslerin verildiği cami eğitimine katılırlardı.³³⁹ Cami ile küttâb arasındaki münasebet bakımından İmam Şafî’nin şu ifadesi açıklayıcıdır: Annem beni önce küttâbâ gönderdi. Kur’an öğrenmeyi bitirdikten sonra da cami eğitimine girdim.’’³⁴⁰

2.6. Küttâbların Fiziki Yapıları

İslam eğitim tarihi üzerine araştırma yapan pek çok kişi küttâbları, ‘temel eğitim kurumları’³⁴¹ olarak tanımlamışlardır. Bu ifadeye göre küttâbların müstakil bir mahall olduğu anlaşılmaktadır. İlk defa Hiz Peygamber döneminde faaliyete geçen küttâblar³⁴² mahalle aralarında gelip gidenlerin kolaylıkla görebilmeleri ve derse giden çocukların rahatlıkla tanınabilmeleri için yerleşim alanının merkezi noktalarına ve ulaşımın kolay olduğu yerlere inşa edilirdi.³⁴³

Mütevazi bir binadan oluşan bağımsız küttâblar genellikle mescid ve camilere

³³⁹ Yıldırım, ‘‘İslam Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme’’, s. 126

³⁴⁰ Yâkût, *Mu’cem’ul Udebâ*, C.V, s.191

³⁴¹ Makdisi, *Beşeri Bilimler*, s.58, Bouamrane, ‘‘İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları’’, s.279, Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğrenci-Öğretmen Münasebetleri*, s. 89, Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, ss. 627-628.

³⁴² Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 636.

³⁴³ İbn Kesîr, *Bidaye*, C.XIV, s.118.

çok yakın veya bunlara bitişik yapıldı. Küttâblar genellikle son derece sade bir düzene sahipti. Zemin genelde hasır ve kilimlerle döşeliydi. Öğretmenler ve öğrenciler ayakkabı veya sandallarını kapıda çıkarır, sonra ders alanlarına geçerlerdi.³⁴⁴ Öğrenciler serili bir zemin üzerine diz çökerek otururlar, dizlerini sıra gibi kullanarak sol ellerinde defter ve sağ ellerinde ise sivri uçlu bir kamış kalem tutarlardı.³⁴⁵ Dersler bu şekilde işlenirdi.

Köylerde, kasabalarda ve şehirlerde hemen her mahallede ihtiyaca göre bir veya birden fazla bulunan küttâblar, temel eğitimin gerçek bir mümin yetiştirme amacıyla da bağlantılı şekilde genellikle hocaları daha ileri seviyede eğitim veren bir camiye bitişik halde kurulur ve bazı dersler cami içinde yapıldı. Küttâbların inşaa masrafı gibi diğer harcamaları da ya bir vakıf yahut hayır severler veya bizzat öğrenci velileri tarafından karşılanırdı.³⁴⁶

Küttâblar genellikle ders veren hocanın adıyla veya mahalle adıyla anılırlardı.³⁴⁷ Müstakil bir bina olmayan kütâblar için öğretmen evleri, mescit ve camilerin yaygın olarak kullanıldığını rivayetlerden öğrenmekteyiz.³⁴⁸

Küttâbların bir kısmı küçük olmalarına rağmen bazıları da çok sayıda öğrenci ve öğretmeni içine alacak kadar büyük olurdu. Örneğin, İmam el- Hameyn'in sınıfında dört yüz öğrencisi,³⁴⁹ Nişabur'da beş yüz öğrencisi bulunan bir küttâb³⁵⁰ mevcuttur. Ebû Kasım el-Belhi (öl.723)'nin küttâbı bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Nitekim öğrenci sayısının üç bin olduğu rivayet edilen Ebû Kasım el-Belhi merkebe binip dersi bu şekilde anlatması oldukça büyük bir küttâb fikri oluşturmaktadır.³⁵¹

Genel olarak küttâbların fiziki yapısını incelediğimizde son derece sade bir mekan olduğunu görmekteyiz. Mekanın büyüklüğü öğretmenin öğrenci sayısına bağlı olduğunu anladığımız bu mahaller ihtiyaca göre herkesin kolaylıkla ulaşabileceği bir alanda teşekkül etmiştir. Zira okuma yazma öğreniminin son derece önemli olması sebebiyle küttâblar herkese hitap eden zaman zaman yetişkinlerin de gelip okuma yazma öğrendiği okullardır.

³⁴⁴ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.228.

³⁴⁵ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s. 229.

³⁴⁶ Landau, "Küttâb", XXVII, s. 3.

³⁴⁷ Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 18, Gözütok, *İslamın Altın Çağında İlim*, s. 139, Yıldırım, "İslam Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", s. 127, Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğrenci-Öğretmen Münasebetleri*, s. 89.

³⁴⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s. 627.

³⁴⁹ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l A'yân*, C.I, s.360-361.

³⁵⁰ Makkarî, *Nefhü't-tib*, s.340.

³⁵¹ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.IV, s. 272.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜTTÂB ÖĞRETMENLERİ VE ÖĞRENCİLERİ

3.1.Küttâbların Eğitim Kadrosu

3.1.1.Muallim

İslam eğitim geleneğinde öğretmen kavramına karşılık, büyük çoğunlukla muallim kavramı kullanılmıştır.³⁵² Muallim, ders vermeyi kendine meslek edinen veya öğretim işini gönüllü yerine getiren kişilere verilen özel isimdir. Küttâblarda çocuklara okuma yazma öğreten öğretmenlere de muallim, küttâb muallimi, sıbyan muallimi, mekteb muallimi ifadeleri kullanılmıştır.³⁵³ Suffede ders veren sahabelere, Bedir savaşı esirlerinden Müslüman çocuklara okuma yazma öğreten müşrik öğretmenlere de muallim olarak hitap edilmiştir.³⁵⁴ Ayrıca muallim olan esirlere, esir gibi değil muallim gibi davranıldığını kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz.³⁵⁵

Hız Peygamber'in istihdam ettiği mualim olarak tanıtır görevlendirdiği kişilerden bazıları şunlardır: “Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Sâid el-Âs, Abdullah b. Ümmi Mektum, Adiy b. Hatim, Âişe bt. Ebû Bekir , Âlâ b. Hadrami, Ali b. Ebû Talib, Amr b. Hazm, Amr. b. Sâid b. el-Âs, Cerir b. Abdullah el- Beceli, Cübeyr b. Hayyeti's- Sakayî, Eban b. Said b. el-Âs, Ebu Musa el- Eşârî, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Ebû'd- Derda, Eşban b. Said b. el- As, Halid b. Said b. Âs, Halîd b. Velid, Muallim Mirdas, Muaz b. Cebel, Muğire b. Şube, Muhacir b. Umeyye, Muhayyîsa b. Mes'ud, Mus'ab b. Umeyr, Münir b. Amr, Osman b. Affan, Rafi b. Malik, Sa'd b. Ubade, Şifa, Ümmü Süleyman b. Ebi Hayseme, Übey b. Ka'b, Ubâde b. Samit, Useyd b. Hudayr, Ümmü Seleme, Ziyad b. Lebîd”³⁵⁶

Muallim kelimesinin kapsamı geleneksel İslam eğitiminde yalnızca belli bir kurumda ders okutma işiyle sınırlandırılmamıştır. Örneğin Aristo için *el-muallimu'l-evvel*, Farabi'ye *el-muallimu's-sani* gibi sıfatlar kullanılmıştır. Dolayısıyla muallim kavramı kişinin alanındaki uzmanlığını ve hakimiyetini ifade eden manalarda kullanılmıştır. Muallim kavramının farklı bir kullanımı ise peygamberler için olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Rabbimiz! İçlerinden

³⁵² Bayramali Nazıroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011, s. 47.

³⁵³ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s.635, Nazıroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, s. 50.

³⁵⁴ Nazıroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, s. 50, Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.637.

³⁵⁵ Nazıroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, s. 112

³⁵⁶ Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, ss. 178-188.

onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”³⁵⁷ Ayete göre peygamberler, kitabı ve hikmeti öğretecek muallimler olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla, Allah’ın mesajını emir ve yasaklarını insanlara tebliğ eden her peygamber, getirdiği dinin ilk öğretmenleri olmuşlardır.³⁵⁸ Nitekim Hz. Peygamber öğretici misyonunu Allah’tan aldığını vurgulayarak: “Ben ancak öğretici olarak gönderildim.”³⁵⁹ buyurmuştur.

İslam tarihi boyunca muallimlere değer verilmiş ve yaptıkları iş mukaddes olarak görülmüştür. Hz. Peygamber’in “İnsanlar iki kısımdır: Öğreten ve öğrenen. Bu ikisinin dışında kalan şeylerde hayır yoktur.”³⁶⁰ ifadesi eğitim öğretim faaliyetlerinin değerini ortaya koymaktadır.

3.1.2. Müeddib

Müeddib kavramı İslam tarihi sürecinde halifelerin özellikle veliaht olacak oğullarına, yakın akrabalarına, üst düzey saray yöneticilerinin veya zengin ailelerin çocuklarına öğretmenlik yapan kişiler için özel olarak kullanılan bir kavramdır.³⁶¹ Müeddibler, seçkin zümrenin çocuklarının eğitimlerini en güzel şekilde yerine getirmiş ve bu nedenle büyük itibar kazanmışlardır.³⁶² Müeddiblik müessesesinin Emevî halifesi Abdülmelik ile ortaya çıktığını sonrasında saraylara daima müeddib istihdam edildiği³⁶³ ve müeddiblerin genellikle sarayda ikamet ettiklerini görmekteyiz.³⁶⁴

3.1.3. Muktûb

Küttâblarda çocuklara veya özel mahallerde yazı yazmayı öğrenmek isteyenlere yazı öğreten kişiler *muktûb* olarak isimlendirilmiştir.³⁶⁵ Hz. Peygamber’in öğretmenlik kabiliyetini takdir ettiği Mus’ab b. Umeyr’e Medine’de *kârî* ve *muktûb* olarak hitap ediliyordu.³⁶⁶

Muktûbleri muallimin yanında yazı öğretmek amacıyla görev yapan yardımcı

³⁵⁷ Bakara/129

³⁵⁸ Naziroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, s. 60.

³⁵⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

³⁶⁰ Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebir*, C.X, s.201.

³⁶¹ Çelebi, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi*, s.35, Yıldırım, “İslam Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme” s. 132.

³⁶² Naziroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, s.55.

³⁶³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ss.627-628.

³⁶⁴ Bozkurt, *İslam Tarihi*, s. 508.

³⁶⁵ İbn Sahnûn, *Adab ’ul Muallimin*, s. 66.

³⁶⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, C.I, s.204.

öğretmen olarak nitelendirebiliriz. Muallimlerin muktîlerle birlikte görev yaptığını gösteren rivayetler mevcuttur. Kur'an-ı Kerim öğreten muallim ayrı bir yerde, yazı hocası da aynı şekilde ayrı bir yerde dururdu. Çocuk Kur'an dersini tamamlayınca hocasının önünden kalkar, yazı hocası olan muktînin önüne gider ve ondan sadece yazı öğrenirdi.³⁶⁷

3.1.4.Kurrâ

Kurrâ, İslam toplumunda Kur'an-ı Kerim'i okuyup yazı yazabilen, Kur'an öğreticiliğini branş olarak seçen ilk öğretmen zümresidir.³⁶⁸ Eğitim almak isteyen halk, içinde Kur'an ve Hadis derslerinin verildiği camilere mürâacat ederdi.³⁶⁹ Kıraat hocası *mukrî*, öğrenciye Kur'an-ı Kerim'den belli bölümleri okutur, öğrencinin ise her gün, Kur'an-ı Kerimden birkaç sayfa ezberlemesi gerekirdi.³⁷⁰ Suffe öğrencileri esas itibarıyla Kur'an-ı okuyup öğretmekle meşgul oldukları için kendilerine *kârî* denilirdi. Karîlerin birçoğu zühd ve takva ehli kişilerdi.³⁷¹ Hz. Ömer de idaresi altına aldığı bölge ve ülkelere bu neviden muallimler göndermiştir.³⁷²

3.1.5. Halife- Kalfa

İlk dönem küttâblarında öğretmenlerin eğitim esnasında gerek gördüğünde yardım aldıkları kişilere kalfa ya da halife olarak isimlendirilmiştir. Halife veya kalfa hoca sınıfta olmadığı veya başka bir işle meşgul olduğu zamanlarda öğrenciyi gözeten ve ders takviyesinde bulunan yardımcı öğretmenlerdir.³⁷³

3.2.Küttâb Öğretmenlerinden Beklenen Nitelikler

1977'de Mekke'de yapılan I. Dünya İslâm Eğitimi Konferansı'nda kabul edilmiş yaklaşıma göre eğitim; insanın ruh, zihin, akıl, benlik, hisler ve bedensel duyularının eğitimi yoluyla insanın tüm kişiliğinin dengeli gelişimini amaçlamaktadır. Bu nedenle eğitim, kişinin gelişimini tüm yönleriyle desteklemelidir.³⁷⁴ İhvan es-Safa'ya göre "Kendi çabalarıyla bilgi elde etmeye çalışmak her insanın yeteneklerinin ötesinde bir şeydir. Bu sebeple öğrenci öğrenim,

³⁶⁷ İbn Cübeyr, *Rihle*, s.272.

³⁶⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s. 397.

³⁶⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s. 397.

³⁷⁰ Çelebi, *İslamda Eğitim Öğretim*, s.26

³⁷¹ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 636.

³⁷² Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s. 397.

³⁷³ İbn el-Hâcc el-Abderî, *Kitab el- Medhal*, Kahire H. 1320, C.I, ss. 50-89.

³⁷⁴ Cemil Osmanoglu, "İslâm Eğitimi Kavramı Üzerine Bir Literatür İncelemesi", *Dem Dergi*, 1/3, s.58.

karakter, inanç ve ameller için bir öğretmene yani rehberine muhtaçtır.”³⁷⁵

Eğitim geleneğinde kişiyi bahsedilen erdemli davranışlara ulaştırma sorumluluğu muhakkak ki öğretmenlere aittir. Enes b. Mâlik, birlik ve beraberliğin temelini eğitimin oluşturduğunu şöyle ifade etmiştir: “Eğer öğretmenler olmasaydı biz ne ile biz olurduk.”³⁷⁶ Konuyla ilgili başka bir örnekte, Ebû Hanife’ye “Mescidde bir ders halkası var fıkıh dersi yapıyorlar.” denilince o “Başkanları var mı?” diye sorar. “Hayır” cevabını alınca Ebû Hanife şöyle der: “İşte onlar asla fakih (öğretici) olamazlar.”³⁷⁷ Eğitim öğretimin önemine vurgu yapan bu rivetlerde öğretmenin bilgiyi temellendiren vasfı üzerinde durulmuş eğitim öğretim için bireysel çabadan ziyade öğretmenin liderliğine olan ihtiyaç ifade edilmiştir.

Toplumun gelişim seviyesini gösteren en önemli unsur olan eğitim, her dönem üzerinde konuşulan, tartışılan bir mesele olmuştur. Dolayısıyla öğretmenin taşıdığı özellikler konusunda İslam eğitimcileri pek çok fikir üretmişlerdir. Bu sorumluluğu yerine getirmesi için İslam eğitim geleneğinde küttâb öğretmenlerinin bazı niteliklere sahip olması beklenilmiştir. Bu nitelikleri şöyle sıralayabiliriz:

3.2.1. Allah’a İtaat ve Maneviyat

İslam eğitim geleneğinde öğretmenlerin Allah’a itaat eden, sözlerinde ve davranışlarında Allah korkusunu gözeten, her daim onurlu davranan, manevi dünyası güçlü, dinî hassasiyeti olan kişiler olmaları öğretmenlerde aranan şartların temelini oluşturmuştur. Bu temel vasıf küttâb öğretmenleri de dahil olmak üzere resmî veya özel şartlarda görev yapan tüm muallimlerde aranan ilk özellik olmuştur.

İslamî gelenekte öğretmenden beklenen bu hassas dengenin sebebini İslam dininin eğitime verdiği değerle ilgili olduğunu düşünüyoruz. Nitekim öğretmene saygı da bu sebeple artmıştır. Hz. Peygamber bu değeri şöyle belirtmiştir: “Gerçekten yüce Allah, melekleri, yerdekiler ve göktekiler, hatta yuvasındaki karınca bile insanlara iyiliği öğretilene dua ederler.”³⁷⁸

Çocuklarını iyi bir öğretmene emanet etmek veliler için de çok önemliydi. Öğrencilerin öğretmenleriyle vakit geçirmeleri velilerin tavsiyeleri arasındaydı. Örneğin, Habib b. Şerîd’in oğluna tavsiyesi şöyledir: “Oğlum muallimlerle, bilginlerle arkadaşlık et, onlardan ilim öğren, onların edebini al. Zira bu, hadis

³⁷⁵ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.193.

³⁷⁶ Kâbisî, *Risale*, s.36.

³⁷⁷ Kâbisî, *Risale*, s. 36.

³⁷⁸ Tirmizi, “İlim”, 19.

öğrenmekten bence daha hoştur.”³⁷⁹ Eğitim öğretim faaliyetlerinin temeli olarak ahlaki kazanımların ön planda olduğunu görmekteyiz. Nitekim veliler çocuklarının öncelikle erdemli davranışları, edebî adabı öğrenmelerini beklemişlerdir. Bu durum öğretmenden beklentinin son derece yüksek olduğunu göstermektedir. İhvan es- Safâ bu sorumluluğu şöyle dile getirmiştir: “Güzel huylu, temiz fikirli zeki, karakteri düzgün, ilmi seven ve hakkı arayan, hiçbir mezhepte taassub gütmeyen öğretmen; mutluluğun gereklerindendir.”³⁸⁰ Bu durum özellikle Emevîler ve Abbasîler Dönemi’ndeki halifelerin ve devlet erkânının küttâb öğretmenlerinde aradıkları ilk şarttır.³⁸¹

Muallim öğretim işine başlamadan dua etmelidir. Her türlü eksiklikten Allah’a sığınmalıdır. Öğretmen evden çıktığı zaman Hz. Peygamber’in şu duasını okumalıdır:

“Allah’ım, sapma veya saptırılmadan zelil olmak veya zelil edilmekten, zalim veya mazlum olmaktan, cahilce davranma veya kendime cahilce muamele edilmesinden sana sığınırım. Sana yakın olanın şanı yücedir. Senden başka ilah yoktur.”³⁸² Duadan sonra şöyle demelidir: “Allah’ın adıyla ve Allah’ın yardımıyla başlıyorum. Allah bana yeter. Ben ona dayandım. Güç ve kuvvet yalnız Allah sayesinde vardır. Allah’ım kalbimi sabit kıl dilime hakkı söylet.”³⁸³

İbn Abderî’ye göre öğretmenin ders işlerken dikkat etmesi gerekenler şunlardır:³⁸⁴

1. Öğretmen derse başlarken ‘Lâ havle ve lâ kuvvete...’ ile başlamalıdır.
2. Dil sürçmelerine ve hatalara karşı Allah’a dua etmelidir.
3. Ders konularını anlatmalı ve sorulara cevap vermelidir.

İslam eğitim geleneğine göre öğretmen, öğretimine başlamadan önce biraz Kur’an okumalıdır. Yüce Allah’ın adını anmalı ona hamd etmelidir. İlme saygı ve dini yüceltme düşüncesiyle eğitime başlamalı³⁸⁵ ve ahlaki davranışlar kazanmada basiretli, vakur ve şahsiyet sahibi olmalıdır. İslam filozoflarından İbn Sînâ’ya (ö. 1036) göre, eğitimci önce şahsiyetini tanımalı ve terbiye etmelidir. Çünkü her

³⁷⁹ Bedruddin İbn Cemaa el- Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı: Öğretmen ve Öğrenci Adabı* Muhammet Şevki Aydın (çev.) Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012, s. 55.

³⁸⁰ İhvan es-Safâ, *İhvan-ı Sefâ Risâleleri*, Ali Durusoy vd. (çev.), C. IV, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s.114

³⁸¹ Mehmet Faruk Bayraktar, *İbn Cemâa’dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İFAV Yayınları, İstanbul 2006, ss.19-30.

³⁸² Ebû Davûd, “Edep”, 112.

³⁸³ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s.93

³⁸⁴ Abderî, *Kitab el- Medhal*, s.60.

³⁸⁵ Bayraktar, *İbn Cemâa’dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, s.30-54

öğretmen davranışlarıyla öğrencisine örnek olmaktadır.³⁸⁶ Bu nedenle öğretmenin bildiği ve öğrettiği ile amel etmesi gerekmektedir. Gazzâlî'ye göre muallimin işleri sözünü yalanlamamalıdır. Sözyle ameli birbirini tutmalıdır. Şayet muallim verdiği söze uygun davranmazsa kendisine duyulan güven kaybolur. Gazzâlî bu duruma düşen muallimi 'yediği şey öldürücü zehir olur.' şeklinde nitelendirmiştir.³⁸⁷

3.2.2. Liyakat ve Derse Hâkimiyet

Öğretmenlik meslek olarak bir uzmanlık alanını ifade etmektedir. Dolayısıyla herkes bu mesleği yapabilecek kabileyete sahip değildir. İbn Sînâ'ya göre öğretmen çocuk yetiştirmede uzman olmalı ve vereceği kararlarda, uygulayacağı yöntemlerde akıllı olmalıdır.³⁸⁸ Aşağıdaki dörtlük öğretmen olmanın bazı zorluklara katlanmak gerektiğini gösteren güzel bir örnektir:

Sen yüceliklere ulaşmak istiyorsun ucuza,
Oysa baldan önce arının iğneleri gerekir mutlaka
Şerefi, yiyeceğin bir hurma sanma
Acı ağaç suyunu kaşıklamadıkça ulaşamazsın sen ona,³⁸⁹

Muhammed b. Hasan'a göre küttâb muallimliğinin temel vasfı nahiv ilmini bilmektir. Bu nedenle o nahiv ilminde derinleşmeden öğretmen olunamayacağını belirtmiştir.³⁹⁰ Ebû Kâsım Ali b. Muhammed el-İskafi, Nişabur'da öğretmenlik mesleğinde çok mahir olan Hasan b. Mehrecan'ın yanında eğitim ve öğretimin inceliklerini öğrendikten sonra öğretmenlik mesleğine başlamıştır.³⁹¹ İbn el Hacc el-Abderî'ye göre öğretmen, bütün eğitim öğretim faaliyetlerini kendisi yapmalı fakat yetişemediği taktirde yanına bir kalfa alabileceği gibi kendisine yardım için ileri yaşlardaki çocuklardan da yardım isteyebilir.³⁹²

Bedrüddîn İbn Cemâa el-Kinânî (ö. 733/1333) öğretmenin liyakat ve ders düzeniyle ilgili dikkat etmesi gerekenleri şöyle belirtmiştir:

1. Öğretmen, ehliyetli değilse öğretim görevine aday olmamalı bilmediği ilim dalında derse girmemeli okulun vakfedicisi bunu şart koşmuş olsa bile.
2. Öğretmen konuyu işlerken hitabında daima ölçülü olmalı; küçük olsa bile soranın yüzüne bakarak soruyu dinlemeli dinlememezlik etmemelidir. Öğretmene bilmediği bir şey sorulursa, "Bilmiyorum"

³⁸⁶ Abdurrahman Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, MÜİF Yayınları, İstanbul 1995, ss. 48-49.

³⁸⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, s.147.

³⁸⁸ Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, ss. 48-49.

³⁸⁹ Kinani, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s. 89.

³⁹⁰ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.IV s.238

³⁹¹ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.IV s.238

³⁹² Abderî, *Kitab el- Medhal*, C.I, s. 50-89

- demeli çünkü bilmiyorum demek ilimdendir.
- 3.Öğretmen, dersteki öğrencilerin tümüne görünecek şekilde oturmalı; öğrencileri güzelce selamlamalıdır.
4. Dersler birkaç tane ise en üstün ve en önemli olan dersi öne alıp diğerlerini önem ve değerlerine göre sıraya koymalıdır.
5. Öğretmen sesini gereğinden fazla yükseltmeyeceği gibi, kendisiyle fayda sağlamayacak kadar da alçaltmamalıdır. Ayrıca öğretmen cümleler birbirini kovalayacak şekilde hızlıca değil de aksine tane tane düzenli aralıklarla konuşmalıdır ki hem kendisi hem dinleyen konuşulanlar üzerinde düşünebilsin.
6. Öğretmen ders ortamını gürültüden korumalıdır. Zira gürültü altında hata yapma söz konusudur. Üstelik sesi yükseltmek ve konuyu dağıtmaktan da sakınmalıdır.
7. Öğretmen bütün gücünü harcamak suretiyle kendini eğitim öğretime adanmalı fakat öğrencinin taşıyamayacağı kadar bilgiyi ona yüklememelidir.
8. Öğretmen, dersle ilgili açıklamasını bitirdiği zaman öğrencilerin konuları kavrayıp kavrayamadığını anlamak için konuya dair problem sorması gerekir. Ayrıca öğretmenin öğrenciye anladın mı demesi uygun değildir. Ancak öğrencinin, konuyu anlamadan önce evet demeyeceğinden emin olduğu zaman böyle sorabilir.
9. Zaman zaman öğretmen öğrencilerinden bellediklerini tekrar etmelerini istemelidir.
10. İbn Cemâa'ya göre öğretim programını öğretmen düzenlemelidir.³⁹³

Liyakatin önemine vurguda bulunana İbn Cemâa, öğretmenin bilmediği sorular karşısında bilemediğini ifade edecek tevazuyu göstermesi gerektiğini ifade etmiştir. Eğitim eğitim programını öğretmen yapmalı, dersleri önemine binaen sıralamalıdır. Öğrenciye, kapasitesinin üzerinde bir programla yüklenilmemeli, ders programını öğrencinin kavrayabileceği bir sisteme göre planlamalıdır.³⁹⁴ İbn Sahnun'a göre öğretmen çarşamba öğlenden sonra ile perşembe günlerini Kur'an dinlemeye ayırır.³⁹⁵ Çocuklar bu zaman diliminde küttâba gelir Kur'an'dan ezberledikleri bölümü veya dua metinlerini muallime arz ederler. Böylece ezberlenen bölümler tekrar edilmek suretiyle pekişmiş ayrıca hatalar varsa öğretmen tarafından düzeltilmiş olurdu. Muallim kuşluk vaktinden öğle vaktine kadar olan zamanı yazı

³⁹³ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s.93-107, Bayraktar, *İbn Cemâa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, s.30-54.

³⁹⁴ Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, s.163.

³⁹⁵ İbn Sahnûn, *Âdâbu'l-Muallimîn*, s. 69.

eğitimi için planlamalıdır.³⁹⁶

Öğretmenin ders verirken dikkat etmesi gerekenlerden biri de ders disiplini sağlamasıdır. Bunu yaparken gürültüyü önlemeli ve sesini dengeli kullanmalıdır. Öğretmenin öğrenciye hitabı, sınıf yönetimi açısından çok önemlidir. Nitekim, Hz. Peygamber bu konuda güzel bir örnektir. Resûlullah konuştuğunda kelimeleri sayabilecek kadar tane tane konuşurdu.³⁹⁷ Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in konuşurken gösterdiği dikkati şöyle ifade etmiştir: “Resûlullah sizin, birbirine zincirlediğiniz gibi sözü oyalayarak irâd etmezdi.”³⁹⁸

İbn Haldûn'un, öğretmenin ders işleyişi ile ilgili uyarısı şöyledir: “Hoca öğrenmeye yeni başlamış veya ilerlemiş olsun öğrenciye kabiliyeti üstünde ders yüklememeli okutmakta olduğu kitabın dışına çıkmamalıdır. Öğretim usulü karışık olursa öğrenci o bilgiyi kavramaktan aciz kalır ve öğrencide usanç meydana gelir. Düşüncesi körleşir. Öğrenmekten umidini keser.”³⁹⁹ Öğretmenin eğitim adına öğrenciyi kapasitesinin üzerinde yormaması gerektiğini vurgulayan İbn Haldûn'un aşamalı bir eğitimi benimsediğini söyleyebiliriz. Gazzalî bu durumu şöyle açıklamıştır: “Öğretmen, öğrencilerin hepsine aynı eğitim metodunu uygularsa çocukları mahveder ve kalplerini söndürür. Aksine öğretmen öğrencisinin hastalığına, durumuna, yaşına, mizacına, uygulamaya ne kadar gücü yeteceğine dikkat etmelidir. Dolayısıyla öğrenciye anlayışı nisbetinde hitap edilmeli. Aklının kavrayamayıp nefret edeceği şeyleri ona anlatmamalıdır.”⁴⁰⁰ Gazzâlî çocuk eğitiminde önemli olan diğer bir hususu şöyle ifade etmiştir: “Okuldan döndükten sonra çocuğun güzelce oynamasına ve okul yorgunluğunun giderilmesine izin verilmelidir. Çocuğun oyunlardan alıkonması devamlı eğitim yükü altında ezilmesi, kalbini öldürür, zekasını köreltir ve hayatı ona zindan eder.”⁴⁰¹ İbn Miskeveyh de çocukların kafa yorgunluklarının ancak oyun ve istirahat ile giderilebileceğini ifade etmiştir.⁴⁰²

İbn Miskeveyh'e göre öğretmen liyakati geriği eğitim öğretimle ilgili dikkat etmesi gerekenler şunlardır:

³⁹⁶ Kâbisî, “*Risale*”, s.58.

³⁹⁷ Bûharî, “*İlim*”, s.30.

³⁹⁸ Bûharî, “*Menâkıb*”, 23.

³⁹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, C.II, s. 1194.

⁴⁰⁰ Gazzalî, *İhyâ*, C.III, s.57-61.

⁴⁰¹ Gazzalî, *İhyâ*, C.III, s. 59.

⁴⁰² Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub İbn Miskeveyh, *Tezhib el-Ahlak Tathiru'l-A`rak*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye Yayınevi, Kahire, (y.y), s.20

1. Öğretmen öğrencisine çok uyumayı yasaklamalıdır. Çünkü çok uyumak çocuğu aptallaştırır.
2. Öğretmen öğrencisini harekete, yürümeye ve spora alıştırmalıdır. Böylece öğrenci hem ruhen hem bedenen gelişmiş olacaktır.
3. Öğretmen öğrencisine renkli kıyafetlerden ziyade beyaz rengi tercih etmesini tavsiye etmelidir. Çünkü öğrenci sadeliğe alışmalıdır.
4. Öğretmen duygulu ve aşk içeren şiirler yerine eğitsel şiir ve hikayeler öğretmelidir.
5. Öğretmen öğrenciye zenginliğin gurur kaynağı olmadığını öğretmelidir.⁴⁰³

İslam eğitimcilerinin görüşlerini incelediğimizde; çocuk eğitiminde öğrencinin kabiliyetine, yaşına, ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik bir eğitimle hedeflere ulaşılacağını göstermektedir. Bunun da ancak öğretmenin liyakatine bağlı olduğunu görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber “Sahip olmadıklarıyla tok/varlıklı görünmeye çalışan kimse yalan elbiseleri giyen (kendisiyle alay eden) gibidir.”⁴⁰⁴ Eğitim öğretim konusunda meslekî yeterliliği olmayan kişilerin özellikle çocukların eğitimini üstlenmemesi gerektiğini söyleyebiliriz.

3.2.3. Giyim Kuşam

İslam eğitiminde öğretmenin dikkat etmesi gereken özelliklerden biri de kötü duygu ve düşüncelerden arınıp giyim kuşamına özen göstermesidir. Buna göre öğretmen hoş kokular sürünmeli ve dönemin insanları arasında kendisine yaraşacak olan en güzel elbiselerini giymelidir.⁴⁰⁵ İbn Sina'ya göre öğretmen, dış görünüşünde temiz ve tertipli olmalı ayrıca insanların en önde gelenlerinde bile saygınlık uyandıran bir şahsiyete sahip olmalı; insanlar tarafından görgü kurallarına uyan, saygılı biri olarak bilinmelidir.⁴⁰⁶ Nitekim, Hz. Peygamber de öğrencilerin özenli olması gerektiğini vurgulamış ve bir defasında ashabına hitaben şöyle buyurmuştur: “Sizler arkadaşlarınızın önderlerisiniz, öyleyse güzel elbise giyiniz. Öyle ki, sizler insanlar arasında nişane gibisiniz.”⁴⁰⁷ Dolayısıyla öğretmenden her daim kıymetli

⁴⁰³ İbn Miskeveyh, *Tezhib el-Ahlak*, ss.2-27.

⁴⁰⁴ Ebu Dâvud, “Edep”, 91.

⁴⁰⁵ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, ss.93-30, Bayraktar, *İbn Cemâa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, s.30-54.

⁴⁰⁶ Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, s. 48-49.

⁴⁰⁷ Ebû Abdullah el-Hakim en-Nisaburî, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, Mektebetü'l-Matbuatî'l-İslamiyye,

bir görev icra ettiğinin bilincinde olması, şahsiyetiyle giyim kuşamıyla insanlar üzerinde olumlu bir etki bırakması beklenilmiştir. İncelediğimiz süreç içerisinde küttâb öğretmenlerine dair resmi bir kıyafet şekline rastlamadık. Küttâb öğretmeninden temiz ve şık giyimli olmaları beklenilmiştir. Emevîler ve Abbasîler Dönemi'nde özellikle farklı kültürlerle etkileşim sonucunda toplumda önemli görevleri icra eden makamlar örneğin; vezirler, valiler, kadılar, askerler, polisler, kâtipler farklı kıyafetler veya üniforma giyilmelerine rağmen bu zümreye küttâb muallimlerinin dahil edilmediğini görmekteyiz.⁴⁰⁸

3.2.4. Merhamet

İslam tarihinde öğretmen her daim sevgi ve saygıyı hak eden zât olarak görülmüştür. Öğretmenin bu değeri hak etmesinin nedeni muhakkak ki öğrencilerini aynı duygu ve düşüncelerle yetiştirme gayretidir. Öğretmenin nihai hedefi öğrenciyi ahlaki olgunluğa ve ilmî yeterliliğe ulaştırmaktır. Bu nedenle öğretmen, her daim görevini, öğrencilerini ve meslektaşlarını sevmeli, öğrencilerine değer vermek suretiyle onlara ikramda bulunmalı ve güler yüzlü olmalıdır.⁴⁰⁹

İbn Haldûn, öğretmenin öğrencilerine özellikle küçük yaşta olanlara sert davranmasının son derece zararlı olduğunu zira zulûm ve şiddetle yapılan eğitimin, öğrencilerin neşesini söndürdüğünü, onları tembelliğe ve yalan söylemeye sevk ettiğini belirtmiştir. İbn Haldûn böyle bir muameleye maruz kalan öğrencileri şöyle tasnif etmiştir: “Çocuklar kızgın ellerin kendilerine uzanmasından korkarak düşündüklerinin aksini söylemeye başlarlar. Zamanla bu durum onlarda karakter haline dönüşür. Böylece güzel huyları değişir. Üstün meziyetler kazanma melekelerini kaybederler.”⁴¹⁰

Muaviye b. Hakem es-Sülemî şöyle nakletmekte: Resûlullah'a geldim ve bazı İslami emirleri öğrendim. Öğrendiğim hususlardan biri de, hapşırın biri hamdettiğinde, ona “Yerhamukellahu” dememdi. Bir ara Resûlullah ile beraber namazda iken biri hapşırdı ve hamd etti. Ben de: “Yerhamukellahu” derken sesimi de yükselttim. Oradakiler bana kızgın kızgın baktılar. Ben de “Size ne oluyor ki bana öyle sinirli bir şekilde bakıyorsunuz?” dedim. “Subhanallah” dediler. Resûlullah namazını bitirince “Konuşan kimdi?” diye seslendi. Cemaatten biri “Şu

C.IV, Beyrut, s.203.

⁴⁰⁸ Metin Yılmaz, “Emevî ve Abbasî Dönemi Resmi Kıyafetleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 2008, s. 240.

⁴⁰⁹ Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, s. 48-49.

⁴¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s.339.

Arabî” dedi. Bunun üzerine Resûlullah beni çağırdı ve bana: “Namaz Allah’ı zikretmek ve Kur’an okumak içindir. Namazda olduğun zaman (bütün) işin bu olsun.” buyurdu.⁴¹¹ Hz. Peygamber’in eğitim modeli merhamet temellidir. Hz. Peygamber yaşı kaç olursa olsun her daim karşısındakini muhatap kabul eder, dikkatle dinlerdi. Olumsuz tavırlar karşısında kimsenin onurunu kırmaz ve toplum içinde kişileri hatasından ötürü azarlamazdı. Kişileri değil hatalı davranışları ön plana çıkarır ve çözüm bulma yoluna giderdi. Bunun için samimi ve anlaşılır bir birer üslup kullandığını rivayetlerden öğrenmekteyiz.

Küçük yaşından itibaren Hz. Peygamber’e emanet edilen Hz. Enes Peygamberin sabrını ve merhametini şöyle ifade etmiştir: Resulullah ahlakça insanların en güzeliydi. Bir gün bir ihtiyaç için bizi gönderdi. Ben “Vallahi gitmem” dedim, içimden de “Allah’ın elçisi emrederse giderim.” diyordum. Çarşıda oynayan çocuklarla oynamak üzere çıktım. Bir de baktım ki Resulullah başımı arkadan tutuyordu. Ona baktım gülüyordu: “Ey Enescik hadi git” dedi. “Peki gidiyorum ya Resulullah dedim.” Yine Enes (r.a) “Yedi veya dokuz sene Resulullah’a hizmet ettim; yaptığım bir şey için : “Niçin böyle yaptın?” yapmadığım bir şey için de: “Şöyle şöyle yapsaydın.” dediğini görmedim.⁴¹²

Gazzâlî’nin öğretmen öğrenciyle münasebeti konusundaki tavsiyeleri şöyledir:

1. Öğretmen öğrencileriyle yakından ilgilenmeli ve onlara çocuklarıymış gibi davranmalıdır.
2. Öğretmen, öğrencilerinin yanlış davranışlarda bulunmaması için öğütlerini esirgememelidir.
3. Öğretmen öğrencilerini kibir ve rekabete değil Allah’ın merhametine ulaşmaları için gayret sarf etmelidir.
4. Öğretmen öğrencilerinin olumlu davranışlarını övmeli onları bu konuda teşvik etmelidir. Öğretmen öğrencilerini olumsuz davranışları karşısında uyarmalıdır. Şayet öğrenci olumsuz davranışlarını tekrarlırsa öğretmen tarafından azarlanmalıdır.⁴¹³

Öğrencinin olumsuz davranışları karşısında Gazzâlî gibi İbn Miskeveyh ve İbn el-Hâcc el-Abderî’de şiddet yerine bu tür davranışları yumuşaklıkla düzeltilmeye çalışılması gerektiğini savunmuştur. Eğer çocuğun her olumsuz davranışı yüzüne

⁴¹¹ Ebu Davud, “Salat”, 181.

⁴¹² Buhârî, “Edeb”, 39, Ebû Dâvûd, “Edeb”, I.

⁴¹³ Gazzâlî, *İhya*, s. C.I, s.47-50.

vurulur ve sürekli azarlanırsa bu durum öğrencinin utanma duygusunu yitirmesine ve arkadaşları arasında gözden düşmesine neden olur.⁴¹⁴ Çocuk eğitiminin temelleri her şeyden önce merhamete dayanmalıdır. Sevginin olmadığı bir din eğitimi düşünülemez. Ensar'dan birinin hurma bahçesini taşıyan Rafi b. Amr isimli çocuğu bahçe sahibi yakalayıp Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarmıştı. Hz Peygamber çocuğu serbest bıraktırp “Yavrucuğum ağaçları neden taşıyorsun ?” diye sorar. Rafi de “Açtım ya Resûlullah karnımı doyurmak için taşıladım.” cevabını verince “Bir daha ağaçları taşılama yavrum, altına düşenleri al ye” sonra da Rafi'nin başını okşayarak “Allah'ım bu yavrunun karnını doyur.” diye duada bulunmuştur.⁴¹⁵

İbn Cemâa göre öğretmen öğrencileriyle ilgili olarak dikkat etmesi gerekenler şunlardır:

1. Öğretmen niyeti halis olmayan öğrenciyi, okutmaktan geri durmamalıdır. Çünkü ilim sayesinde onun niyetinin güzelleşeceği umulur. Ayetleri, hadisleri, rivayetleri, şiirleri zikretmek suretiyle öğrenciyi çoğu zaman ilme teşvik etmelidir.
2. Öğretmen kendisi için hoşlanıp arzu ettiğini öğrencisi için de istemeli, çocuğuna karşı gösterdiği merhameti öğrencisine de göstermelidir.
3. Öğretmen, öğretiminde yumuşak konuşmalı ve öğrenciye hoşgörölü davranmalıdır.
4. Öğretmen yaş, erdem, tahsil, dindarlık gibi niteliklerde denk olmalarına rağmen öğrencilerinin kimisini diğerlerinden sevgi ve ilgide üst tutmamalıdır. Doğrusu bu gönöl soğukluğu ve kalplerinde nefret doğurabilir.
5. Öğretmen, öğrencilerinin gizli ve aşık arhlaqlarıyla ilgili durumları gözetmelidir. Öğretmen gücü yettiği kadarıyla öğrenciye bağışta bulunmalıdır.
6. Öğretmen, öğrencilerinden biri normalden fazla bir süre derste bulunmazsa onun ahvalini onunla ilgisi olan kimseleri öğretmen sorup soruşturmalı. Öğrencisi hasta ise öğretmen onu ziyaret etmelidir.⁴¹⁶

İbn Cemâa'ya göre öğretmenin niyetini sorgulamadan tüm öğrencilerine hitap eden, merhametli, adanmışlık duygusuyla dolu bir eğitici olması gerekmektedir. Öğretmen, öğrenci derse uzun süre gelmediğinde onu merak edecek bir hassasiyette olmalıdır. Bu tam olarak öğrencinin hayatına dokunabilen bir öğretmen profili oluşturmaktadır. Öğretmenin öğrencileri arasında çalışkan, terbiyeli, düzenli, ahlaklı

⁴¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tezhib el-Ahlak*, s.20, Abderî, *Kitab el- Medhal*, C.I, s.50-89.

⁴¹⁵ İbn Mâce, “Ticaret”, 67

⁴¹⁶ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, ss.93- 130, Bayraktar, *İbn Cemâa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, ss.30-54.

vb. sebeplerden ötürü öğrenciler arasında ayrım yapması diğer öğrencilerin öğretmenlerden uzaklaşmasına, derse ilgilerinin azalmazsına neden olacaktır. Eğitimci kişiliği ile dikkat çeken İbn el-Hâcc el-Abderî (ö.1336) öğretmenin öğrencilerine karşı zengin fakir ayrımı yapmaksızın eşit olması gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁷ Hz. Peygamber öğrencileri arasında zenginliği veya fakirliği nedeniyle ayrım yapan muallim hakkında şöyle buyurmuştur: “Bu ümmetten üç çocuğun eğitimini üstlenen öğretmen fakirleri zenginlerle, zenginleri fakirlerle eşit seviyede eğitmezse kıyamet günü hainlerle birlikte haşrolunur.”⁴¹⁸

3.3.Toplumun Küttâb Öğretmenlerine Bakışı

İslam eğitim tarihi boyunca bazı küttâb öğretmenleri, toplumun kendilerinden beklediği özveriye gösterememişler ve bu nedenle birtakım problemler yaşamışlardır. Örnek olarak incelediğimiz öğrenci ve öğretmen diyaloglarında yaşanan bu problemleri görmekteyiz. Bu diyaloglardan biri şöyledir:

Öğrencilerden biri Kur'an okuduktan sonra öğretmeniyle aralarında şu konuşma geçmiştir:

- “‘Ve inne aleyke'l-lanete’’ (Hiç şüphesiz kıyamet gününe kadar lanet sanadır.)’’ Ayetine geldiği sırada, öğretmene yöneltilmiş bir hitap olarak bu cümleyi tekrarlamaya başlar. Öğretmen kızar ve:
- “‘Inne aleyke'l-la-nete ve ala valideyke’’ (Sana, anne ve babana lanet olsun.) der. Bunun üzerine çocuk:
- Ayette ‘Anne ve babana da’ ifadesi yok. Sadece ‘sana’ ifadesi var. Yoksa benim de sana, anne ve babana dememi mi istiyorsun? der.⁴¹⁹

Bu diyalogun öncesinde öğretmen öğrenci arasında bazı problemlerin yaşandığını düşünmekteyiz. Zira öğrenci ve öğretmen arasında sevgi ve saygıya dair yapıcı bir yaklaşımın olmadığı, aralarında önyargıların oluştuğunu görmekteyiz. Öğretmen ve öğrenciler arasında oluşan iletişim problemleri eğitimin kalitesini düşürdüğü gibi aynı zamanda öğretmen öğrenci arasında öfke ve kin duygularının oluşmasına neden olmaktadır. Bu durumun eğitimin belirlenen hedeflere ulaşma noktasında büyük bir engel teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Başka bir örnekte küttâb öğretmenlerinden biri şahitlik yapmak üzere Kadı Sevvâr'ın yanına gelir ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

-Mesleğin nedir?

⁴¹⁷ Abderî, *Kitab el- Medhal*, C.I, s.50-89.

⁴¹⁸ İbn Sahnûn, *Âdâbu'l-Muallimîn*, s. 49, Abderî, “*Kitab el- Medhal*”, C.II, s.314.

⁴¹⁹ Hüseyin el-İsfahani, *Muhâdarât'ül Üdeba*, C.I, Kahire H.1287, s.30.

- Müeddibim
-Biz senin şahitliğini kabul etmiyoruz.
-Niçin?
-Çünkü sen Kur'an öğretiminden para alıyorsun.
-Ya! sen de Müslümanlar arasında adaleti sağlamaktan ötürü ücret alıyorsun.
-Ben kadılıktan nefret ediyorum.
-Be adam! Kadılıktan hoşlanmıyorsun, peki acaba bu iş üzerinden para almaktan da nefret ediyor musun?

Bunun üzerine kadı müeddibe şahitliğe hazırlan der ve onun şahitliğini kabul eder.⁴²⁰

Halife Memûn döneminde kadı olan Yahya b. Eksem (H.243) mahkemede küttâb öğretmenlerinin şahitliğini kabul etmemiştir. Tarihte şahitliği kabul edilmeyen küttâb öğretmenlerinin olması küttâb muallimlerinin toplum nazarında son derece olumsuz bir bakış açısına sahip olduklarını göstermektedir. Iraklı bir eğitimci olan Câhız (öl. H.258) öğretmenlerin toplumdaki yerini ifade ederken köy küttâblarındaki öğretmenleri en alt basamak olarak zikretmektedir.⁴²¹ Öğretmenin toplum içindeki yeri dokumacı ve hacamatçı ile eşit görülmüş ve zamanla bu durum darb-ı mesel haline gelmiştir. Onlardan biri şöyledir: “Öğretmenler, çobanlar ve kadınlarla fazla oturup kalkan insanlardan nasihat talep etme” veya “küttâb mualliminden daha ahmak”⁴²² ifadeleri kullanılagelmiştir.

Bazı muallimler ve veliler arasında ücret konusunda problem yaşandığını gösteren örnekler mevcuttur. Küttâb muallimlerinden biri Lokman, Yusuf ve Tarık surelerinin anlamlarını birbirine karıştırarak: “Hani Lokman oğluna öğüt verirken,⁴²³ Yavrucuğum! rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar.⁴²⁴ Ben de onların hilelerini ceza ile karşılarım sen şimdilik o kafirlere mühlet ver, onları biraz geciktiri ver.”⁴²⁵ şeklinde okuduğunu gören biri kendisine bu okuduğun da nedir? diye sorunca muallim şu cevabı verir “Babası bir ayın aylığını diğer aya karıştırıyor. Ben nasıl hiçbir şey elde edemiyorsam, onunda hiçbir şey öğrenmemesi için sureleri birbirine karıştırıyorum.”⁴²⁶der.

Küttâb muallimlerinin toplum tarafından bu denli olumsuz davranışlara maruz

⁴²⁰ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Uyun'ül Ahbar*, C.I, Dari'l Kutubi'l Mısıryye, Kahire 1925, s. 69.

⁴²¹ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.16.

⁴²² Goldziher, “İslam'da Eğitim”, s. 85, Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s.62.

⁴²³ Lokman, 31/13.

⁴²⁴ Yusuf, 12/5.

⁴²⁵ Tarık, 86/16-17.

⁴²⁶ İsfahani, *Muhâdarât'ül Üdeba*, s. 30.

kalmasının nedenlerinden biri olarak; ulemanın eğitim öğretim faaliyetlerinden ücret talep etmeyip⁴²⁷, küttâb öğretmenlerinin eğitimleri karşılığında ücret almalarıdır. Bu nedenle toplum nezdinde küttâb muallimleri sosyal bakımdan ciddi bir değer kaybı yaşamıştır. Konuyu farklı bir açıdan değerlendiren Goldziher'e göre küttâb muallimlerinin toplum tarafından değer görmemelerinin nedeni; Arap ırkında bulunan kibir ve gururdan kaynaklanmaktadır. Çünkü Endülüs'te öğretmene verilen değer doğudaki şehirlerden çok daha fazla olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁸

Öğretmenlerin saygınlığına ilgili oluşan bu olumsuz durum Goldziher'in ifade ettiği gibi ırkçılıkla ilgili olmadığını konunun konjonktürel olaylarla ilintili olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim günümüzde öğretmenlerin zaman zaman değer erezyonuna uğradığını gözlemlemekteyiz. Bahsi geçen örneklerde olduğu gibi küttâb öğretmenlerinin eğitim faaliyetleri karşılığında ücret almaları ve bu özellikleriyle ön planda olmaları öğretmenlerin toplum nezdinde itibarsızlaştırılmalarına sebep olmuştur. Nitekim aynı durum yaşadığımız toplumda zaman zaman imamlar ve din öğretiminden para kazanan eğitimciler için de dile getirilmektedir. Ele aldığımız dönemde de muallimlerin saygınlığıyla ilgili aynı nevide problemlerin yaşanmış olduğu muhtemeldir. Neticede pek çok küttâb öğretmenin Arap asıllı olduğunu ifade ettiğimizde konunun ırkçılığa dayalı bir durum olmadığı da açıkça görülmektedir.

Küttâb muallimleri ile ilgili bu olumsuzlukların saray küttâblarında görev yapan müeddibleri ve nevi şahsına münasır olan küttâb muallimlerini kapsamadığını söyleyebiliriz.⁴²⁹ Örneğin valiliği öncesinde hem halkın çocuklarına hem de saray eşrafının çocuklarına eğitim veren Haccâc, Hişâm b. Abdülmelik'in oğlunun müeddibi Süleyman el-Kelbî, Harûn Reşîd'in oğlu Emin'in müeddibi Ahmer gibi bilgi ve becerisini ispat edebilen pek çok muallim asla aşağılanmaz aksine son derece hürmet görürdü. Hatta eğitim konusunda göstermiş oldukları maharetleri nedeniyle üst makamlara terfi ederlerdi.⁴³⁰

3.4. Küttâb Öğretmenlerinin Ücretleri

İslam eğitimcileri, din eğitiminden para kazanmanın doğruluğu veya yanlışlığı üzerine pek çok fikir üretmişlerdir. Bu görüşlerden biri dinî eğitim

⁴²⁷ Çelebi, *İslam'da Eğitim*, s. 36.

⁴²⁸ Goldziher, "İslam'da Eğitim", s.86.

⁴²⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, C.II, s.62.

⁴³⁰ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.V, s. 110, Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, s.129.

karşılığında ücret almanın ilmin değerini düşürdüğü yönündedir. Örneğin Katip Çelebi muallimleri, ilimle tahsil yapıp kemale ermek isteyen temiz şahsiyetler olarak nitelendirmiştir. Buradan yola çıkarak bazı İslam uleması için ilim karışırında ücret almanın hoş karşılanmadığını söyleyebiliriz. ⁴³¹ İbn el-Hâcc el-Abderî'ye göre din eğitimi veren öğretmenler ücret almamalı hatta talep bile etmemelidir. ⁴³²

Muallimlerin eğitim öğretim faaliyetlerinden ücret almalarını gerekli gören alimler de olmuştur. Örneğin Hz. Peygamber döneminin alim şahsiyetlerinden olan İbn Mes'ud'a göre muallim muhakkak ücret almalıdır. O insanlar için üç şeyin zorunlu olduğunu ve muallimin ücret almasındaki gerekçeyi şöyle açıklamıştır: ⁴³³

- 1.Aralarında hüküm verecek bir emir bulunması gerekir, bu olmazsa geçimsizlik baş gösterir. Dolayısıyla toplumun huzuru bozulurdu.
- 2.Mushafları satanların ve alanların bulunması gerekir. Aksi halde Allah'ın kitabının adedi azalmış olurdu.
- 3.Halkın çocuklarını eğitip öğretecek ve buna karşılık da ücret alacak öğretmenlere ihtiyaç vardır. Aksi halde insanlar, okuma yazma öğrenemezdi.

3.4.1.Asr-ı Saadette Küttâb Öğretmenlerinin Ücret Tayini

İslam eğitimin ilk kurumsal yapısı olan Suffe'de görev yapan muallimler, ücret talep etmeden görevlerini yerine getirmişlerdir. ⁴³⁴ Örneğin Suffe'de yazı ve Kur'an öğreten muallimlerden birine hediye olarak bir yay gelir. Bunun üzerine muallim durumu Resulullah'a aktarır: “Ey Allah'ın Resulü bu yay benim için büyük bir mal değil, onunla Allah yolunda atış yaparım.” der. Resulûllah: “Eğer ateşten bir takı takınmayı seversen kabul et!” ⁴³⁵ buyurmuştur. Rivayetten de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber sahabenin öğretimi karşısında hediye almasını uygun bulmamıştır. Hz Peygamberin bu uyarısının nedenlerinden biri de hediye veren öğrenci ile diğer öğrenciler arasında hediye unsurundan ötürü bir ayrımcılık ihtimalinin oluşmasıdır. Çünkü öğrenciler arasında öğretmenin hediye aldığı öğrenciye toleranslı davranacağı duygusu oluşmaktadır. Bu nedenle günümüzde de öğretmenlerin hediye konusunda ihtimamlı davrandıklarını gözlemlemekteyiz. Dolayısıyla Resulullah'ın hediye konusundaki hassas davranışının altında öğrenciler arasında eşitliği sağlamak olduğunu düşünebiliriz.

⁴³¹ Çelebi, *Keşfü 'z-Zunûn*, s. 5.

⁴³² Abderî, *Kitab el- Medhal*, C.I, 50-89.

⁴³³ İbn Sahnûn, *Âdâbu 'l-Muallimîn*, s. 47

⁴³⁴ Parladr, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, C.III, s. 196.

⁴³⁵ Ebu Davûd, “Buyû”, 37

Resûlullah Dönemi'nde devlet tarafından öğretmenlere maaş ödenmesiyle ilgili bir rivayete ulaşamadık. Dolayısıyla hem Suffe'de görev yapan muallimlerin hem de küttâb muallimlerinin eğitim faaliyetleri karşısında ücret almadıklarını söyleyebiliriz. İslam'ın ilk dönemlerinde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerini iman eden bir toplum oluşması amacıyla yürütülen, gönüllülük esasına dayalı büyük bir mücadele olarak nitelendirebiliriz.⁴³⁶ İslam'ın ilk dönemlerinde öğretim işinin bir meslek olarak değil sosyal bir sorumluluk olarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu dönemde muallimler devletten maaş almadıkları gibi gerek askeri gerek bürokrasi alanlarında görev yapan sahabelere de maaş tahahhuk edilmediğini görüyoruz. Henüz İslam Devleti'nin organize hale gelmemesinin de bunda katkısı olduğunu düşünmekteyiz.⁴³⁷

Hz Ömer Dönemi'yle birlikte devletin genişlemesi ve pek çok alanda kurumsallaşmanın başlamasıyla eğitim faaliyetlerinin de organize hale geldiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde bahsedilen gelişmelerle birlikte öğretmenle ücret tahakkuk ettirildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla temel eğitim kurumu olan küttâb muallimleri devletin memuru kabul edilmiş ve Medine'de Kur'an öğreten muallimlere her ay 15 dirhem maaş verildiğini rivayetlerden öğrenmekteyiz.⁴³⁸

3.4.2. Emevîler Dönemi'nde Küttâb Öğretmenlerinin Ücret Tayini

Emevîler Dönemi'nde halifelerin müeddiblere pek çok konuda kolaylık sağladıkları bilinmektedir.⁴³⁹ Bu dönemde saray ve konaklarda ders veren müeddiblerin aldıkları ücretler çok yüksek miktarlar olabiliyordu.⁴⁴⁰

Umumî küttâblarda görev yapan muallimler maaşlarını devlet eliyle değil, velilerden cüz'i bir miktarda haftalık olarak alırlardı. Dolayısıyla muallimlerin ücretleri veli ile yapılan anlaşmalara bağlı idi. Ücretin miktarı ise velinin zenginliğine bağlı olarak değişmekteydi. Eğitimle ilgili kalan masraflar hayırseverler tarafından karşılanırdı. Küttâb muallimlerinin velilerden aldığı ücret, hemen herkesin rahatça ödeyebileceği kadar uygun bir miktar olurdu.⁴⁴¹ Veliler ücretleri doğrudan muallime verirdi. Dolayısıyla devletin bu konuda bir etkisi yoktu. Sa'd b. Ebû Malik Irak'tan bir muallim getirtti. O Medine'de çocuklara okuma

⁴³⁶ Gazzâlî, *İhya*, s. 141.

⁴³⁷ Metin Yılmaz ve M. Zeki Terzi, "Klasik İslamî Dönemde Güvenlik Güçlerinin Maaş ve Ücretleri", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 2008, s.216.

⁴³⁸ Sarıçam ve Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.126.

⁴³⁹ Talas, "Nizamiye Medresesi Ve Tarifi", s. 1.

⁴⁴⁰ Nebi Bozkurt, "Mektep maddesi", s. 5.

⁴⁴¹ İbn Sahnûn, *Âdâbu'l-Muallimîn*, s. 47, Durant, *İslam Medeniyeti*, s. 85-86

yazma öğretiyor halk da ona ücret veriyordu.⁴⁴² Eğitim öğretim karşısında ücret almak küttâb muallimleri için normal ve olması gereken bir durumdu. İbn Cüreyc, muallimlerden birine “ Kitabı öğretip ücret alabilir miyim? Diye sormuş o da: “ Sen bu durumu çirkin gören birini tanır mısın?” demiştir. Bunun üzerine İbn Cüreyc: “Bilmiyorum.” cevabını vermiştir.⁴⁴³

Eğitim öğretim faaliyetleri karşısında ücret almayan küttâb muallimleri de vardı. Örneğin Dahhâk b. Müzâhim ve Abdullah b. Haris eğitim öğretim faaliyetlerini gönüllü devam ettiren muallimlendendi.⁴⁴⁴ Halife Abdülmelik döneminde sufî ruhlu bir Kufe imamı olan Abdurrahman es- Sülemî kendisini Kur'an eğitimine adanmıştı. Bir gün evine döndüğünde hürmetkâr bir babanın oğluna Kur'an okumayı öğrettiği için kendisine birkaç sığır gönderdiğini görür. Bu hediyeyi bir mektupla hemen geri gönderir. Mektupta “Biz Allah'ın kitabı için ücret almayız”⁴⁴⁵ der. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692?) Hz. Peygamber'in, “Sizin en hayırlılarınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.”⁴⁴⁶ meâlindeki hadisini zikrederek kendisini çok uzun süre Kur'an öğretimine bağlayan gücün bu hadis olduğunu belirtmiştir. Oğluna Kur'an dersleri verdiği Amr b. Hureys'in gönderdiği hediyeleri derhal geri çevirerek Allah'ın kitabını ücretle okutmadığını söylemiş, yine Kur'an öğrettiği için kendisine bir yay (veya at) hediye etmek isteyen birinin hediyesini reddetmiştir.⁴⁴⁷

Emevîler Dönemi'nde umumî küttâblarda görev yapan muallimlerin düzenli bir maaş aldıklarıyla ilgili bir rivayete rastlamadık. Küttâb öğretmenlerinin öğretim görevlerinin çeşitli aşamalarında çoğunlukla tavuk, yumurta, süt, ekmek ve sebze şeklinde bazı hediyeleri kabul ettiklerini görmekteyiz. Eğitim öğretim faaliyetlerinin ikmalinden sonra öğretmenler tarafından velilerden daha değerli hediyeler beklenilirdi. Ünlü vali Haccac müeddibliği zamanında böyle küçük hediyeleri kabul ettiği için toplum tarafından eleştirilmiştir.⁴⁴⁸ Bu durum hediye getiremeyen diğer öğrenciler arasında ayırım oluşabileceği, diğer öğrencilerin kendini öğretmeni karşısında değersiz ve eksik hissedebileceği gibi olumsuz durumlar oluşturabilmektedir.

⁴⁴² Kâbisî, *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, s.47.

⁴⁴³ İbn Sahnûn, *Âdâbu'l-Muallimîn*, s. 47.

⁴⁴⁴ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.V, s.193, İbn Kuteybe, *Mearif*, s.185.

⁴⁴⁵ Goldziher, “İslam'da Eğitim”, s. 87.

⁴⁴⁶ Buhârî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 21.

⁴⁴⁷ Muhsin Demirci “Ebû Abdurrahmân es-Sülemî ”, C.X, s.87.

⁴⁴⁸ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s.134.

3.4.3.Abbasîler Dönemi'nde Küttâb Öğretmenlerinin Ücret Tayini

Abbassîler Dönemi'nde öğretmenler ücret almaya devam etmişlerdir. Bu dönemde pek çok İslam eğitimcisi/alimi küttâb muallimlerinin ücret alması gerektiğini düşünmüşlerdir. İmam Mâlik (ö.179/795) bu konuda ‘‘Muallimin Kur’an öğretmesine karşılık ücret almasında beis yoktur. Hatta bununla ilgili akit yapsa bile bu onun için sahih ve helaldir. Ayrıca bu hususta muallimin bazı şartlar koşmasında bir mahsur yoktur. Bizim memleketimizdeki ilim ehlinin muallimler hakkındaki görüşü budur.’’⁴⁴⁹ demiştir.

İbn Sahnûn (ö. 256/870)’a göre öğretmen öğrencilerine adeta kendisini adamalıdır. O kadar ki öğretmenin ders zamanı öğrencileri bırakıp cenaze namazına gitmesi bile caiz değildir. Ancak muallim, bakması geren kimselerin cenaze namazına gidebilir. Bu konuda İbn el Hâcc el-Abderî, de öğretmenin dersi bırakıp cenazeye namazına gitmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Böyle bir hassasiyetin oluşmasının nedeni öğretmenin yaptığı iş için ücret almasıdır. Bu itibarla asıl görevi olan öğretimi bırakıp cenaze namazına ve hastaları ziyarete bile gitmemelidir.⁴⁵¹ İbn Sahnun ‘‘Öğretmenin çocuklara izin verme hakkı var mıdır?’’ diye sorulduğunda ‘‘Bu güne kadar muallimler öğrencilerine izin verdiler, muallimin daha fazla izin vermesi babalarının iznine bağlıdır. Çünkü öğretmen ücretini onlardan almaktadır.’’⁴⁵² cevabını vermiştir. İbn Sahnûn, öğretmen geçimini öğretim işinden sağladığı için çok titiz davranması gerektiğini, eğer öğretmen aylık veya yıllık belli bir ücretle eğitim veriyorsa ona ayrıca hediye vermeye gerek olmadığını, ancak gönüllü olarak eğitim veriyorsa hediyeleri kabul edebileceğini ifade etmiştir.

Umumî küttâblarda görev yapan muallimlerin aksine sarayda görev yapan müeddiblerin bu dönemde düzenli maaş aldıklarını görmekteyiz. Müeddiblerin aldığı maaş hatırı sayılır bir miktardı nitekim kaynaklardan elde edilen bilgiye göre müeddibin ortalama maaşı 1000 dirhemdir. İbn es-Sikkît (ö. 244/858), İbn Tahir’in oğlunun müeddibliği ve Sa’leb de Muhammed b. Abdullah’ın oğlunun eğitimi için ayda 1000 dirhem alanlardandı.⁴⁵³ Maaş haricinde müeddiblere hediyeler de takdim edilirdi. Örneğin Harûn Reşîd müeddib olarak görevlendirdiği Kisaî’ye tahsis ettiği aylıktan başka 10.000 dirhem ücret, güzel bir cariye, bir hizmetçi ve bir de at

⁴⁴⁹ İbn Sahnûn, *Âdâbu’l-Muallimîn*, s. 48.

⁴⁵⁰ Abderî, *Kitab el- Medhal*, C.I, 50-89.

⁴⁵¹ İbn Sahnûn, *Âdâbu’l-Muallimîn*, s. 65.

⁴⁵² İbn Sahnûn, *Âdâbu’l-Muallimîn*, s. 58-59.

⁴⁵³ İbn Hallikân, *Vefayâtü’l A ’yan*, C.I, s. 470.

vermiştir. Sağlanan imkanlar nedeniyle ünlü ilim adamlarının herhangi bir sebepten dolayı geçim sıkıntısı çektiklerinde son çare olarak halife veya devlet erkanının çocuklarına ders verdikleri olmuştur. Çünkü alimler tarafından çocuklara ders vermek rahatlıkla yapabilecekleri bir iş olarak görülüyordu.⁴⁵⁴ Fakat umumî küttâb mullimlerinde durum bunun tam tersiydi. Örnek olarak İbn Sikkât, babası ile Bağdat'ta sıbyan muallimliği yaparken muallimlikten geçimlerini sağlayamayacaklarını anlayınca muallimliği bırakmış⁴⁵⁵ daha iyi bir görev elde edebilmek amacıyla gramer öğrenimine başlamıştır.⁴⁵⁶ Daha sonra Halife Mutevekkil çocuğunun müeddibi olarak göreve başladığında İbn Sikkât'e maaşına ilaveten 50.000 dinar bağışlamıştır.⁴⁵⁷

Abbasî halifelerinin müeddiblere pek çok imkan sağladığını gösteren rivayetler mevcuttur. Örneğin, Harun Reşîd tarafından oğlunun müeddibi Ahmer için güzel bir daire döşetilmiştir. Ahmer'in ilk dersini verdikten sonra bu daireye taşınması beklenilse de o tek başına yaşadığı bir odası olduğunu söyleyerek kendisi için hazırlanan bu daireye taşınmamıştır. Bunun üzerine Hârûn Reşîd, Ahmer için bir ev satın almış, ona bir cariye, bir hizmetçi çocuk ve bir de uygun binek hayvanı vermiştir bununla birlikte kendisine düzenli maaş da bağlamıştır.⁴⁵⁸ Başka bir örnek Abbasî halifesi Muta'sım Billah (640/1242) halife olunca kendisine müeddiblik yapmış olan Şeyhu's-şuyuh Şemseddin (ö.656/1258)'i unutmamış ve onu çeşitli görevlere atayarak taltif etmiştir.

3.5.Küttâb Öğrencilerinden Beklenen Nitelikler

Eğitim tarihi boyunca aileler çocuklarının, öğretmenler öğrencilerinin üstün ahlaki nitelikler konusunda örnek ve akademik açıdan başarılı olmalarını hedeflemişlerdir. İslam eğitim tarihçilerinin öğrencilerin davranış biçimlerine ilişkin görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

3.5.1.Erdemli Davranmak

İbn-i Sahnun'a göre öğrenci, ilim talep ederken güzel niyete sahip olmalıdır. Öyle ki güzel niyet öğrencilerin akademik başarısından önce gelmelidir. Çünkü kötü

⁴⁵⁴ Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, s. 133.

⁴⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l A'yan*, C.II, s. 461.

⁴⁵⁶ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.205

⁴⁵⁷ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.II, s.144.

⁴⁵⁸ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.V, s. 110.

davranışlara sahip bir öğrencinin elde edebileceği hiçbir güzellik yoktur.⁴⁵⁹

3.5.2.Öğretmene Saygı Duymak

İslam eğitiminde öğretmen bilgi kaynağı olarak görülmüştür. Bu nedenle öğrenciden beklenen davranışların başında öğretmenine saygı göstermesi gelmektedir. Pek çok eğitimci bu konuda öğrencilere tavsiyelerde bulunmuştur. Aşağıdaki mısra bu hususa dikkat çekmektedir.

Hastalığına sabret, kabalık ettiysen tabibine

Cahilliğine katlan, kaba davrandıysan öğretmene’’⁴⁶⁰

Eğitim öğretimin, öğrenci ve öğretmen arasında güçlü bir bağ oluşturduğunu görmekteyiz. Muhakkak ki bu bağ saygı temeline dayanmaktadır. Nitekim İslam eğitim tarihçisi İbn Cemâa öğrencinin, öğretmene karşı tutum ve davranışları şu şekilde sıralamıştır.⁴⁶¹

- 1.Öğrenci işlerinde üstadına boyun eğmeli, onun görüşünden ve yönetiminden çıkmamalı;
- 2.Öğrenci yüceltici bir gözle öğretmene bakmalı onun olgunluk derecesinde olduğuna inanmalıdır. Öğrenci öğretmene ‘sen’ diye hitap etmemelidir. Bilakis ‘Efendim’, ‘Üstadım/ Öğretmenim’ demeli ve onun üstünlüğünü unutmamalıdır.
- 3.Öğrenci hayatı boyunca öğretmene dua etmelidir. Öğrenci, öğretmeninde görülecek katı bir davranışa veya kötü bir huya karşı sabırlı olmalıdır.
- 4.Öğrenci, genel meclis dışında öğretmenin huzuruna ancak izin isteyerek girmelidir.
- 5.Öğrenci öğretmenin huzurunda edeplice oturmalı Öyle ki öğretmen sözünün ikinci bir defa tekrar edilmesine ihtiyaç duymasın.
- 6.Öğrenci, öğretmene ‘Niçin?’, ‘Bunu kabul etmeyiz’, ‘Bunu kim nakletti?’, ‘Bunun yeri nerde ?’ gibi öğretmenin bilgisini sorgulayacak ifadeler kullanmamalı, hitabında son derece nazik olmalıdır. Öğrenci eğer öğretmenin fiklerinin sebebini ve kaynağını sormak istiyorsa bu amacına ulaşmada son derece ince davranmalıdır.
- 7.Öğrenci bir meseleyi açıklamaya, öğretmen yahut başkası tarafından sorulan bir soruya cevap vermeye öğretmeninden önce girişmemelidir. Bu hususta öğretmene eşlik etmeye de kalkışmamalı; o konuda bilgisini ve kavrayışını öğretmeninden önce ortaya koymamalıdır. Eğer öğretmeni bu hususu daha başlangıçta ona arz eder ve bunu ondan isterse o zaman

⁴⁵⁹ Abderî, *Kitab el- Medhal*, C.II, s.98 , Gazzalî, *İhya*, s. 40.

⁴⁶⁰ Nazıroğlu, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, s. 155.

⁴⁶¹ Kinanî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s. 149-173.

konusmasında hiçbir sakınca yoktur.

8.Öğrenci öğretmenine saygı göstermeli, öğrenci öğretmende bazen görülebilen olumsuz davranışlara sabretmeli asla öğrenimini terk etmemeli ve öğretmenine teşekkür etmelidir.

9.Öğrenci derse zamanında ve düzgün kıyafetle gelmelidir.

Öğrencilerin başarılı olması için uygulaması gereken temel nitelikler: Öğretmene karşı mütevazı olmak, samimi davranmak, öğrendiği bilgileri özümsemek ve hoşgörülü davranmaktır. ⁴⁶² Gazzâli öğrencinin, hastanın doktora itaat ettiği gibi öğretmenine de saygı göstermesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶³ Zernûci'ye göre iyi bir öğrenci olmak için öğrencinin derslerine ve öğretmenine sıkıca bağlanması, öğretmenin sevgisini kazanmaya çalışması gerekmektedir.⁴⁶⁴

İslam eğitim geleneği öğretmenin değeri ve önemi konusunda son derece hassas davranmış öyle ki öğrencinin öğretmenin izni olmaksızın konuşmamasını, konuşmak için izin isteyip, uygun zamanı beklemesini, öğretmeniyle birlikte yürürken onun önüne geçmemesini uygun bulmuştur. ⁴⁶⁵ İbn Cemaâ öğretmene saygıyı şöyle tarif etmiştir: “Dört şey vardır ki şerefli insan, emir/devlet başkanı bile olsa asla böbürlenerek onları reddedemez: ⁴⁶⁶

- 1-Babası için oturduğu yerden kalkması
- 2-Kendisinden ilim öğrendiği öğretmene hizmet etmesi
- 3-Bilmediği şeyleri sorması
- 4-Misafire hizmet etmesi

3.5.3.Ders Çalışmak

Öğrencinin eğitim hayatı boyunca temel görevlerinden biri de ders çalışmak olmuştur. Öğrenci küçük yaşlarda zamanı iyi kullanmayı öğrenmeli ödev ve sorumluluklarını ertelememelidir. Bedenen ve zihnen kendisine bir zarar/rahatsızlık gelmedikçe uyumayı azaltmalı, sekiz saatten fazla uyumamalıdır. Öğrencinin birden fazla konuyu aynı anda çalışması doğru değildir.⁴⁶⁷ Bu nedenle ders çalışırken konuları sıraya koymalı ve öğrendiği konuları tekrar ederek ilerlemelidir. Ayrıca arkadaşlarıyla olan samimiyeti ders çalışmasına engel olmamalı ve oyuna dalmamalıdır.⁴⁶⁸

⁴⁶² Biçer, “İbnü'l-Arabî Örneği”, s.26,

⁴⁶³ Gazzâlî, *İhya*, C.I, s. 141.

⁴⁶⁴ Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim*, s. 10.

⁴⁶⁵ Zernûcî, *Ta'limü'l-Müte'allim*,s. 12.

⁴⁶⁶ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s. 171.

⁴⁶⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s. s.533

⁴⁶⁸ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı* , s. 74-90.

İbn Arabî öğrencilerin çalışma konusuna ilişkin sahip olması gereken nitelikleri şöyle belirtmiştir:⁴⁶⁹

- 1.Öğretmenin dersle ilgili verdiği bütün ödev ve yükümlülükleri yerine getirmeye çalışmak,
- 2.İlim öğrenmede tedricilik prensibini benimsemek, aceleci olmamak ve buna dikkat etmek,
- 3.Öğrenilen bilgileri unutmamak için sürekli hafızada canlı tutmak ve öğrenilenleri yaşama yansıtmaya çalışmak.

3.5.4. Arkadaş Seçiminde Dikkatli Olmak

Arkadaş seçimi muhakkak ki tüm yaşlarda önem arz eden bir konudur. İslam eğitiminde kişi arkadaşı nisbetinde değerlendirilmiş, arkadaşlık iyi veya kötü tüm duyguların paylaşıldığı bir bağ olarak görülmüştür. Hz Ali'nin konuyla ilgili uyarısı şöyledir:⁴⁷⁰

Cahille arkadaş olma, sakın ondan sakın ha!
Nice cahil, halîmi helak etmiştir, arkadaş olunca
Ölçülür adam adamla, birlikte yürüdüğünde onunla.

İslam eğitiminde okul arkadaşlığı önemsenmiş bu durum için *şerik* ifadesi kullanılmıştır. Şerik, iki öğrencinin eğitim hayatı boyunca yardımlaşması anlamına gelmektedir.⁴⁷¹ İbn Sina arkadaş seçimin önemini şöyle belirtmiştir: “Çocuğun mektepte, terbiyeli ve görgülü bir arkadaşı olmalıdır. Zira çocuk çocuktan kolaylıkla alışıklık kazanır. Ondan öğrenir ve onunla ünsiyet kurar.”⁴⁷² Bu nedenle öğrenci arkadaş seçiminde titiz davranmalı, çalışkan, ahlak sahibi, anlayışlı olanlarla arkadaşlık kurmalıdır. Tembelden, fazla konuşandan, fesat ve fitnecilerden kaçınmalıdır.⁴⁷³

Katip Çelebi “İlim bir fidandır, onun suyu da okumaktır. Fakat sevap kazanmak ve doğruyu ortaya çıkarmak için bir saat arkadaşlarla söyleşmenin bir ay tekrar yapmaktan daha hayırlıdır.”⁴⁷⁴ demiştir. Katip Çelebi doğru arkadaşlıkların öğrenciye pek çok olumlu katkısı olduğunu belirtmiştir. Özellikle öğrencilerin bir konu hakkında tartışmaları veya söyleyişi yapmaları öğrenmelerini kolaylaştıracağını belirtmiştir.

⁴⁶⁹ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s.150.

⁴⁷⁰ Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, s.147.

⁴⁷¹ Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, s.19.

⁴⁷² Çelebi, *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*, s.250.

⁴⁷³ Zernûcî, *Ta’limü'l-Müte’allim*, s. 55-56.

⁴⁷⁴ Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, s. 49.

İbn el-Hâcc’a göre çocuğun zihni boş bir tabla olup her türlü uyarımı almaya kabiliyetlidir. Çocuk İyi alışkanlıklar kazanırsa anne-baba gerek bu âlemde gerek ahirette bunun mükâfatını alır. Bu nedenle Baba çocuğunu iyi yetiştirmek için onu kötü arkadaşlardan korumakla yükümlüdür.⁴⁷⁵

3.6.Öğrencilerin Küttâba Başlama Yaşı

İslam eğitimi küçük yaşlardan itibaren önce aile içerisinde başlayıp küttâb eğitimiyle devam ederdi.⁴⁷⁶ Eğitimin küçük yaşlarda başlamasının temel nedeni, öğrenilen bilgilerin hayata aktarılmasının ancak küçük yaşlarda alınan eğitimle mümkün olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber anne ve babalara çocukları konuşmaya başlayınca onlara *kelime-i tevhidi* öğretmelerini,⁴⁷⁷ çocuklar yedi yaşına geldiklerinde ise anne ve babaların çocuklarına namaz kılmayı öğretmelerini tavsiye etmiştir.⁴⁷⁸ Hz. Peygamber’in çocuk eğitimine dair tavsiyeleri küttâb eğitimine tesir ettiği anlaşılmaktadır ki İslam eğitim tarihi boyunca çocukların küttâb eğitimine küçük yaşlarda başladığını görmekteyiz.

Bu konuda Gazzâlî: “Çocuk ergenlik çağına kadar uygun terbiye almışsa bu sözler buluş çağında kendisine tesir eder. Oyma yazının taştan iz bıraktığı gibi bu sözler de çocuğun kalbine yerleşir. Fakat küçük yaşlarda çocuk güzel terbiye edilmez, kötü söz ve işlere alışır, gününü sadece eğlenceyle geçirirse duvarın kuru toprağı kabul etmemesi gibi bu çocukta hakikatleri kabul etmez.”⁴⁷⁹

İhvân es-Safâ’ya göre, çocuğun ilk dört yılı beslenme ve kuvvet toplanması içindir. Bu sırada çocuk, anne babanın rehberliği altında başlıca duygular ve içgüdü aracılığı ile öğrenimine başlamış olur. Bu ilk aşamanın dört yılı ‘sıyy et-terbiye’ adını alır.⁴⁸⁰ Dolayısıyla mektebe başlama yaşı dört yaşından sonra olmalıdır. Bu süre içerisinde çocuk aile içerisindeki eğitime tabiidir.⁴⁸¹

İslam eğitimcileri genel olarak kız ve erkek çocuklarının altı veya yedi yaşında küttâb eğitimine başlamalarını uygun görmüşlerdir.⁴⁸² Çünkü beş yaşından sonra artık zihin olgunlaşır ve öğretime hazır hale gelir. Çocuk on yaşına geldiğinde ise

⁴⁷⁵ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.57.

⁴⁷⁶ Bouamrane, “İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları”, s.279.

⁴⁷⁷ Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, VI, 398.

⁴⁷⁸ Ebu Davûd, *Salât*, 25

⁴⁷⁹ Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, s.256.

⁴⁸⁰ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.18.

⁴⁸¹ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.170.

⁴⁸² Durant, *İslam Medeniyeti*, s. 85, Bouamrane, “İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları”, s. 279.

öğrendiği bilgileri uygulamaya başlamalıdır.⁴⁸³

İbn Sînâ küttâb eğitimi için çocuğun altı yaşına gelmesini uygun bulmuştur.⁴⁸⁴ Nitekim kendisi Kur'an eğitimi on yaşındayken tamamladığını, aynı zamanda edebiyat, dinî ilimler ve hesaplara ilgili temel bilgilere sahip olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁵ İbn Arabî Kur'an eğitimi dokuz yaşında, Taberî yedi yaşında tamamladığını, Ömer b. Abdullah "Mektebe yedi yaşında başladığını dokuz yaşında ise Kur'an'ı bitirdiğini"⁴⁸⁶ ifade etmişlerdir. Dolayısıyla küttâb eğitiminin ortalama beş altı yaşlarında başladığını söyleyebiliriz.

Medine'de yazı bilenler arasında bulunan Enes b. Mâlik on yaşlarında iken peygamberimizin hizmetine verilmiştir. Enes b. Mâlik bu olayı şöyle anlatmıştır: "Ümmü Süleym, elimden tutarak ya Resûlullah, bu benim oğlumdur ve okuma yazma bilen bir gençtir."⁴⁸⁷ Mekke'de henüz İslam dini gelmeden önce küçük yaşlarda okuma yazma bilenlere örnek olan şahsiyetlerden biri Hz. Ali'dir. Kaynaklarımız bize Hz. Ali'nin on dört yaşlarında iken mektebe gittiğini bildirilmektedir.⁴⁸⁸

Enes b. Mâlik Medine'de, Hz. Ali ise Mekke'de İslam öncesinde var olan mekteplerde küçük yaşlarda okuma yazma öğrenen nadir sahabelerdendir.⁴⁸⁹ Rivayetler Mekke ve Medine'de sınırlı olmakla birlikte çocuk eğitiminin başladığı yaşla ilgili olarak bir fikir oluşturmaktadır. Küttâba başlama yaşında bir kesinlik olmadığı gibi bitirme yaşında da bir kesinlik yoktur. Ehvehanî çocukların buluş çağına gelinceye kadar küttâba devam ettiğini ifade etmiştir. Bu yaş 13-15 yaşları arasında değişir. Kaynaklarımızda küttâb eğitiminin başladığı yaş için farklı zaman aralıkları görmektediriz. İslam eğitiminde bu husus genel olarak çocuğun babasının takdirine bırakıldığı için 4 yaşından 15 yaşına kadar geniş bir süreci ilk öğretime başlama yaşı olarak görmektediriz.

⁴⁸³ Bayraklı, *İslamda Eğitim*, s.143. Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, s.57.

⁴⁸⁴ Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, s.163.

⁴⁸⁵ İbn Hallikân, *Vefayatü'l A'yan*, C.I, s. 214, Bouamrane, "İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları", s. 279.

⁴⁸⁶ Yâkût, *Mu'cem'ul Udebâ*, C.I, s.30-37.

⁴⁸⁷ *Müsned*, C.III, s.575.

⁴⁸⁸ Cevâd Ali, *Mufasssal*, C. VII, s. 292.

⁴⁸⁹ Hamîdullah, *İslam'a Giriş*, s. 52.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Temel unsuru vahiy olan İslam Dini'nin ilk emrinin oku olması neticesinde Hz. Peygamber'in kendisine iman edenlerin eğitimiyle ilgili yoğun bir çaba sarfettiğini görmekteyiz. Kur'an'ı Kerim'in insanı düşünmeye ve sorgulamaya yönlendirmesi, eğitim faaliyetlerine teşvik etmesi eğitim faaliyetlerinin yayılması açısından önem arz etmektedir. Nitekim Kur'an-ı okuma ve anlama üzerine başlayan eğitim sistemi ilerleyen süreçlerde çeşitlenmiş ve Müslümanlar tarafından eğitime dair pek çok kurum oluşturulmuştur.

İslam öncesi Mekke ve Medine Dönemi'ne baktığımızda kurumsal yapıda müesses bir okul sistemi göremiyoruz. Bu süreçte okuma yazma faaliyetleri bireysel çabaya dayalı olarak sürdürüldüğünü ifade edebiliriz. Ancak ilerleyen dönemlerde İslam eğitim sistemine temel teşkil edecek evlerde eğitim faaliyetlerinin başladığını görmekteyiz. bunun en müşahhas örneği Erkâm b. Ebu'l Erkâm'ın evi olan Dârülerkam'dır. Baskı ve zorbalık altında dinî tebliğ için uygun görülen dönemin şartları düşünüldüğünde eğitim için atılmış son derece cesur bir adım olarak değerlendirilebilir. İslam dininin ilk emirlerinin öğretildiği bu ev her ne kadar okuma yazma öğrenilen temel eğitim mahali olmasa da zamanla küttâb kurumunun oluşumuna zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla İlk vahyin toplumla buluşturulmasında özellikle Hz Peygamber'in tebliğ faaliyetleri esnasında gençlerin aktif bir şekilde katılımıyla Mekke'de İslamî eğitim başlamış oldu.

Medine'ye hicretle birlikte Müslümanlar hem dinî vecibelerini yerine getirebilecek hem de sosyal anlamda zaman geçirebilecekleri bir Mescid-i Nebevi'ye kavuşmuş oldular. Mescidin temel amaçlarından biri de muhakkak ki eğitim öğretim faaliyetleriydi. Burada Hz. Peygamber başta olmak üzere onun yetkin gördüğü pek çok sahabe ders vermiştir. Herhangi bir ücret telep etmeden yapılan dersler zamanla sınırlı değildi. Mescitte halkalar oluşturularak işlenen derslere isteyen herkes iştirak edebiliyordu. Derslerin içeriği ihtiyaca binaen belirleniyordu. Aynı zamanda Resûlullah'ın görevlendirdiği sahabeler okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretiyordu. İslam eğitim sisteminde oluşan özgür ortam eğitim öğretim faaliyetlerinde yapısal değişimler meydana getirmiştir. Merkezi mescit olan bu yapılanma zamanla gelişerek halakayı tedris eğitimini, daru'l kurraları ve çocuk eğitiminin ehemmiyetine binaen küttâbları ve ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacak olan medreselerin oluşumuna zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

Genç Müslüman toplumun mescitte yapılan derslere ilgi ve alakası yüksekti. Nitekim bu dönemlerde İslam eğitim hlakıyla yetişen gençleri ilerleyen dönemlerde toplumda sisyasi, sosyal, eğitime dair pek çok alanda önemli vazifelerde görev yaptıklarını görmekteyiz.

Mescitte yapılan derslerin içeriğine baktığımızda bir yaş sınırının olmadığını görmekteyiz. Çocuklar yetişkinlerle aynı ders halakasına katılıyordu. Bu durum seviyeye uygun ders ortamını engellediği gibi mescitte gürültü ve kirlilik gibi bazı problemlere de sebebiyet vermiştir. Mescitte yaşanan bu yoğunluk nedeniyle halakalardan çıkan sesler birbirine karışıyor ve zamanla burada ibadet edilmesini zorlaştırıyordu. Zikredilen nedenler çocukların eğitime mahsus bir mahale ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bunun üzerine Hz Peygamber Dönemin’de Medine’nin bazı semtlerinde çocukların eğitime mahsus küttâblar inşa edilmiştir. Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında özellikle yeni fetihlerle birlikte Hz Ömer döneminde kurumsallaşan devlet yapılanmasını pek çok alanda kendini göstermiştir. Zira bu dönemde küttâblar kendine münhasır bir yapıya kavuşmuştur. Özellikle küttâb öğretmenliğinin bu süreçte uzmanlık alanına dönüştüğünü söyleyebiliriz. nitekim Hz. Ömer döneminde küttâb öğretmenlerine maaş bağlanmış ve küttâb öğretmenleri devletin memuru olarak görülmüştür. Bu dönemde sayıları artan küttâbların köylerde dahi kurulduğunu görmekteyiz.

Emevîler ve Abbasîler Dönemi’nde yönetim merkezi olan sarayların, eğitim kurumu olarak da faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Emevî halifeleri geleceğin sultanlarını yetiştirmek amacıyla çocuklarının eğitimiyle bizzat ilgilenmiş ve çocuklarının eğitimi için özel hocalar tutmuşlardır. Halifeler eğitim için uygun gördükleri bir ders programı hazırlamış ve adâbı muâşeret kuralları ile ilgili öğretmenlere tavsiyeler vermiştir. Sarayın eğitime dahil edilmesiyle birlikte umumî hizmet veren küttâblar ve saray küttâbları oluşmuştur. Saray küttâbları son derece zengin bir programa sahipti. Sarayda görev yapan muallimlere sunulan imkanlar nedeniyle saray müeddibliği çok cazip bir meslek haline gelmiştir. Bu durum pek çok muallimin desteklemediği durum olsa da Emevîler ve Abbasîler dönemi boyunca varlığını devam ettirmiştir.

Küttâbların eğitim müfredatının temelini Kur’an-ı Kerim ve İslam ahlakına dair değerlerin öğretimi oluşturmaktadır. Küttâblar ilk dönemlerde okuma yazma ve basit matematik hesaplarının öğretildiği mahaller iken zamanla peygamber kıssaları, Hadis, şiir, atasözü, nahiv, aritmetik, yüzme, binicilik ve dinî vecibeleri yerine

getirecek kadar ilmiyal bilgisi işlendiğini görmekteyiz. Saray küttâblarında umumî k tt blardan farklı olarak hat sanatı, hitabet, tarih, adab-ı muaşeret derslerinin işlendiğini rivayetlerden öğrenmekteyiz. Bunun dışında halifeler; çocuklarının zamanı iyi kullanmayı, çok uyumamayı, ibadetlerde hassas olmalarını, insan işliklerinde aktif olmalarını, tembellik etmemelerini, yaşlı ve saygıdeğer kişilerle olumlu işlikler kurmayı öğrenmeleri için müeddiblere sık sık tavsiyelerde bulunmuşlardır. Halifeler geleceğin yöneticilerini yetiştirmek adına çocuklarında çok yönlü bir kişiliğin oluşumunu desteklemişler ve bu içerikte bir programı uygun görmüşlerdir. Sonuç olarak fiziki yapıları çok modern ve gelişmiş yapılar olmasa da küttâbların plansız ve programsız bir eğitim  ğretim faaliyeti yürütmediği aksine gerek umumî küttâbların gerekse saray küttâblarının bir ilkokulda olması gereken sisteme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Küttâblar sayesinde çocuklar okuma yazma gibi temel becerileri kazanırken aynı zamanda çocukların yeteneklerini geliştirebileceği faaliyetlerin küttâb programına dahil edildiğini görmekteyiz. Küttâbların  ocuklarda karakter gelişimine katkıda bulunan İslamî bir eğitim modeli olduğunu söyleyebiliriz. Bunun en güzel  rneği Kur'an-ı Kerim'in yazı eğitimine dahil olmasıdır. Bu durum  ğrencilerin Kur'an-ı Kerim ile olan bağlantısını g lendirdiğini düşünmekteyiz.

Toplum nazarında  ğretmen her daima kişiliği ve özel hayatıyla örnek bir şahsiyet olmalıdır. Bu durum küttâb öğretmenleri için de geçerlidir. Fakat her meslekte olduğu gibi gerek bilgi birikimi gerek kişiliği ile işinde başarılı olamayan küttâb öğretmenleri de olmuştur. Bu nedenle öğrencileriyle problem yaşayan bir çok örnek görmekteyiz. Bu duruma nedenlerinden biri olarak  ğrenci ve öğretmenlerin farklı inançlara sahip olmasını gösterebiliriz. Özellikle İslam'ın ilk dönemlerinde okuma yazma bilen Müslüman sayısı çok azdı. Yahudi ve Hristiyanlar kitap ehli olmaları nedeniyle yaşadıkları toplumda okuma yazma konusunda İlk dönem Müslümanlarına göre sosyal ve psikolojik bir üstünlüğe sahiptiler. Bu nedenle Yahudi ve Hristiyanlar  ğretmenler başta olmak üzere müşrik öğretmenlerden de okuma yazma konusunda istifade edilmiştir. Konuyla ilgili olarak değerlendireceğimiz ikinci neden ulemanın eğitim karşılığında ücret talep etmeyip küttâb muallimlerinin ücret talep etmeleridir. Küttâb muallimlerinin ders karşılığında ücret alıyor olmaları toplumda hoş karşılanmamış ve onlara karşı olumsuz bir bakış açısı gelişmiştir.

Konuyla ilgili olumsuz  ğrenci ve  ğretmen diyalogları olmasına rağmen okuma

yazmanın süratli bir Şekilde yayılmasını sağlayan bu yöntem son derece olumlu sonuçlar doęurmuŐtur. Nitekim daha önce bahsedildiği üzere ğretmen ğrenci iliŐkilerini güzel bir Şekilde yürüten, nitelikli ğrenci yetiştirme arzusuyla görev yapan, küttâb kurumlarında gönüllülük esasına dayalı ders veren pek çok küttâb ğretmeni bulunduğunu ifade etmemiz gerekir.

Kaintı anlamlandırma amacıyla gelişen ilmî faaliyetler İslam kültür ve medeniyetine önemli izler bırakmıŐtır. Tarihi süreç içerisinde temel eğitimi kapsayan küttâbların Beyt’l Hikme ve medrese gibi üst düzey eğitim veren kurumların oluşumuna zemin hazırladığını ayrıca dinî bilgi ve kültürün çocuklara aktarımında önemli bir kurum kültürü rneği oluşturduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abderî, İbn el-Hâcc, *Kitab el- Medhal*, Kahire H. 1320.
- Arinî, Yusuf Ali b. İbrahim, *Hayatü 'l-İlmiye fi 'l Endülüs fi Asr'il-Muvahhidîn*, Riyad 1995.
- Aksoy, Mehmet Abdullah, *Suffa Ashâbı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.
- Aktan, Ali, “Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslam Yazısı Haline Gelmesi”, *İslami Aştırmalar Dergisi*, 2/6, 1988.
- Akyüz, Vecdi vd., *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 2. Basım, İstanbul Ensar Neşriyat, C.I, İstanbul 2007.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- Altınay, Ramazan, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 1*, 8. Baskı, İstanbul Ensar Yayınları, İstanbul 2012.
- , *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2*, 8. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları, İstanbul 2013.
- , *Adem, Anahatlarıyla İslam Tarihi 4*, 2. Baskı, İstanbul İnsan Yayınları, İstanbul 2015.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.
- Avcı, Casim, *Muhammed'ül Emin Hz Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı*, Hayy Kitap Yayınları İstanbul 2008.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'inEğitim İle İlgili Ayetlerinin Tahlili*, 2.Baskı, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- Aycan, İrfan vd., *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- Aytürk, Nihat, *Hız Muhammed'in Yönetim ve Liderlik Sırları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016.
- Baktır, Mustafa, *İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı*, Cihan Yayınevi, İstanbul 1984.
- Baltacı, Cahit, “Mektep”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye

- Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, İstanbul 2003.
- Baş, Eyüp, vd., *İslam Tarihi*, 3.Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Bayraktar, Faruk, *İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Bayraktar, Faruk, *İslam Eğitiminde Öğrenci-Öğretmen Münasebetleri*, 6. Baskı, Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslamda Eğitim*, 2.baskı, Anda Yayınları, İstanbul 1983.
- Bedruddin, İbn Cemâa el- Kinani, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, (çev.) Muhammet Şevki Aydın, TDV Yayınları, 2011
- Belazûrî, Ahmed b.Yahya, *Fütuhu'l-Büldân*, Mustafa Fayda (çev.), Siyer Yayınları, İstanbul , 2013.
- Biçer, Ramazan, “Ortaçağ İslam Dünyasındaki Dinî Eğitim Ve Öğretim Sistemine Eleştirel Bir Yaklaşım: İbnü'l-Arabî Örneği” *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/26, 2011.
- Bouamrane, Chikh, “İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları”, Nesimi Yazıcı (çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1984.
- Bozkurt, Nebi, “Mekteb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, İstanbul 2004.
- Budak, Muhammed Ali, “Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/1, 2016.
- Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*, Cihan Yayınları, Erzurum 1984.
- Cevâd Ali, *El-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabi Kable'l-İslâm*, C.VII, Şerif Radi Yayınları, Bağdat.
- Çakan, İsmail ve Solmaz Mehmed, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar yayınları, İstanbul 2014.
- Çam, Fatma Bağdatlı, “Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri”, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2, 2016.
- Çamdibi, Mahmut, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2003.
- Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, Ali Yıldırım (çev.), Damla Yayınevi, İstanbul 2013.
- Çelebi, Katip, *Keşfü'z-Zunun*, Rüştü Balcı (çev.),Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

- İstanbul 2012.
- Çelik, Abbas, *Din Eğitimi Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.
- Çelik, Abbas, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, Ekey Yayınevi, Erzurum 2001.
- Çelik, Abbas, “Hatıralarla Sıbyan Mektepleri” , *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1/27 , 2007.
- Çetin, Nihad M. “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.III, İstanbul 1991.
- Dağ, Mehmet ve Öymen, Hıfzurrahman.R, *İslam Eğitim Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974.
- Gürkan Dağbaşı, “Abbasi Dönemi Çeviri Faaliyetleri”, *Eskiye Dergisi*, 27, 2013.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a göre Hz Muhammed'in Hayatı*, C.II, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Demirci, Muhsin “Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.X, İstanbul 2004.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, İFAV Yayınları, İstanbul 1995.
- Durant Will, *İslam Medeniyeti*, Orhan Bahaeddin (çev.), Kervan Yayıncılık, Ankara 1977.
- Durant, Will, *Doğu İslam'da Fikir Ve San'at*, Orhan Bahaeddin (çev.), Kevan Yayıncılık, Ankara 2007.
- Dündar, Mahmut, “Erken Dönem İslâmîEğitim”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 1988.
- Dündar, Mahmut, *İlk Dönem İslâmî Eğitim-Öğretim Faliyetleri*, İşrak Yayınları, İstanbul , 2011.
- Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VIII, İstanbul 2004.
- Ergin, Hasan, *Mısırlıların Dini İnanç ve Adetleri (Milattan Önceki Devirler)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Ekinci, Buğra Ekinci, “İslam Medreseleri Tarihine Bir Bakış”, *Rıhle Dergisi*, 4/13, 2011
- Esin Funda ve Demirgen Emel, “Eski Yunan Da Müzik Eğitimi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51, 2017.
- Fayda, Mustafa, “Hulefa-i Raşidin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,

- Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVIII, İstanbul 2004.
- Fazlurrahman, İslam, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (terc.), Selçuk Yayınları, İstanbul 1992.
- Gazzâlî, İmam Ebû Hâmid Muḥammed bin Muḥammed bin Muḥammed bin Aḥmed, *İhyâ'u Ulûmid-Dîn*, Ahmet Serdaroğlu (çev.), C.III, Bedir Yayınevi İstanbul 1998.
- George A. R., In search of the édubbaa: the ancient Mesopotamian school in literature and reality, (y.y), 2005.
- Golziher, İgnaz, ‘‘İslam’da Eğitim’’, Mehmet Said Hatipoğlu (çev.), *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 1988.
- Gözütok, Şakir; *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara 2002.
- _, *İslam’ın Altın Çağında İlim*, Nesil Yayınevi, İstanbul 2012.
- Gündüz, Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayınları, İstanbul 2002.
- Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş (çev.), C.VI, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1984.
- Hakim, Ebu Abdullah, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, Mektebetü’l Matbuati’l-İslamiyye*, C. I, Beyrut.
- Hamevî Yâkût, *Mu’cem’ul Udebâ ve İrşadü’l Erib ila Ma’rifeti’l Edib*, C. II Beyrut 1991.
- Hamidullah, Muhammed, Allah’ın Elçisi Hz Muhammed, Beyan Yayınevi, İstanbul 2005.
- _, *İslam Peygamberi*, Beyan Yayınevi, İstanbul 2005.
- _, *İslam Müesseselerine Giriş*, Beyan Yayınevi, İstanbul 2013.
- _, *İslam’a Giriş*, Nur Yayınları, Ankara 2011.
- Hallikan, Ebû Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir, *Vefeyâtü’l A’yân ve Enbâ’ü ebnâ’i’z-Zamân*, İhsan Abbas (thk.), C.VI, Darus-Sadr Yayınevi, Beyrut 2005.
- Hitti, Philip, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, Salih Tuğ (çev.), C. II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- İsfahânî, Ebü’l-Ferec, *El-Eğani*, Abdullah Ali Muhanna (thk.), C. XV, Beyrut 1995
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyun’ül Aḥbâr*, C.II, Kahire, 1928,
- _, *Mearif*, Daru’t-Türasi’l-Arabi, Muhammed İsmail Savi (thk.), Beyrut, 1970.
- İbn Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr*, Daru Sadır Yayınevi, Beyrut 1964.

- İbnü'l Esîr, Ali *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Beşir Eryarsoy (çev.), C.II, Bahar Yayınları, İstanbul 1985
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Arslan Tekin (hızl.), C.II, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Hişam, Muhammed *Siret-i İbn Hişam*, Hasan Ege (çev.), Kahraman Yayınları, 1985 İstanbul 1985.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ', *el- Bidâye ve'n-Nihâye*, C.IX, Darü'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyunü'l Ahbar*, C.I, Dari'l Kutubi'l Mısıriyye, Kahire 1925.
- İbn Manzûr, Muhit, *Lisânü'l-Arab*, Yusuf Hayyat Nedim Maraşlı (hızl.), C.II, Dâru Lisani'l-Arab, (t.y.).
- İbn Miskeveyh el-Hâzin, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, Kahire 1933.
- İbn Sâd, Muhammed, *Kitabü't Tabakati'l Kebir*, Ahmet Aslan ve Mustafa Ekinci (çev.), C.III, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Sahnun, *Adabu'l Muallimin*, Faruk Bayraktar (çev.), M.Ü. Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- İhvan es-Safâ, *İhvan-ı Sefâ Risâleleri*, Ali Durusoy vd. (çev.), C. IV, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.
- İbn İzâri, Ebû Abdullah Muhammed el-Merraküşî, *el-Beyanü'l Muğrib fi İhtisari'l Ahbari Muluki'l Endülü's ve'l Mağrib*, Tunus 2013.
- İnan, Muhammed Abdullah, *Devletü'l İslam fi'l Endülü's*, C.I, Kahire 1969.
- İmamuddin, S.M., *Endülü's Siyasi Tarihi*, Yusuf Yazar (çev.), Ankara 1990.
- İsfahani, Hüseyin, *Muhâdarât'ül Üdeba*, C.I, Kahire H.1287
- Jenkins, Jan, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, Hasan Malay (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.
- Kapar, Ali, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 2. Basım, İstanbul Ensar Neşriyat, C.II, İstanbul 2007.
- Kazıcı, Ziya, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, 3. Baskı, M. Ü Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi*, 7.Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul 2009.
- Kabisî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî, *İslam'da*

- Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, Süleyman Ateş ve Hıfzurrahman R. Öymen (çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.
- Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
- Kerim, Yavuz, “Günümüzde Din Eğitimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 1998.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdülkebir, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, Ahmet Özel (terc.), İz Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Kınal, Füzûzan “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/12- 13, 1969.
- Kıster, M.J, *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, Ali Aksu (derl.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- Kılıç, Yusuf ve Eser Elvan, “Mezapotamya’nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/8, 2017.
- Kılıç, Yusuf, “Eski Ön Asya Topluluklarında Yazı ve Dil Etkileri”, *Pamukkale Üniversitesi*, 1/4, 2009.
- Kızılabdullah, Yıldız, “Başlangıçtan Medreselere kadar Eğitim Öğretim ve Mekan Anlayışlarının Din Eğitimi Açısından Analizi” *Fırat İlahiyat Dergisi*, 7/2, 2012.
- Kinânî, *İslami Gelenekte Eğitim Ahlakı*, Mehmet Şevki Aydın (çev.), TDV Yayınları, Ankara 2015.
- Kinânî, Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Kitabü'l-Beyan ve't-Tebyin*, C.II, Kahire, H.1332.
- Kremer, Samuel Noah *Sümerler*, Özcan Buze (çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyun'ül Ahbar*, C.I, Dari'l Kutubi'l Mısriyye, Kahire 1925.
- Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. II, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
- Köylü, Mustafa ve Altaş Nurettin, *Din Eğitimi*, 3. Baskı, Ensar Yayınevi, İstanbul 2014.
- Landau, Jacob M., “Küttâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, İstanbul 2004.
- Makdisi, George, *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*,

- Hasan Tuncay Başoğlu (terc.), *Klasik Yayınları*, İstanbul 2009.
- Makkarî, *Nefhu't-tîb* Muhyiddin Abdülhamîd (thk.), Kahire 1949.
- Mertoğlu, M. Suat, “Ümmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, XLII, İstanbul 2012.
- Markopoulos, Athanasios, *Education The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Elizabeth Jeffreys, John Haldon and Robin Cormack (edt.), Oxford University Press, 2008.
- Memiş, Ekrem, *Eski Çağda Mezapotamya*, Ekin Kitabevi, Ankara 2007.
- Mevdûdî, Seyyid Ebu'l Âla, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi Ve Hz Peygamber*, Ahmet Asrar (çev.), Pınar Yayınları, İstanbul 1983.
- Miroğlu, İsmet vd., *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, İhasMatbacılık, İstanbul, (y.y).
- Mutluay, Nazmiye, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2007.
- Nazıroğlu, Bayramali, *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011.
- Numani, Allame Şibli, *Bütün Yönleriyle Hz Ömer ve Devlet İdaresi*, Talib Yaşar Alp (çev.), Mahya Yayınları, İstanbul 2016.
- Nisaburî, Ebû Abdullah el-Hakim, *Müstedrek ale's-Sahihayn*, Mektebetü'l Matbuati'l- İslamiyye, C.IV, Beyrut.
- Jan Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, Hasan Malay (çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.
- Osman Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Merifetül Kurrâ el Kibar ala't tabakât ve'l İsâr*, thk. Beşşar Awad Ma'ruf, C.I, Beyrut 1984
- Osmanoğlu, Cemil “İslâm Eğitimi Kavramı Üzerine Bir Literatür İncelemesi”, *Dem Dergi*, 1/3
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul 2014.
- Özdemir Mehmet, *Endülüs Maddesi*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XI, İstanbul 2004.
- Paşa, Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, C.I, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976.
- Sağlam, İsmail, *Okul Öncesi Eğitimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995.
- Samhudî, Nureddin Ali b. Ahmed, *Vefâu'l Vefâ bi Ahbarî Dari'l Mustafa*, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (tah.), C. III, Daru İhyai't- Turasi'l-

- Arabi, Beyrut 1984.
- Sarıçam, İbrahim, *İslam Tarihi*, Eyüp Baş (derl.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Sarıçam, İbrahim, “*Hz Muhammed ve Evrensel Mesajı*”, 8.Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2002.
- Sarıçam, İbrahim, “*Hz Peygamber’in Çağımıza Mesajları*”, TDV Yayınları, Ankara 2000.
- Sarıçam, İbrahim, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 4. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2014.
- Saruhan, Müfit Selim, “Zahiriliğin Öncüsü İbn Hazm’da Felsefî Meseleler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.VIII, 1/25, 2006.
- Savaş, Rıza, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 2. Basım, İstanbul Ensar Neşriyat, C.III, İstanbul 2007.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınları, Ankara 1990.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Hz Muhammed ve Mesajı*, 2. Baskı, İslami İlimler Dergisi Yayınları, Çorum 2014.
- Şibli, Mevlana, *İslam Tarihi: Asr-ı Saadet*, Ömer Rıza (çev.), C.I, Amedi Yayınevi, İstanbul 1921.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberî*, C.III, Elif Ofset Yayınları, İstanbul 1983.
- Taberânî, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed Mu’cemu’l Kebir, Hamdi Abdulmecid es-Siflî (tah.), C.XXIV, Daru İlahiya’t- Turasil Arabî, Beyrut 1985.
- Talas Asad, “Nizamiye Medresesi Ve Tarifi”, Hüseyin Izgar (çev.), *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1/4,1995.
- Uzun, Tolga, “S. F. Bonner, Education İn Ancient Rome: From The Elder Cato To The Younger Pliny”, Kitap Tanıtımı, Eleştiri ve Çeviri Dergisi, IV , 2018.
- Varol, M. Bahaüddin, “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11, 2001.
- Yıldırım, Kadri, “İslam Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme”, Diyanet İlmi Dergisi, 45/ 3, 2009.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.I, İstanbul 2004.
- Yıldız, İlhan, “Hz. Peygamberin Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2,1998.

Yılmaz, Metin ve Terzi, M. Zeki, “Klasik İslamî Dönemde Güvenlik Güçlerinin Maaş ve Ücretleri”, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 1 / 2008.

Yılmaz, Metin, “Emevî ve Abbasî Dönemi Resmi Kıyafetleri”, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 2008.

Yurdaydın, Hüseyin G., *İslam Tarihi Dersleri*, C.I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Zeki Megamiz (çev.), C.III, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976.

Zernuci, İmam Burhaneddin, *Ta'limül-Müteallim*, Vehbi Yavuz (çev.), Çağrı Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Fatma ATASEVER, 08 Aralık 1989 tarihinde Ordu/Kumru’da doğdu. 2007’de Kumru İmam Hatip Lisesi’ni bitirdikten sonra Marmara Üniversitesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Eğitim Fakültesi’nden 2011’de mezun oldu. 2015’de Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Dini Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalında ‘‘Ortaokul Öğrencilerinin Batıl İnançları ile Dini İnançları Arasındaki İlişki’’ adlı dönem projesi ile tezsiz yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2012 yılından itibaren MEB bünyesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

İletişim Bilgileri:

e-mail : fatma_1051@hotmail.com

